

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Atelier Bonnat og skandinavisk kunst
- Hammershøis kunstneriske univers
- Illustratören Ingrid Vang Nyman
- Kriminalromanen i Norden: Norge
- Nordiska publicister: Matthías Johannessen
- Aktuella tendenser inom Nordenforskning
- Svensk-norske sangerprinsen Gustaf
- Intervju med Kirsten Thorup
- Det arktiska samarbetet
- Bokessä om Erlanderbiografi

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

2018 • Häfte 1

NORDISK TIDSKRIFT 1/2018

INNEHÅLL

Artiklar

Mødested Paris 1870-90. Atelier Bonnat og skandinavisk kunst. <i>Kristian Hvidt</i> . . .	1
Se Hammershøi over skulderen. <i>Eva Pohl</i>	11
Ingrid Vang Nyman – Pippi fra Vejen. <i>Teresa Nielsen</i>	19
Kriminalromanen i Norden: 4. Norge. Detektivfortellinger og kriminalromaner – lystlesning og blodig alvor. Norsk krim 1840-2018. <i>Hans H. Skei</i>	27
Ledande nordiska publicister: 4. Matthías Johannessen. <i>Styrmir Gunnarsson</i>	41
Aktuella tendenser inom Nordenforskning. <i>Peter Stadius</i>	47
Sangerprinsen Gustaf. <i>Odd Inge Skjævesland</i>	53
<i>NT-Intervjun</i>	
Barnet – en smertefuld helleristning. Samtale med NR-litteraturpristager Kirsten Thorup. <i>Marianne Krogh Andersen</i>	61

* * *

För egen räkning

Rovaniemi spirit – arktisk framåtanda ger bärkraftig utveckling. <i>Guy Lindström</i> . .67	
<i>Krönika om nordiskt samarbete</i>	
Norden, EU och Brexit. <i>Anders Ljunggren</i>	71

* * *

Bokessä

Den fryntlige misantropen: Tage Erlander i helfigur. <i>Daniel Tarschys</i>	75
<i>Kring böcker och människor</i>	
Snorri Sturluson, skaldedikten och myterna. <i>Lars Lönnroth</i>	81
Bastant Bildt-biografi. <i>Claes Wiklund</i>	84
Med lov skal land bygges. Og det blev det. <i>Bo Lidegaard</i>	88
Demokratins öde. <i>Guy Lindström</i>	91
Stridbar bondeledare tog ställning för EU – om Bo Dockereds vägval. <i>Bo Högländer</i>	93
Isländsk dignitär med danska rötter. <i>Björn Bjarnason</i>	96
Edén och Branting – rätt män i rätt tid. <i>Björn von Sydow</i>	98
Lys over mørkets gjerninger. <i>Ola Hegdal</i>	101
"Scenen är min plats på jorden". Marie Göranzons liv och skådespel. <i>Lena Wiklund</i>	104
Skådespelaren Mikael Persbrandt minns. <i>Anna Hedelius</i>	107

* * *

Sammanfattning	111
Tiivistelmä	112

KRISTIAN HVIDT

MØDESTED PARIS 1870-90

Atelier Bonnat og skandinavisk kunst

Revolutionen i Frankrig 1848 bragte også i malerkunsten en nye strømning, naturalismen – den friere gengivelse af motivet. Den trak kunstnere i de nordiske lande til Paris, 1870-90 havde maleren Léon Bonnat en kunstske i Paris, som tiltrak mere end 60 kendte skandinaviske kunstnere, der sammen satte sit præg på samtidskunsten.

Kristian Hvidt, der er historiker og søn af en kunstmaler, har skildret 1800-tallets historie fra mange vinkler.

Malende kunstnere i Danmark, Sverige, Norge og Finland, der var født i 1830'erne, fik et fælles problem i anden halvdel af 1800-tallet. De stod alle overfor den vanskelighed at skulle finde nye veje i stil, genre og teknik. Efter mange fine årtier 1800 til 1850 under den fornemme, afklarede klassicisme, i Danmark kaldet Guldalderen, skulle det antikke stilpræg afmonteres. Men hvor var stilen, der passede til maskinernes tidsalder? Unge kunstnere i Norden måtte jo også forholde sig til de store politiske omvæltninger i 1848 og 1864, de dansk-tyske krige og Norges anspændte unionsforhold til Sverige, der kaldte på nationalhistoriske toner i musik- og malerkunsten. Men det var jo ikke nogen stil.

Man kunne som før rejse til Rom, der vrirlede med maleriske motiver. Men ruiner var nu ikke mere sagen, og byen havde ingen malerskoler. Set oppe fra Norden var der efter 1848 to muligheder for kunstnerisk uddannelse i Europa. Den ene kunne man finde i Tyskland med kendte akademier i München og Düsseldorf. Den anden mulighed var Frankrig med Paris som den store tillokelse, i gang med den strålende byfornyelse under Napoleon 3. og hans superpræfekt Georges Haussmann. Valget var ikke svært for unge skandinaver, der hadede den tysk militarismes sejr over Danmark i 1864, over Østrig 1866 og over det mægtige kulturcenter Frankrig i 1870.

Nok var ”Marianne” blevet slået som nation i 1870, men kulturelt genopstod hun efter 1871 som en lokkende folkelig republik – et paradys for kunstnerisk frihed og lighed, bohémens fædreland. Og nylagte togskiner førte hurtigt nordiske malerspirer til Paris i stort tal. De følgende sider handler om, hvordan en gruppe af de bedste mødtes i den samme malerskole og bragte en stærk påvirkning med sig tilbage til det følgende århundredes kunstudvikling i Norden.

Det var den franske maler Léon Bonnats skole i Rue Ampère på Montmartre, der formåede at tiltrække mere end 60 navngivne skandinaviske kunstnere og lære dem hver især noget grundlæggende på deres vej videre gennem stilblandingens svære periode og over i nye udtryksformer, først under navn af naturalisme og realisme, siden, nogle få af dem, over til impressionismen. To hidtil upåagtede kilder kaster nyt lys over dette rugested for malerkunst, dels et nyfundet familiebreve fra tiden og dels en før upåagtet bog fra det fjerne universitet i South Carolina, USA.

Undervisningen i Bonnats kunstskeole var ikke alsidig, nemlig næsten udelukkende øvelse i at male efter levende model, træne synet af modellen og omsætte det set til penselens bevægelse mellem palet og lærred, koncentreret arbejde overfor den nøgne model op til 11 timer hver dag, ugen rundt bortset fra søndage. De fleste deltog to vintre i undervisningen.

Talrige nordiske elever har siden i breve og erindringer skrevet om det intense arbejdsliv i det store atelier, hvordan de skandinaviske elever sad nær hinanden i en større rundkreds omkring den nøgne model belyst af et stort vindue. Det var et minde for livet, der betød noget for deres videre udvikling som kunstnere. Mange af dem vendte siden ofte tilbage til Paris og velkendte caféer for at indsuge stemningen og følge byens kunstliv. Og det kunne da let hænde, at de mødte gamle skandinaver, venner fra Bonnats skole og mindedes de gode dage over et eller flere glas vin. I de franske omgivelser følte skandinaverne sig virkelig som landsmænd.

Men der var en anden mere intens måde at genopleve de herlige dage hos Bonnat i 1870'erne. Det fortæller malerinden Marie Henriques (min formoder) om i et brev til sin far fra 1902. I foråret 1902 mødtes i Paris tre gamle "klassekammerater" fra Bonnats skole i 1870erne, en norsk, en dansk, og en svensk maler. De var nu mellem 50 og 60 år og alle tre var de blevet berømte, velhavende kunstnere. De enedes om at fejre gensynet ved i et par dage igen at male sammen efter model ligesom tyve-tredive år før. Den ene var maleren Christian Krohg, der åbnede sit atelier til mødet. Han var og er endnu en af Norges mest fremragende malere, der i mange år boede i Paris, bl.a. fordi han hjemme i Norge var "mindre påskønnet", havde vakt skandale i sit hjemland for et par malerier af letsindige damer og som forfatter til en meget sexet bog, "Albertine". Den anden deltager var danskeren P.S. Krøyer, på det tidspunkt internationalt berømt bl.a. for sine herlige malerier fra Skagen og som midtpunkt i stedets nordiske malerkoloni. Den tredje var den svenskfødte Hans Heyerdahl, naturalistisk kunstner, kendt for sine socialrealistiske og sensuelle malerier, men også en kendt portrætmaler.

Vi kan næsten komme med til dette skandinaviske kunstnermøde i 1902, for de tre malere enedes om at invitere et par gode venner og kolleger med til seancen, når de nu havde både model og atelier. De valgte da at indbyde

en fælles veninde, den statelige, da 36-årige malerinde Marie Henriques fra Danmark, som 1888-89 havde været elev på en anden malerskole i Paris. En femte i selskabet var sandsynligvis hendes dengang nære ven, den svenske maler Richard Bergh, fornem naturalist og kunstpolitiker, siden direktør for det svenske Nationalmuseum. Marie Henriques skrev bagefter om mødet til sin far i København:

Du må nemlig vide, at i forrige uge havde Krøyer, Heyerdahl og Krohg lejet en model til at stå for sig fra ½9 – syv om aftenen. De spurgte mig og et par andre, om vi ville være med. Men lidt meget var det at arbejde fra halv ni om morgenen til kl. 7 med en times frokost – for at tegne og male er det bedste, der findes på denne jord og særlig henede, hvor mange lever og ånder for kunst... Krøyer er fænomenal, den friskhed og lethed, hvormed han arbejder er enestående, selv gjorde jeg ikke stort, men nød at se ham arbejde. Også Heyerdahl ryster det ud af ærmet, men på en helt anden måde.

I næste uge har de fået fat på en af Paris' pragtfuldeste modeller, mademoiselle Diana, men hun vil kun stå for herrer. Mellem modellerne er der også overklasse og underklasse, aristokratiet er uhyre fornemt og fuld af komiske nøkker, som Du ser.

Det var selvvalgt arbejde for malere, ikke flirt, hverken den dag eller – trods skønne frøken Diana – den følgende uge, hvor Marie Henriques altså ikke måtte være med. At sidde og male sammen om den fælles model var dels en behagelig "selskabsleg" for nære venner, genoplevelse af gode gamle dage på malerskolen. Men brevet fortæller også, at selv de mest professionelle kunstnere aldrig kunne få nok af denne form for træning i at "skærpe talentet". Det hårde arbejde af den art var ifølge Bonnat den eneste vej til den stil, han kaldte naturalismen, hvor teknik og kunst gik op i en højere enhed. Og flid betyder mere end talent, kunne han tørt tilføje.

En stor flok kunstnere

Hvem var da de mere end 60 skandinaver, der i sin tid opsøgte Bonnats maleskole, og hvad lærte han dem? De private malerskoler opstod tidligt i Paris, nogle oprettet privat af en velkendt kunstner, men de fleste var som i dette tilfælde opstået som selvdannede kredse af elever, der enedes om et økonomisk fællesskab om husleje, varme og betaling af nøgenmodeller af begge køn og mange aldre. Modellerne blev hyrede for en uge ad gangen og indtog skiftende stillinger efter fælles aftale med eleverne. Med 10 minutters pause pr. time stod de altså afklædt mange timer hver dag. Der blev arbejdet 11 timer om dagen – fire timer om formiddagen, og fire om eftermiddagen plus tre timers tegneundervisning om aftenen.

Selvportræt af Léon Bonnat som ung ambitiøs kunstner, 1855.

En hovedsag var selvfølgelig valget af den ældre, erfarne kunstner, "le patron" som skulle vejlede eleverne. Forhandlingerne herom var sikkert svære, men når valget var truffet, var det den valgte, der gav navn og renommé til hele skolen. Le patron påtog sig så jævnlige at følge elevernes arbejde – i Bonnats tilfælde var det to formiddage om ugen, han kom forbi alle staffelierne, så der blev ca. 10 minutter til hver elev. På et hold kunne der være op til 50 elever fra mange lande – foruden skandinaver ikke så få amerikanere. De var anbragt i rundkredse rundt om modellen belyst af et ovenlys, om aftenen formodentlig af gaslamper. Man må forestille sig en speciel stemning i atelieret, ofte en rå omgangstone omkring de nøgne modeller, men når arbejdet stod på, herskede der en intens stilhed, koncentration om lærrederne.

I Bonnats atelier var bevaret nogle af malerfagets gamle håndværkstraditioner. Nye elever skulle optages i fællesskabet ved at synge en sang og give "Bienvenue". Danskeren Laurits Tuxen fortæller, at han gav kaffe og kage, men først efter med høj stemme at have sunget en fællesnordisk sang: "Gubben Noa, Gubben Noa var en hedersmand", "som blev mødt med en godmodig latter, og der blev drukket kammeratskab, så jeg blev dus med alle."

Bonnats skole var kun for viderekomne. For at blive optaget på maleskolen skulle man vise resultater af en avanceret tegneuddannelse gennem flere år. Ofte blev antagne elever senere beordret af Bonnat til også at deltage i tegneundervisningen om aftenen.

Der var talrige maleskoler i Paris, men Bonnats blev en af de største og mest respekterede og særlig den, der tiltrak sig flest fra Skandinavien. Léon Bonnat, efter portrætter at dømmen en lille alvorsmand, var født 1833 af spanske forældre og fik med en spansk uddannelse. Han slog igennem som ganske ung i Paris i 1850'erne i konkurrence med den særprægede Gustave Courbet, men fulgte mere tidens mode særlig som portrætmaler, hvor Courbet helst malede naturen og sociale emner. Det var i 1867 han blev valgt af eleverne i skolen i Rue Ampère, da de havde mistet deres patron; og Léon Bonnat beholdt det "ben" de følgende 25 år, fra 1883 ansat under den statslige École des Beaux-Arts, der optog elever efter lidt andre kriterier. Med tiden blev han lige højt berømt som lærer og som kunstner. I et særligt atelier holdt han fra 1870 også skole for kvindelige malere – avanceret på den tid selv i Paris. Bonnats egne malerier, særlig hans portrætter, vandt flere gange 1. præmie på de årlige Saloner og han blev medlem af Udstillingens censurkomité og skaffede dermed sig selv og flere af sine bedste elever adgang til at udstille på Salonen og dermed fremgang i kunstverdenen.

De fleste af hans elever havde forud gennemgået en fuld uddannelse. Men kunstuddannelsen i de fire nordiske lande trængte meget til fornyelse og udvidelse. Stadig flere unge ville være malere – og der var efterspørgsel efter deres værker. Kunst blev moderne efter borgerskabets sejr i 1848, en voksende interesse for kultur, væk fra den gamle romantik over mod en ny slags, gerne historisk realisme, som Søren Kierkegaard beskrev sådan: "Den, der ikke vover sig ud over virkeligheden, vil aldrig erobre sandheden". Fædrelandets folkeliv og forhistorie var efterspurgt motiver i de urolige tider.

I de to gamle kongeriger, Danmark og Sverige, var der fornemme kongelige Kunstakademier tilbage fra 1700-tallet. Men undervisningen var blevet akademisk og konservativ. Eleverne blev fastholdt i tegneundervisning i adskillige år, inden palet og farver blev vist frem. Men kunstsynet i de to lande var ellers forskellige. Kunstakademiet i Stockholm var på den tid orienteret mod Frankrig. Dets direktør 1856 til 1880, maleren Johan Boklund havde et godt forhold til eleverne og anbefalede dem at videreudanne sig i Paris, ja, orienterede dem også om Bonnats skole.

Kunstakademiet på Charlottenborg i København var præget af C.W. Eckersbergs skole og hans franske forbillede og lærer, maleren J.-L. David. Uddannelsen følte efter hans tid reaktionær og stiv, og efterfølgeren som professor ved Akademiet, maleren Frederik Vermehren, stødte ved sin konservatisme eleverne fra sig, han var orienteret mod de tyske skoler og frarådede

de private kunstsoler i Paris. Eleverne dannede derfor en protestgruppe imod undervisningen – en parallel til den radikale strøm, der også dannedes i litteratur gennem Georg Brandes forelæsninger, som igen var et genskin af tidens store politiske konflikt mellem Venstre og Højre, land og by.

Norge manglede en kunstnerisk uddannelsestradition, men havde fra 1860'erne Knud Bergslisens tegne- og maleskole med en afdeling for kvinder – efter sigende den eneste mulighed for uddannelse for piger i landet. Men de fleste norske malerspiger tog også til København og i mange tilfælde videre til München.

I Helsingfors dannedes i 1846 en kunstforening, der etablerede en tegneskole, hvor eleverne ligesom i andre lande kunne gå igennem tre klasser, frihåndstegning, tegning efter antikker og til sidst modeltegning. Nogle af eleverne supplerede uddannelsen i Stockholm og måske i Düsseldorf. Men afgørende blev den finske maler Adolph von Becker, der stiftede en malerskole i Helsingfors i 1872. Forinden havde han nemlig 1868-69 været den første skandinaviske kunstner på Bonnats skole i Paris. Om det og den følgende strøm får vi nu viden takket være en dygtig kvindelig kunsthistoriker fra University of South Carolina med det flotte navn Siulolovao Challons-Lipton. Hendes bog fra 2002 kortlægger på interessant måde det store antal skandinaviske kunstnere – i alt 64 navngivne mandlige malere, 21 nordmænd, 20 danskere, 16 svenskere og 7 fra Finland. Dertil kom 14 kvindelige malere, to norske, to danske, fem svenske og fem finske. Sin indsigt har forfatteren Siulolovao fundet bl.a. ved studier i Archives Nationale.

Overraskende er det, at det var en finne, der satte den skandinaviske bølge i gang. von Becker var først færdigt uddannet på Kunstakademiet i København, dernæst en kort tid i Düsseldorf, inden han i 1868 tog til Paris og blev optaget hos Bonnat. Siden sendte han flere landsmænd derved – og i 1871 den første svensker. Det var maleren Nils Forsberg, en fattig bondedreng fra Göteborg-egnen, som Bonnat roste og hjalp frem, også økonomisk, og som siden trak sin landsmand Gustaf Cederström derved. Sammen blev de to Sveriges berømte historiemalere, kendte som skildrere af de svenske krigerkonger, Carolinernes bedrifter. Til dem sluttede sig senere i 1871 to stærke naturmalere, Richard Bergh og den eksklusive prins Eugen, den svenske konges yngste søn.

Den tysk-franske krig 1870-71 og navnlig Paris belejring og myrderierne efter den kommunistiske opstand standsede kunstscolens virksomhed for en periode. Først fra 1874 kom danske kunstnere til Bonnats atelier – først tre omtrent jævnaldrende malere, som fulgte undervisningen mere end to år og meget bevidst ændrede deres malemåde efter anvisninger fra le patron. Det var P.S. Krøyer, Laurits Tuxen og Theodor Philipsen, som Bonnat særlig roste og førte frem i den parisiske galleriverden. Krøyer er omtalt ovenfor, Tuxen blev en suveræn portrætmaler, leverandør til alle Europas hoffere, og Philipsen

blev senere den stilfærdige, men vigtige formidler af impressionismens malemåde blandt nordiske malere. De tre malere fik 1880-84 følge af 16 andre danske malere, der indskrev sig hos Bonnat, deriblandt fremtrædende kunstnere som Joakim Skovgaard, Frants Henningsen og Vilhelm Rosenstand. I 1880 åbnede Krøyer og Tuxen en maleskole i København. De kaldte den Den frie studieskole i bevidst opposition til det gamle Kunstakademi, og dog modtog den støtte fra staten. De to lærere videreførte loyalt, hvad de havde fra Bonnats atelier til næste generation, således til Vilhelm Hammershøi og J.F. Willumsen. Krøyers og Tuxens maleskole, der senere blev overtaget af Kristian Zahrtmann, fik også mange elever fra de andre nordiske lande.

Mange norske malere fulgte uddannelsen i København og tilsammen 21 fortsatte mellem 1875-89 til Bonnat i Paris, således Christian Skredsvig og de to ovennævnte malere Christian Krohg og svenske Hans Heyerdahl, der flyttede til Norge.

Næsten alle de utallige halvfærdige modelstudier, der blev malet i Bonnats atelier mellem år og dag, nåede aldrig ud over atelieret – det var spåner ligesom fra andre værksteder, som blev kastet væk. De ville heller ikke blive godt modtaget på kunstmarkedet – det mærkede de nordiske lande i 1878, da en nordisk udstilling på verdensudstillingen i Paris (særlig den danske del) blev nådesløst nedvurderet af den parisiske presse. Men – med eller uden de parisiske kunstskolers hjælp – lykkedes det tilsyneladende at vende stemningen i det følgende årti: Ved en tilsvarende nordisk ophængning ved verdensudstillingen i 1889 var kritikken vendt til den højeste ros.

Hvad sagde Bonnat til eleverne?

Blandt de talrige skandinaviske elever var der siden næsten enstemmig beundring over le patron og hans vejledning. Den lille, alvorlige mand kom kun nogle minutter til hver, men kunne med sikkerhed udpege svaghed eller fremskridt i modelbillederne – han havde pædagogiske evner til at kritisere uden at tage modet fra eleverne – pege på et mål, som var forståeligt trods sprogbarrieren. ”Alt hvad der er naturligt er smukt” var et signal fra ham i modsætning til de forrige generationers akademiske, kunstlede perspektiv – naturalismens kunstværker skulle underspille detaljerne, se helheden i motivet, fladerne inden for rammen – ikke opridse motivet i konturer, sådan nogle findes ikke i naturen, påstod Bonnat. Mal først modellens krop som helhed og vent med hænder, fødder og ansigt til sidst, ja, han anbefalede endda eleverne at knibe øjnene i og se modellen som en farverig klump i bevægelse. ”Mal mere pastost”, hed det også – dvs med tykkere lag farve. Bonnat nævnte ikke det værktøj, som Courbet var begyndt på allerede i 1850’erne og som bredte sig blandt de unge – male med paletkniv for at give dybde, komme naturen mere nær. Bonnat lagde vægt på, at det individuelle, karakteristiske ved hver enkelt model blev betonet.

Laurits Tuxen udtrykte det så fint i et brev til kunsthistorikeren Julius Lange: ”Det som Bonnat fordrer, er en kraftig, karakterfuld og sand fremstilling af det, man har for øje. Skønheden må komme ad den vej, og ikke gennem noget kompromis.” ”Valeur” var et begreb Bonnat lagde stor vægt på – lys og skyggevirkningerne i retning af ”clairobscuré” i kontrasten mellem mørke og klare farver. Bonnat stimulerede også sine elever ved at vise dem forbilleder, mindre malerier eller akvareller fra 15- og 1600-tallets mestre eller fotografier af dem, han havde købt og bragte med sig rundt. Eller han gav eleven ordre til at stille sig op i Louvre og kopiere et bestemt maleri, ofte spaniere som Velázquez eller Ribera. Overgangen fra klassicismen til naturalismen efter 1870 var muligvis kendetegnet ved, at de ældre, 1800-tallets malere, oftest sad på en stol foran staffeliet og malede, medens naturalismens kunstnere var tvunget til at stå op og træde jævnlig tilbage fra lærredet for at se hvert penselstrøgs forhold til helheden.

Maleskolens undervisning gik fra 1. november til hen i maj. Bonnat rådede så eleverne til at tage ud at male i fri luft, helst store billeder af naturen med figurer i hel størrelse. Han sendte således 1878 tre danske malere på nær ved et halvt års studierejse til Spanien, bl.a. for at fordybe sig i mesterværkerne på Escorial. En af kunstnerne, P.S.Krøyer, malede i Sydspanien efter Bonnats anvisninger et mægtigt maleri (182x156) af en lurvet romafamilie. Under den brændende sol stod han i mange dage med det store lærred og søgte at gengive den kombination af enkelthed, storhed og klarhed, han havde lært.

Vinterens øvelse i små modelstudier hæmmede tilsyneladende ikke eleverne i at udfolde sig i stort format udenfor skolen. Samme sommer i 1878, blev kunstneren Gustaf Cederström på atelieret i Paris og malede det gribende svenske nationalklenodie, Karl 12.s ligfærd tilbage til Sverige – det måler 265x371 centimeter!

Mange af de skandinaviske elever hos Bonnat koncentrerede sig siden om landskabskunst og kunne ikke undgå at bemærke, at der i Paris var en ny radikal malemåde på vej efter 1870, der med tiden kunne overhale Bonnats lære om naturalisme inden om. Bonnat var selv påvirket af en af ”oprørerne”, hans jævnaldrende og nære ven, Édouard Manet. De dyrkede sammen kærligheden til spansk kunst, særlig Velázquez’ og hans brug af mørke, næsten sorte kontrastfarver, der får lyset frem. Manet sluttede sig først sent til den kreds af lidt yngre malere, med Monet og Renoir m.fl., som en dagbladskritiker gav navnet impressionister. De førte sig frem med en vis kraft: I løbet af de 10 år efter 1874 holdt de otte store udstillinger i Paris, som senere efter 1900 fik enorm betydning. Men dengang i 1870’erne syntes impressionisternes indflydelse at være begrænset – også på Bonnats elever, og det var først sent i firserne, at den nye bevægelse vakte opsigt i Nordens hovedstæder. Man vil også med en vis ret kunne sige, at impressionismens principper nærmest bare var Bonnats regler

P.S. Krøyer: Hip hip hurra!. 1888. Gæsterne var bl.a. hans fæller fra Bonnats skole årgang 1877. Kunsthistorikere i eftertiden har ment, at Bonnat havde ødelagt Krøyers farveholdning, fordi alt satsede på croquis. Han skulle i stedet have knyttet sig til Monet, som han godt kendte. Maleriet findes på Göteborgs konstmuseum.

gange to eller tre! Male pastost, knibe øjnene i og huske at betone helheden, fladerne, bevægelsen, vent med detaljerne – eller udelad dem helt!

For os i nutiden kan Bonnats læresætninger ses som et udgangspunktet for de følgende 100 års udvikling i malerkunsten. Men for 1870'ernes unge, skandinaviske kunstnere, der udgik fra beundring for Guldalderens eksklusive malerier, var Bonnats ord en åbenbaring.

64 mandlige og 14 kvindelige kunstnere gennemgik Bonnats kunstscole i Paris efter 1868. Hans program blev bragt videre til Danmark, Sverige, Norge og Finland af hans bedste elever, der selv dannede kunstscole, Krøyer og Tuxen i København, Gustaf Cederström, der blev direktør for Kunstakademiet i Stockholm, Harriet Backer's skole i Christiania og Adolf von Becker's akademi i Helsingfors. Skagenmalerne, der talte med mange nordiske tungemål, var mere "bonnatister" end impressionister. Det store ved deres kunst var, at de endnu beherskede noget af den store tegnekunst, der kulminerede på David's og Ingre's tid, og med deres nye farveholdning kunne give deres billeder et lyst og menneskeligt udtryk.

Léon Bonnat selv blev næsten halvfems år gammel, døde i september 1922 og blev æret som lærer for berømte malere af mange andre nationaliteter end de nordiske. I hans hjemby Bayonne åbnede han et (endnu levende) museum med hans enestående samling af tegninger og akvareller af Michelangelo, Leonardo m. fl. foruden hans egne værker. På Wikipedia/Musée Bonnat-Helleu kan man se et udsnit af disse.

Til denne artikel er bl.a. anvendt følgende værker:

Nordisk Ljus – Northern Light. Göteborgs Konstmuseum 1983

Siulolovao Challons-Lipton: The Scandinavian Pupils of the Atelier Bonnat, 1867-94, 2002

Charles Ponsonailhe: Les artistes scandinaves à Paris, précédé d'une étude sur l'art étrangère l'Exposition mondiale, 1889

Mødested Paris. 1880'ernes avant-garde. Randers Kunstmuseum, Udstillingsnoter nr.11. 1983

Sigurd Schultz: Danske Kunstnere i Paris . Kbh.1939

Laurits Tuxen: En malers arbejde gennem tredsindstyve år fortalt af ham selv, 1926

Kristian Hvidt: Marie Henriques som menneske og maler. Artikel på Kvindelige Kunstneres Samfunds hjemmeside www.KKS-kunst.dk/KKS-arkivet. 2017

EVA POHL

SE HAMMERSHØI OVER SKULDEREN

Henrik Wivel skriver indsigtfuldt om Vilhelm Hammershøis kunstneriske univers i en ny bog om maleren, der var forud for sin tid. Bogen om kunstnerens værker i Davids Samling i København giver et øjenåbnende perspektiv på datidens kulturelle strømninger.

Kritiker, cand. mag., ph.d. Eva Pohl skriver om Hammershøi-bogen og peger på udstillings-aktuelle, kvindelige kunstnere, som viderefører arven fra den internationalt efterspurgte, danske maler.

Der er dage, der med ét får et nyt lys over sig. Som nu den dag for nylig, hvor konservatoren på Davids Samling i København fjerner bagbeklædningen på Vilhelm Hammershøis maleri ”Strikkende kvinde. Kunstnerens moder”, og her – med stor overraskelse – finder et hidtil ukendt maleri af Hammershøi, nemlig en forstudie til maleriet ”Stue med kvinde siddende på hvid stol. Strandgade 30”. Opdagelsen af det nye Hammershøi-maleri trak straks store overskrifter, for der er stigende interesse for den danske maler både i Danmark og internationalt, hvilket kan aflæses af omfattende udstillinger og auktionspriser med himmelflugt.

Stuernes sitrende stilhed og kvindernes gådefuldhed i malerierne af Vilhelm Hammershøi (1864-1916), som er en af Danmarks betydeligste malere, får publikum til at stoppe op og tænke efter. Hans malerier synes i tiltagende grad at vinde genklang i vort tids søgen efter tilværelsestolkning. De rygvendte kvindeskikkelser i de smukke og enkle interiører er hemmelighedsfulde, sanselige og dragende. Og det er oftest hustruen Ida Hammershøi – set bagfra, stående eller siddende på en stol, vi møder i billederne. Måske var det linjerne og de kvindelige kurver, han med sit kunstnerblik var optaget af frem for portrætlighed eller skildring af Idas egen verden. Mange spørgsmål dukker op, når man konfronteres med Hammershøis tyste, maleriske univers. Men man er ikke i tvivl om, at man har at gøre med værker af en original, følsom, fremsynet og internationalt orienteret maler. Vi står nu på Davids Samling over for et maleri med motiver på begge sider af lærredet og føler, at vi er gået helt ind i Hammershøis skabende rum.

Man kan forestille sig, at kunstneren måske ikke har været helt tilfreds med forstudien ”Strikkende kvinde. Kunstnerens moder”, hvor det fuldendte portræt findes på Nationalmuseum i Stockholm. Og derfor har benyttet bagsiden til det indtil for nylig ukendte maleri af den sortklædte kvinde, siddende med ryggen til beskueren på en hvid stol i Louis XVI-stil, malt 1899-1900.

Det er kunstnerens hustru Ida på stolen. Man genkender hende umiddelbart på nakken i denne poetiske forstudie, hvor man har mulighed for at se kunstneren over skulderen. Og ikke blot får man mulighed for at se en hjemlig situation. Både Ida med ryggen til beskueren og den karakteristiske stol indgår i flere andre af Hammershøis billeder. Motivet kendes fra "Interiør med kvinde ved klaver. Strandgade 30" (1901), privateje. Et maleri, som i december 2017 blevet solgt på hos Sotheby's i New York for, hvad der svarer til 39,5 mio. kr. Og vi ser Ida stående med ryggen til med et fad under armen i det smukt komponerede "Interiør med ung kvinde set fra ryggen. Strandgade 30" (1903-1904), Randers Kunstmuseum. Vi har et tæt forhold til Idas nakke. Med den nyopdagede forstudie får man tillige indblik i kunstnerens metode, hvor den rødbrune grundering af lærredet gradvist dækkes af den hvide farve, som står i kontrast til den sorte kjole. Som *Henrik Wivel* skriver i sin nye bog, *Hammershøi i Davids Samling*, om maleriet: "Kvinde siddende i hvid stol" er skabt med den sensibilitet og prægnans, der kendetegner kunstnerens øvrige motiver af rygvedte kvinder. At det dobbelte billede har haft betydning for Hammershøis nære kredsløb, kan ses af, at det er forblevet i hans familie efter hans død". Man kan hævde, at hvis Henrik Wivel ikke netop var gået i gang med sin nærkontakt-analyse af de enkelte Hammershøi-værker i Davids Samling, er det ikke sikkert, at vi havde fået kendskab til det skjulte maleri.

Henrik Wivel er en af vor tids bedste kendere af Vilhelm Hammershøis kunst og en af de mest velskrivende forfattere, der har beskæftiget sig indgående med kunstneren gennem flere årtier og med den øvrige billedkunst og litteratur på Hammershøis tid. Det er netop bogens store force, at den viser sammenhænge. For forfatteren belyser og fortolker ikke blot de enkelte værker og placerer dem i kunstnerens oeuvre, men sætter desuden værkerne i åndshistorisk perspektiv. Hammershøi var interesseret i sin samtids nye kunstneriske bestræbelser og åndelige søgen, og Henrik Wivel formår at skrive om denne vigtige sikkelse i dansk kunst, så væsentlige menneskelige og eksistentielle spørgsmål trækkes frem og griber fat i læseren. Fuldt fortjent modtog Henrik Wivel i efteråret 2017 da også Dansk Forfatterforenings faglitterære pris på baggrund af sin særlige evne til at formidle sammenhængen mellem kunstarterne og herigennem sætte fokus på skønheden. Når man nu læser Henrik Wivels bog "Hammershøi i Davids Samling" i forlængelse af hans øvrige faglitterære forfatterskab – bl.a. bogen "Slægtskaber – essays om forholdet mellem kunstnere, kunstarter og erkendelsesformer" – fremgår forfatterens karakteristiske evne til at træde et skridt tilbage og se de store linjer. På denne måde skaber han aha-oplevelser for sine læsere og bidrager til en tværgående, kulturel forståelse.

Hammershøi og Wivel åbner døre

Det kræver lang tids tæt samvær med værkerne for at kunne komme frem til en fortolkning, der bygger på nære iagttagelser og sammenligninger. Derfor har Henrik Wivel tilbragt længere perioder i Davids Samling, som har en af de fire største samlinger af Hammershøi i Danmark og dermed i verden. I den repræsentative samling, som museet har nyophængt, findes maleriet ”Åbne døre”, som er et hovedværk med ikonisk karakter. Et billede, som karakteristisk har fokus på lyset og det sceniske og er så klart opbygget, at man straks fornemmer, at her er noget særligt på færde. Det er en moderne måde at skildre selve rummet på og der er tilsyneladende en tomhed i billedet. Men når man stifter nærmere bekendtskab med det, fornemmer man en dynamik. Man forestiller sig, at en handling kan indtræde. Det er som at se ind i et inspirationens felt. Man synes at ane en skabende energi, der glider fra rum til rum, forbi dørene. Hammershøi var optaget af de arkitektoniske rum, linjerne i dørenes fyldninger, men han fik også en åndelig dimension med i sine billeder. En atmosfære og en form for tilstedeværelse og måske en slags bevidsthedslag, à la Doors of Perception. Her er både skildring af rum og stemning og en begyndende abstraktion.

*Vilhelm Hammershøi. Åbne døre. Strandgade 30. 1905.
Olie på lærred. 52 x 60 cm. Davids Samling. Foto: Pernille Klemp.*

Fra fotografier fra Hammershøis hjem i Strandgade ved man, at der både var malerier i guldrammer, potteplanter og flere møbler, end malerierne lader ane. Hammershøi har således bevidst tilstræbt at (gen)skabe et forenklet interiør med vægt på atmosfæren og rummet i sig selv. Hammershøi arbejdede ikke i atelier men malede i stuerne. Motivet med dørene ses ligeledes i maleriet "Hvide døre" (1899), som kunstmuseet Ordrupgaard nord for København i foråret 2017 erhvervede ved hjælp af flere fonde. Ordrupgaard har i forvejen flere centrale malerier af Hammershøi. De aktuelt ekstremt høje priser på hans malerier er et resultat af den stigende internationale interesse for kunstneriske univers, og hans værker er blevet udstillet i Frankrig, USA, Japan, Tyskland og England. Og der er tiltagende fascination af hans særlige hypersensitive måde at skildre rummenes stemning og stilhed, som er klart forud for sin tid.

Henrik Wivel skriver indsigtfuldt, perspektiverende og ofte i et poetisk sprog om Hammershøis værker og de eksistentielle spørgsmål med henvisninger til samtidens litteratur. Således trækkes konturerne op i Hammershøis oeuvre og dørene slås op til den omgivende, kulturelle verden. Som når malerierne sammenlignes med kunstnerproblematikken i Henrik Ibsens "Når vi døde vågner" eller slægtskabet med Helene Schjerfbeck påpeges. Ordet "nerveadelen" var datidens betegnelse, som karakteriserede tidens kunstnere. Og Henrik Wivel fremhæver blandt andet August Strindbergs forord til "Frøken Julie" (1888), hvor den svenske forfatter understreger nervernes betydning. Den indadvendte søgen, der lå i tiden, var knyttet til en længsel efter skønhed, deraf kom antagelig også den begyndende abstraktionsproces. Det er muligvis også derfor, man oplever en dobbelthed i flere værker i denne periode. Et vekselspil mellem det smukke og det foruroligende eller angstprægede.

Lignende temaer påpeges i den store europæiske sammenhæng, nemlig hovedpersonen Des Esseintes i den franske forfatter Huysmanns roman "A rebours" (1884), hvor Henrik Wivel understreger, at Hammershøi er beslægtet med denne figur. Joris-Karl Huysmanns værker afspejler fransk fin-de siècle, og personen Des Esseintes i bogen, der på dansk har titlen "Mod strømmen", er æstet. Det er fint, at bogen giver et videre blik på tiden.

Går man helt tæt på interiør-malerierne "Åbne døre" i Davids Samling og "Hvide døre" på Ordrupgaard, fornemmer vi kunstnerens stilvilje, hans interesse for dørenes hvide flader og perspektivet ind i dybden, hvor lyset udefra ses i smal stribe. Vi fornemmer, at vi er på tærsklen til abstrakt modernisme, men der er stadig en sitren i maleriernes rum. Kunstneren er tilstede i rummet, selv om vi ikke ser ham. Rum kan generelt siges at være steder for menneskelig bevægelse, handling og eksperimenteren. Men hvordan kan man beskrive stemningen i Hammershøis rum? Som Henrik Wivel formulerer det om Hammershøis interiør-billeder: "frem for hjemlighed signalerer de

hjemløshed". Og man kunne tilføje, at ligesom billederne er vidnesbyrd om en slags åndelig oprydning også tegner omridset af en mulighedernes scene.

Kunstneren er original i sin stræben og samtidig forholder hans kunst sig til tendenser i tiden. Som Henrik Wivel påpeger det, er der tydelig inspiration fra den amerikanske maler James Abbott McNeill Whistler, som boede i både London og Paris. Hammershøi var velorienteret, men hans maleriske udtryk er meget karakteristisk og konsekvent. Billederne fra Strandgade kredser om kunstnerens egen "inspirationserfaring". Som Wivel rammende indkredser kunstnerens betydning: "Radikaliteten i hans kunst og viljen i hans realisationskraft kom til udfoldelse med den skelsættende egensindighed, der på én gang bekræfter originaliteten i hans kunst og samtidig udfolder hans værk eksemplarisk i epoken".

Spørgsmålet om melankoli og skønhed ligger ligefor. Til trods for de mange sensuelle nakker i billederne, hvor Ida skildres set fra ryggen, optaget af sysler eller egne tanker, er billederne ofte at betragte som stilleben. Og med kunstnerens selvspejling i disse rum og i de til tider låste situationer. Henrik Wivel ser den underliggende ensomhed: "Som eksistentielle allegorier vidner Wilhelm Hammershøis billeder om isolation, melankoli, ja, resistent ensomhed. Vilhelm Hammershøi hører af samme grund til blandt de modigste i dansk og europæisk kunst. Så længe han havde styrke til det, gik han mod strømmen og konfronterede sig med det univers af eros, angst og dødelighed, han havde fremkaldt i en vekseldrift mellem indre og ydre". Her kommer vi ind til et centralt punkt i en klassisk kunstnerproblematik.

Henrik Wivel kommer desuden ind på dét, han kalder "tavshedens teater" i Hammershøis interiør-malerier. Man kan i forlængelse heraf hævde, at billederne rummer en dobbelthed, et spil mellem en nervøs stemning og skiftende grader af åbninger mod andre rum, muligheder og udefra kommende lys.

Nu er interiørmalerier jo ikke det eneste, Hammershøi arbejdede med. Henrik Wivel går ind i en tolkning af de øvrige værker i Davids Samling, blandt andre portrætter og landskabsmalerier, hvor et af de dragende og uforglemmelige er "Dobbeltportræt af kunstneren og hans hustru", Paris 1892. Det er malt under parrets bryllupsrejse, hvor de opholdt sig et halvt år i Paris. I dobbeltportrættet fremstår Ida langt mere nærværende end Hammershøi selv. Henrik Wivel kalder det "distancens kalibrerede lidenskab". Man kan umiddelbart synes, at der er et stort spring fra dette maleri til landskabsmaleriet "Fra Kongevejen ved Gentofte" (nuværende Lyngbyvejen) fra samme år. Men der er noget drømmende over begge billeder. Lyset over landskabet er afgørende. Som Henrik Wivel understreger det, er der et "nærmest overjordisk lys". Det er lyset og den vibrerende atmosfære, der fascinerer kunstneren og beskueren.

Vilhelm Hammershøi. Dobbeltportræt af kunstneren og hans hustru. Paris 1892. Olie på lærred. 36,5 x 65 cm. Davids Samling. Foto: Pernille Klemp.

Vilhelm Hammershøi. Fra Kongevejen ved Gentofte. 1892. Olie på lærred. 32 x 46 cm. Davids Samling. Foto: Pernille Klemp.

Kvindelige kunstnere viderefører arven

Når man ser på de senere års kunst, er der flere kvindelige kunstnere, som er fascinerede af Hammershøis koncentration om rummenes atmosfære og dynamik. Undertegnede fornemmer, at kvindelige kunstnere i dag føler en genklang, når de står over for Hammershøis interiør-malerier. Lad os tage nogle aktuelle eksempler, nemlig fotokunstneren Trine Søndergaard og billedkunstneren Anette Harboe Flensburg, som i henholdsvis farvefotografi og malerier og for sidstnævntes vedkommende senest i tredimensionel rum-installation på Grønningen 2017 på Den Frie i København trækker tråde tilbage til Hammershøis interiørbilleder og i øvrigt vedkender sig fascinationen. Begge kunstnere er smukt repræsenteret på Grønningen-udstillingen. En særlig receptivitet over for og begejstring for atmosfære og dynamik i rum, træder frem her. I min undersøgelse af empati, rumopfattelse, kunstnerisk selvspejling og æstetik i kvindelige danske forfatteres og billedkunstneres værker i perioden 1930-90 (2015) har jeg netop iagttaget, at der ofte i kvindelige kunstnere værker er en særlig opmærksomhed omkring dynamik i rum, strømmende bevægelser og et stilhedens sprog. Trine Søndergaards og Anette Harboe Flensburgs optagethed af Hammershøis kunstneriske univers og især interiør-malerierne viser sig tydeligt. I Trine Søndergaards serie med interiørmotiver, hvor hun kredser om indirekte lysindfald og poetiske rum med historiske døre, paneler og tapeter, præget af lettere forfald og med fokus på stilhed og nærvær i "Interior # 38" og "Interior # 39" er interessen evident. Og vi noterer os Hammershøi-inspirationen i Anette Harboe Flensburgs værker, der ligeledes kredser om lysets virkning og en særlig receptivitet overfor rummenes atmosfære. Et tidligere maleri som hendes "Værelse med karnap-vindue" (2004) er vidnesbyrd om den intense optagethed af lysreflekser, spejlinger og forholdet mellem inde og ude. Hendes tredimensionelle værk på Grønningen 2017 viser sammenhængen mellem rum, fysisk nærvær og erindring. Titlen er sigende: "Et hjørne af rummets genese / En aktuel uendelig reel". Med disse to kunstneres fortsættelse af tråden fra Hammershøi sættes deres værker og fokus på arkitektoniske rum, lysindfald og rummets atmosfære ind i en større kunst- og kulturhistorisk sammenhæng. Måske er det passagen mellem rum, skønhed, ro og en vis portion melankoli, der virker særlig tiltrækkende.

De to kunstnere er på tværs af tiden på bølgelængde med Hammershøi og kaster nyt lys tilbage på hans kunst, ligesom de peger frem mod nye afsøgninger af rum, lys og stemning. Og mon ikke der er en del måske især kvinder – som ved det nye fund af forstudien med den rygvedte Ida på den hvide stol, spekulerer over, hvad hun mon tænkte.

Sjælelige landskaber og samlerånd

Med publikationen ”Hammershøi i Davids Samling” har vi nu et overblik over flere centrale kunstneriske motiver i Hammershøis univers, hans kunstneriske bestræbelser og vigtige tendenser i tiden. Også relationen mellem Hammershøis malerier og samleren C. L. Davids æstetiske syn er fint fremstillet i bogen, der trækker os med ind i verden af rum, landskaber og portrætter, som indkredser en særlig skønhed. Hammershøi og C. L. David havde fascinationen af skønhed til fælles. C. L. David spejlede sig i Hammershøi, og Henrik Wivel har udpræget sans for skønhedens betydning.

Den tyske digter og kunstkender, Rainer Maria Rilke, som havde planlagt at skrive et essay om Hammershøi, måtte opgive projektet. Rilke mødte den danske kunstner i København i 1904 for at samle materiale til essayet, men realiserede ikke sit projekt. Den tyske digter sagde rammende, at Hammershøi kunne man ikke tale kort om. Som Anne Hemkendreis citerer Rilke i artiklen ”Tingenes væsen: Hammershøi set med Rainer Maria Rilkes øjne”: ”Hammershøi er ikke en af dem, man bør tale i hast om. Hans værk er langt og langsomt, og uanset i hvilket øjeblik, man måtte studere det, vil det altid være en fuldgyldig anledning til at tale om det vigtige og væsentlige i kunsten”. Muligvis følte Rilke sig ikke indviet i Hammershøis væsen, som Anne Hemkendreis foreslår det. Det er sandsynligt, at der var forskel i tankegang og livsholdning. Og det er sandt, at det er vanskeligt at tale kort om et kunstnerisk univers som Hammershøis.

Vi kan glæde os over, at vi nu har en fin indføring i Hammershøis dragende værker i Davids Samling og vigtig perspektivering med tråde til samtidens kultur. Det er i den grad stadig muligt at blive høj på Hammershøi. Der er nærmest ingen ende på det. Det vil også fremover være interessant at følge de kunstnere, der tager arven op fra Hammershøi – og tilføjer nye toner og nyt lys.

Litteratur

Loddegaard, Anne: ”London-i-Paris – Des Esseintes’ Londonrejse i J.-K. Huysmans’ roman *A rebours*”. In ”Æstetiske topologier”, redigeret af Anne Elisabeth Sejten. Forlaget Spring. 2012.

Monrad, Kasper: ”Hammershøi og Europa”. Med bidrag af Maryanne Stevens, Anne Hemkendreis, Peter Nørgaard Larsen, Annette Rosenvold Hvidt og Tone Bonnén. Statens Museum for Kunst. 2012.

Pohl, Eva: ”Blikket i spejlet – Selvets spejling i kunstnerromaner og selvportrætter fra 1880-1914”, Syddansk Universitetsforlag. 2002.

Pohl, Eva: ”Et lyst værelse – Empati, rumoppfattelse, kunstnerisk selvspjeling og æstetik i kvindelige danske forfatters og billedkunstnerers værker i perioden 1930-90”, Syddansk Universitetsforlag 2015.

Reeh, Henrik: ”Snor, knuder, presenninger - Æstetisk topologi mellem Madrids Puerta del Sol og Michel Foucaults ”Andre steder”. In ”Æstetiske topologier, redigeret af Anne Elisabeth Sejten. Forlaget Spring. 2012.

Vad, Poul: ”Hammershøi – Værk og liv”. Gyldendal. 1990.

Wivel, Henrik: ”Hammershøi i Davids Samling”. Strandberg Publishing. 2017.

Wivel, Henrik: ”Slægtskaber – essays om forholdet mellem kunstnere, kunstarter og erkendelsesformer”. Forlaget Spring. 2010.

TERESA NIELSEN

INGRID VANG NYMAN – PIPPI FRA VEJEN

Da danskerne i år 2000 fejrede etableringen af den landfaste forbindelse mellem Sverige og Danmark, Øresundsbroen, blev det på forsiden af DSB-bladet *Ud & se* i juni markeret med en tegning af en pige med orangerøde fletninger, fregner og teksten ”Här kommer svenskarna”. Forsiden var en nytolkning af Pippi-figuren. Ironisk kan det synes, at netop Pippi blev set som indbegrebet af svenskerne. Havde redaktøren for DSB-bladet i stedet givet Ingrid Vang Nymans oprindelige Pippi-Langstrømpe, ville hun have været et stærkt eksempel på et unikt dansk-svensk samspil.

Museumsdirektør ved Vejen Kunstmuseum Teresa Nielsen fortæller om den første illustratør til Astrid Lindgrens ”Pippi Langstrømpe”.

Siger man Pippi, er billederne af hende med stor sandsynlighed det første folk tænker på. I dag er vi fortrolige med dem, men da de udkom, var de et radikalt brud med de traditionelle svenske børnebogsillustrationer såsom Elsa Beskows *Tante Grøn*, *Tante Blå* og *Tante Lilla*. De var enkle, farvestærke og sprang i øjnene. Tekst og billede blev uadskillelige. Havde fortællingerne om Pippi mon haft helt den samme stærke gennemslagskraft uden de markante billeder?

I bøgerne står der, at Pippi Langstrømpes mor er i himlen, men i virkelighedens verden havde hun to mødre. Den ene var den svenske forfatter *Astrid Lindgren* (1907-2002), der skrev fortællingerne. Den anden var den danske kunstner *Ingrid Vang Nyman* (1916-1959), der tegnede illustrationerne. Deres fælles produkt, den rødhårede gavtyv, fejrede i 2015 sin 70-års fødselsdag. Pippi er altså blevet pensionist, men det til trods er bøgerne endnu sprællevende. Det er en skæbne, der overgår de færreste børnebøger – enten forældes teksten eller billederne kommer ud af trit. Eksempelvis nåede *Arne Ungermann*, fra udgivelsen i 1942, at illustrere *Jens Sigsgaards Palle alene i Verden* to gange. Det til trods er bogens sporvogne, fly og tog i dag antikverede i forhold til teksten. Et af de få eksempler på en langlivet børnebog, hvor tekst og billeder på samme måde lever videre i et helt sjældent symbiotisk forhold, er *Peter Plys / Nalle Puh*, der udkom første gang i 1926. De besjælede dyr er, som den helt aparte og unikke Pippi-figur, helt ved siden af denne verden. Hendes sribede forklæde, umage, ålende strømper og store sorte sko bliver aldrig en del af en tidsånd, der kort efter vil være passé!

Sommeren 1945 blev der i Sverige udskrevet to børnebogskonkurrencer – den ene hos det hæderkronede Albert Bonniers förlag, den anden hos det da kun få år gamle forlag Rabén & Sjögren.

”Jugga-Jagga och Vagge-Vugge”

Con amore deltog makkerparret Gallie Åkerhielm og Ingrid Vang Nyman i Bonniers konkurrence med bogen *Jugga-Jagga och Vagge-Vugge*¹. Arbejdsdelingen står der intet om. Det virker meget sandsynligt, at de to kan have arbejdet sammen om tekstens fortælling om at være anderledes, udenfor og dog i sidste ende finde en modus vivendi.² Bogens illustrationer er dog med sikkerhed Ingrid Vang Nymans. I et stramt skema veksler de store helsides billeder skiftevis mellem en minutiøst omhyggeligt sort-hvid tuschtegning og en farvestrålende illustration i helt anderledes enkle kompositioner udført med fede farvekridt. Det fortælles, at der op til deadline var så meget, der skulle være klar, at venner og bekendte kom og hjalp hende med farvelægningen!³

Bogens sort-hvide tegninger er fyldt med et væld af små finurlige detaljer og i Ingrid Vang Nymans skildring af de trivelige dyr ses allerede strengen, som vi siden genfinder i beskrivelsen af dyrene i bøgerne om børnene i Bullerbyen.

Portrætfoto af Ingrid Vang Nyman taget hos Polyfoto i Frederiksberggade 11 en gang efter 1932, formodentlig i årene 1935-38. Tilhører Vejen Kunstmuseum.

Farvebillederne er knap så karakteristiske. Uden de konsekvent optrukne sorte konturer og rene farveflader er hendes stil endnu ikke helt på plads. Bogens trykte forside var hun utilfreds med. Til den store separatudstilling på Vejen Kunstmuseum, der åbnede på hendes 100-års dag den 21. august 2016, har Bonniers udlånt originalmaterialet til "Jugga-Jagga och Vagge-Vugge". Forsiden viser sig at være et farvesvagt motiv koloreret med farveblyant.

Da hun forærede et eksemplar af bogen til sin faster Magdalene Freuchen – polarforskeren Peter var hendes onkel – tog hun sagen i egen hånd. Dens unikke forside viser den stil, der bliver hendes egen, og som vi genkender fra andre af Ingrid Vang Nymans farveillustrationer. I gouache har hun

lagt en tæt rød bundtone. Typografi og billedmotiv er trukket op med stærke, sorte konturer og farvelagt helt tæt felt for felt – som cloissonné emalje, japanske træsnitstryk eller som de moderne Anders And-tegneserier, der fra 1930'erne gjorde succes. Af breve og artikler fremgår det, at Ingrid Vang Nyman drømte om at komme til U.S.A. og opleve de store studios på egen hånd – men kom selv aldrig længere ud i verden end til Paris. Makkerparrets indsendte materiale fik jury'en øje på. Bogen fik hædrende omtale for illustrationerne. I en artikel i det svenske dagblad *Expressen* den 9. september 1945 står der, at de er ”nytt och ovanligt, och konstnären visade prov på en säreget originell och bisarr humor och en färgglädje, som torde tilltala barn i hög grad.”

Man kan læse, at illustrationerne var udført af en ”relativt okänd dansk konstnärinna, som här får sitt genombrott med de uppmärksammade bilderna. Hon heter Ingrid Vang Nyman, och fastän hennes originella teckningar sedan ett år tillbaka ofta syns i *Dagens Nyheter*, *Husmodern* och andra tidningar, är det första gången hon här i Sverige framträder med något större arbete.” Journalisten traf Ingrid Vang Nyman på ugebladet *Husmoderns* redaktion, hvor hun netop havde fået overbragt den gode nyhed. ”Och ganska oväntat var det ju, eftersom vi först i sista ögonblicket kom oss med att delta. Jag är road av all teckning och målning, bekänner konstnärinnan, men särskilt roligt är det att rita för barn. Jag har ett intryck av att just barn uppskattar humor mer än de flesta vuxna tror. Starka, klart avgränsade färger är också något som tilltalar barnaögat, och det är inte alls nödvändigt att alla föremål har samma färg som i verkligheten. En skär gräsmatta och en grön elefant har store chanser, bara de vädjar till den unge läsarens fantasi.”

Det er endnu uvist, om illustrationerne blev udstillet. På tryk udkom bogen med omtale i den svenske dagspresse i oktober 1946. Evtigt aktuel er bogen i multikulturelle samfund, hvor ”umage” par enten supplerer hinanden, eller kan komme til at stå udenfor i hinandens miljøer. I eventyrets ånd undslipper en jaguar og hvalros fra zoo, og forsøger at leve sammen, men kan hverken finde sig til rette sammen i det kolde nord eller det varme syd – til skæbnen giver dem et lykkeligt samliv i et cirkus i Spanien, hvor de sammen udfører en festlig optræden. Mon Gallie Åkerhielm her trak på familieminder om som barn at være flyttet fra Rusland til Sverige, eller fra sit kuldsejlede italienske ægteskab? Og mon Ingrid Vang Nyman med sin omskiftelige opvækst har identificeret sig med dyrene, der stod fremmede i hinandens verdener? Uden forældelse beskrives levende, hvordan jaguaren mobbes af dyrene i nord, mens det går ud over hvalrossen mod syd, hvor han fanges i junglens lianer, mens aberne og papegøjerne skælder ud. I et nytryk kunne bogen med små justeringer fint udgives i dag til glæde for et helt nyt publikum.

Pippi Langstrømpe

Den 1. august 1945 var vinderen fundet i børnebogs konkurrencen hos Rabén & Sjögren. Det var anden gang, at forlaget udskrev en sådan konkurrence, og vinderen var den til da relativt ukendte Astrid Lindgren. Året forinden havde hun vundet deres første konkurrence med pigebogen *Britt-Mari lättar sitt hjärta*. Denne gang indsendte hun en bearbejdet version af den "Ur-Pippi", som var blevet vraget på Bonniers.

Hans Rabén (1905-1988) sad med fortællingen om *Pippi Långstrump* og skulle nu finde en illustrator, der kunne levere en forside og en håndfuld helsidesillustrationer på en tid, hvor tekst og billede var på hver sin side – hvad Ingrid Vang Nyman kort efter fik lavet om på ved at skyde sine små vignettillustrationer ind i tekstmassen. Hans Rabén var et billedmenneske, han var kunsthistoriker og vant til at se og læse billeder. Det synes oplagt, at han må have bemærket Ingrid Vang Nymans klare sort-hvide-stregetegninger, der lejlighedsvis dukkede op i *Dagens Nyheter*. Og i embeds medfør må han have fulgt op på resultaterne af Bonniers børnebogs konkurrence.

Hans Rabén kan desværre ikke længere spørges, så vi kan kun gisne om, hvordan den perfekte illustrator blev fundet. Tilbage står blot det faktum, at "Pippi Långstrump" udkom den 26. november 1945. Med få måneder til rådighed må de syv sort-hvide-helsides-billeder og det farvelagte omslagsmotiv være blevet til i en intens udviklingsfase, samtidig med at Ingrid Vang Nyman løbende leverede sine motiver til dag- og ugeblade samt tegnede løs på de mange minutiøse illustrationer til kusinen *Pipaluk Freuchens* bog *Ivik den faderløse*, der også udkom i november 1945!

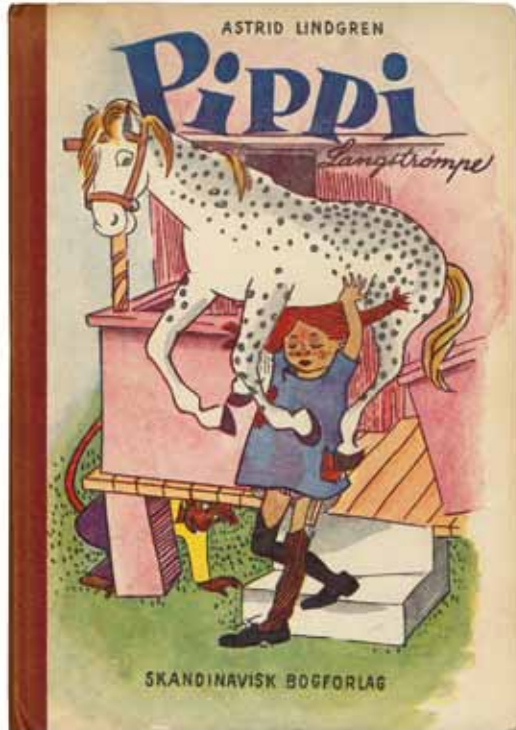
Det synes oplagt, at den hædrende omtale og de helt eventyrlige billeder til "Jugga-Jagga och Vagge-Vugge" har været med til at vise vej til Ingrid Vang Nyman som illustrator.

Hvis Hans Rabén ikke har kendt hende på forhånd, må det have været noget af en aha-oplevelse at møde hende. Af ydre var hun Pippi med sit store, røde hår og fregnerne. Men også i det indre var der mange fælles træk. Ved læsningen af manuskriptet har der været tale om en ret direkte identifikation hos en kvinde, der livet igennem blev ved med i øjenhøjde at leve sig ind i barnets umiddelbare glæder.⁴ Pippis verden, hendes tanker og handlinger har mindet om Ingrid Vang Nymans egen. Som Pippis mor var i himlen, havde Ingrid Vang Nymans far været i himlen siden hun var seks år gammel. Som Pippis far var en fjern figur, havde også Ingrid Vang Nymans mor i perioder af hendes barndom været en fraværende figur. Det eksotiske indslag fra Kurrekurredu-øen kom på en anden måde ind i hendes liv under de lange ophold på øen Enehøje ud for Lolland hos hendes faster og onklen, den fortællelystne, farverige Peter Freuchen. Den unge kunstnerspire var helt sin egen, en drengepige, der eksempelvis gik i bukser/slacks allerede fra 1930'erne – længe før det blev normalt. En familieanekdote

beretter, hvordan hun som spejder under en forestilling, hvor hun skulle falde i vandet og blive reddet, i stedet resolut dykkede under og svømmede op ad åen. Man troede, at hun var druknet, men som en anden Pippi Langstrømpe dukkede den rødhårede drivvåde pige op til lettelse for de tilstedeværende.

Hvem end der stod bag, var det en genistreg i 1945 at forene det unikke manuskript med de unikke illustrationer – en klassiker blev født. Hverken forfatteren eller illustratoren havde skabt denne cocktail, og trods den lykkelige symbiose mellem tekst og billeder, blev der aldrig noget egentlig venskab mellem de to.⁵

Tankevækkende er det at se, hvordan billederne øjeblikkelig blev en del af den samlede succes og over tid kom til at fylde mere og mere. For hver Pippi-udgivelse voksede mængden af illustrationer frem mod billedbogen *Känner du Pippi Långstrump* og kulminerede i slutningen af 1950'erne i forvandlingen til rene tegneseriefølger, hvor billedlæsning kommer før de korte tekstpassager. Illustratorens navn kom på forsiden sammen med forfatterens. Men trods billedernes markante betydning er det i dag fortsat de færreste, der kender navnet på den unikke tegner.

Til julehandlen 1945 udkom den første bog om Pippi Langstrømpe. Året efter udkom den i Danmark med de samme syv sort-hvide helsidesillustrationer – den farvelagte forside med den lyserøde villa kendes kun fra den danske udgave.

Et vanskeligt samspil

Ingrid Vang Nymans død Lucia-dag, den 13. december 1959, blev fulgt af en kort, præcis og intens nekrolog skrevet af Astrid Lindgren:

Ingrid Vang Nyman har gået bort, den svenske barnboken har mistet en af sine säregnaste och mest begåvade tecknare. Det var för ungefär femton år sedan som hon först dök upp i svensk förlagsvärld, originell både som människa och som konstnär. Hennes teckningar representerade något nytt och roligt, hon var en djupt humoristisk människa, och varje linje bar hennes personlighets prägel. Bland annat skapade hon en Pippi Långstrump-figur som vida överträffar alla andra Pippi-figurer i världen. Hon var en allvarligt syftande konstnär och vidhöll det gamla fina kravet att även barnböcker skall illustreras konstnärligt, inom sitt yrke var hon kunnig som få. De författare som haft glädjen att få sina böcker illustrerade av henne har skäl att vara djupt tacksamma. Ingen har större skäl därtill än jag.

Forud gik der svære år. Ud over at være forfatter blev Astrid Lindgren fra 1946 også en del af forlagsstaben, og dermed også arbejdsgiver for Ingrid Vang Nyman. Kunstnerens svære sind og vished om sine egne værkers værdi førte gang på gang til sammenstød på en tid, hvor der end ikke var et illustratorkorpus til at repræsentere tegnerens rettigheder.⁶ Sikker på sit talent stillede Ingrid Vang Nyman krav om en rimelig hyre – efter tidens standard aflæst som eksorbitante summer, som hverken de svenske eller de udenlandske forlag var villige til at betale. Hendes Pippi-gengivelser udkom derfor kun i Norden, mens et hav af andre illustratører tegnede til oversættelserne verden over – og altså aldrig til Astrid Lindgrens fulde tilfredshed.⁷

Ovenpå en telefonisk kontrovers skrev Astrid Lindgren i et brev af 7. oktober 1952 blandt andet:

Du er for nærværende Sveriges bedste børnebogstegner. Men Sveriges bedste børnebogstegner tegner næsten intet overhovedet. Kun i mine bøger. Og selv om du – med al ret – betinger dig et højere honorar end nogen anden tegner nogensinde har fået, så har du ikke nok til at leve og eksistere på. Du kunne have meget mere arbejde, hvis du ikke på hvert eneste forlag i Stockholm var kendt for dine usædvanligt høje krav og for i urimelig grad at forsøge at udnytte dit overtag, når du har et...⁸

Den afgørende forklaring på sammenstødene om priserne ligger i kunsthierarkiet, hvor illustratørerne lå langt nede og uden nævneværdige rettigheder.⁹ Som oftest betaltes billederne med en beskeden engangsydelse – men hvad skal det koste at købe retten til at trykke en lang række illustrationer, der over tid viser sig at være udødelige? Eftertiden har vist, at kvaliteten af hendes illustrationer har været helt ekstraordinær. Men hun stillede sine krav på en tid, hvor man var ved at systematisere forfatterens rettigheder, men en rum tid inden man for alvor indså, at også illustratør har rettigheder i forhold til deres unikke bidrag til helheden.

Ingrid Vang Nyman og Vejen

At den store 100-års-udstilling fandt sted på Vejen Kunstmuseum i Danmark og at museet har verdens største samling af hendes frie kunstneriske værker skyldes, at hendes slægt er fra byen. Her levede hun sine første år, vendte hyppigt tilbage på ferie og var som voksen bosat i Vejen i årene 1940-1942. Da modellerede hun det selvportræt, som den 21. august 2016 blev indviet i bronze ved banegårdspladsen i Vejen, knap 100 meter fra det mægtige monument, der i 1928 blev rejst over hendes bedstefar, grundlæggeren af bl.a. Alfa Margarine og siden hentet til København som nationalbankdirektør. Samlingen af hendes værker pakkes ned mens museet om- og udbygges, hvorefter der omkring 2020-21 vil være en fast præsentation af et løbende udsnit af Ingrid Vang Nyman-samlingen – inklusiv et oplevelseslandskab, hvor man kan gå på opdagelse i hendes verden.

Ingrid Vang Nyman og Japan

Livet igennem var Ingrid Vang Nyman fascineret af japansk kunst. I slutningen af 1930'erne lærte hun sig at tegne med tusch ved at lave omhyggelige kopier af japanske træsnit af bl.a. Katsushika Hokusai. Hendes søn har fortalt, at hun opsøgte den japanske ambassadør for at få mulighed for at bruge hans børn som modeller. Kigger man på Pippi med denne viden, ses tydeligt hendes japanske aner! Inspiration kom siden også til at gå den anden vej. Den store tegnefilmsmester Hayao Miyazaki arbejdede i 1971 med at lave en aldrig realiseret tegnefilm med afsæt i bøgerne om Pippi. Hans rødhårede heltinder kan på sin vis ses som slægtninge til Ingrid Vang Nymans Pippi-figur.

Selv om Ingrid Vang Nyman personligt ikke fik mulighed for at rejse længere ud i verden end til Paris, kommer nu en samling af hendes værker på rejse til det Japan. Det sker som led i fejringen af 150-året for den første

Ingrid Vang Nyman-samlingen på Vejen Kunstmuseum omfatter bl.a. dette udaterede studie af en lille pige i blå kimono. Det skal i 2018 med på rejse til Japan. Tilhører Vejen Kunstmuseum, inv. VKV 1517-80.

japansk-svenske handelsaftale. Den markeres med en Astrid Lindgren-udstilling. Hendes univers præsenteres særligt gennem illustratorerne, og her har Ingrid Vang Nyman spillet en afgørende rolle. Derfor kommer hendes farvelagte Pippi-billeder i sommeren 2018 på rejse fra Danmark til Japan.

Noter

1. Journalist og forfatter Gallie Åkerhielm (1907-1968), der bl.a. var knyttet til ugebladet *Husmodern*, viser sig at være en del af det endnu stort set ubelyste netværk af kvinder, der i Stockholm under 2. Verdenskrig var med til at formidle illustrationsopgaver til Ingrid Vang Nyman. De to kvinder stod over årene hinanden nær, og 1944-1946 boede Ingrid Vang Nyman sammen med Gallie Åkerhielms tidligere ægtefælle, juristen og forfatteren Uno Eng (1896-1972). Deres datter, Gallie Eng, forærede i 2012 Vejen Kunstmuseum den samling af Ingrid Vang Nyman-skitser, som Uno Eng havde taget vare på efter at deres veje skiltes.
2. Set i forhold til Ingrid Vang Nymans brevskriverier, hendes tegneserie Petronella fra 1946 og hendes artikel "Låt barnen rita och modellera" i 1947-antologien "Vårt svenska hem" (genoptrykt i Vejen Kunstmuseums 2016-bog om Ingrid Vang Nyman), er der ingen tvivl om, at hun sagtens kan have været med i udviklingen af fortællingen. I et brev beklager hun siden, at hun kunne komme til at forlede børn til at tro, at der var elefanter i Afrika – dem møder hvalrossen i et af opslagene. Beklagelsen vidner om, at hun her tager ansvar for egen handling.
3. Side 22 i Håkan Hardenborgs artikel "Ingrid Vang Nyman – Tegneren, som viste os, hvordan Pippi Langstrømpe ser ud" i Vejen Kunstmuseums bogudgivelse "Pippi Langstrømpe – og meget, meget mere. Værker af den danske kunstner Ingrid Vang Nyman", udgivet år 2000 som den første bog om kunstneren i forbindelse med den første udstilling nogensinde med hendes værker. Udstillingen blev i 2003 vist på Det kgl. Bibliotek i Stockholm samt på Astrid Lindgrens Näs i Vimmerby. Håkan Hardenborg mindes, at Helga Henschen fortalte, hvordan vennerne i timerne op til deadline hjalp med farvelægning af billederne i oljepastelkridt.
4. Læs eksempelvis Martin Hallqvists fortælling om, hvordan hans morbror Arnes ekskone, Ingrid Vang Nyman, kort efter 2. Verdenskrig på færgen mellem Sverige og Danmark levede sig ind i børnenes glæde ved en ny tids vilde oplevelser, da de fx endelig kunne drikke boblende gul sodavand. "Erindringsglimt om Arne Nyman fra en nevø" side 261-263 i bogen "Ingrid Vang Nyman – Pippi fra Vejen", Vejen Kunstmuseum 2016.
5. Under besøg hos Astrid Lindgrens datter, Karin Nyman, i august 2015 fortalte hun, at hun aldrig mindes som barn at have set Ingrid Vang Nyman i familiens hjem. Karin Nyman mente, at Astrid Lindgren og Ingrid Vang Nyman kun havde arbejdsmæssige relationer.
6. Det ser ud til, at Ingrid Vang Nyman fra ungdomsårene har haft en svær psyke – delvist i arv, delvist på grund af en omtumlet barndom og ungdom med mange, lange sygdomsperioder og skiftende bopæl. Fra 1953/54 og frem til sin død boede hun i København og gik til behandling, men på en tid, hvor hjælpen ikke var tilstrækkelig. Det til trods har hun i den periode leveret en del bogillustrationer og lavet alle Pippi-tegneserierne.
7. Da Ingrid Vang Nymans søn, dagbladstegneren Peder Nyman døde, købte Astrid Lindgrenslægtens firma, Saltkråkan, hendes rettigheder. De har siden arbejdet for, at Ingrid Vang Nymans illustrationer i Astrid Lindgrens ånd er de bedste og eneste illustrationer til fortællingerne om verdens stærkeste pige.
8. Brevet blev gengivet i *Dagens Nyheter* den 23.1.2012 i Lena Törnqvists artikel "Astrid Lindgrens favorittillustratör – och provokatör". Brevenes ordlyd er her gengivet på dansk efter artiklen "Pippi Langstrømpes umedgørlige tegner" i dagbladet *Information*, der referer til Lena Törnqvists artikel "Astrid Lindgrens favorittillustratör – och provokatör" i *Dagens Nyheter* den 23. januar 2012 i anledning af Ingrid Vang Nyman-udstillingen på Millesgården, Lidingö, Stockholm.
9. Læs eksempelvis Gunna Gråhs artikel "Ingrid Vang Nyman – en 'finurlig krumelur i marginalen'?" i *Vår Pippi – Vår Vang – tecknarna hyllar Ingrid Vang Nyman och det moderna genombrottet inom svensk barnboksbild*. Stockholm 2016. Med egne erfaringer, generel viden om nyere tids illustratøraftaler og med adgang til Rabén og Sjögrens arkiver perspektiver Gråhs på forbilledlig vis Ingrid Vang Nymans krav og situation. Særlig interessant fortæller hun om, hvordan kunstneren i forhold til en tysk udgave "själv ville definiera sina arvodeskrav än kommunicera via ombud." Forsøget med at gå egne veje helt uden om de traditionelle kanaler var uden held. Tvært imod blev situationen endnu mere anspændt.

HANS H. SKEI
KRIMINALROMANEN I NORDEN

4. NORGE

DETEKTIVFORTELLINGER OG KRIMINALROMANER – LYSTLESNING OG BLODIG ALVOR

NORSK KRIM 1840-2018

I oversikten over norsk kriminallitteratur er hovedvekten lagt på tiden etter 1975 da denne sjangeren fikk en ny giv og en oppblomstring vi aldri hadde sett før. Men historien går helt tilbake til et par år før Edgar A. Poes første detektivfortelling hvor grunnpremissene for formen ble lagt. En historisk oversikt som går frem til 1975 regner med at det kom ut ca. 750 kriminalromaner til da; det er kommet langt flere i løpet av de vel 40 årene etterpå. Detektivfortellingen tilhører en forgangen tid; nå dominerer mer realistiske kriminalromaner der etterforskere av mange slag løser mordgater i et stadig hardere og kaldere samfunn.

Hans H. Skei er professor em. i litteraturvitenskap; han var President i Rivertonklubben 2009-2016 og leder nå juryen for Rivertonprisen. Han er *Nordisk Tidskrifts* norske redaktør.

De to viktigste litteraturhistoriske fremstillingene om norsk krim – skrevet av henholdsvis *Bjørn Carling* og *Willy Dahl* – søker å finne starten på det hele så langt tilbake som mulig. Begge nevner en rekke bøker av *Mauritz Hansen* som mulige kandidater til den første norske krimbok, men ut fra normale og ikke altfor strenge kriterier for hva en kriminalroman er, bør vi nok enes om at den første boka som fortjener benevnelsen er Hansens *Mordet på maskinbygger Roolfsen* som forelå i bokform i 1840. Bortsett fra mer eventyrlige beretninger om mestertyver og en rekke rene underholdningsromaner med blodig tilsnitt, er dette den eneste krimromanen jeg finner det verdt å omtale før vi er over i et nytt århundre og støter på Sven Elvestad, alias Stein Riverton.

"Mordet på maskinbygger Roolfsen" er en krimfortelling og vår første sådanne hvis det er slik at kravene er at den skal handle om etterforskningen og oppklaringen av en forbrytelse, og alt annet i boka – handling, miljø, persontegning – skal være underordnet dette, slik Willy Dahl formulerer det.

Dessuten fins her vitenskapelige metoder som tas i bruk i rettferdighetens tjeneste: apotekeren Lepin hjelper assessor Barth med den endelige oppklaring.

Mordet på Maskinbygger Roolfsen fortjener en sikker plass i tidlig norsk kriminallitteratur, og som står som sagt ganske alene. Den danner på ingen måte skole, og den legger ikke ned prinsipper hverken for fortellemåte, type krim eller etterforskningsmetoder slik Poes første fortellinger gjorde. Når dette så ble videreført og sementert i Conan Doyles fortellinger om Sherlock Holmes, viser det seg både naturlig og uunngåelig at norsk krim etter hvert påvirkes av trender og tendenser utenfra. Den står nok alltid på egne ben, men det er ikke tvil om at endringene over tid gjenspeiler endringer i en sjanger som i stadig større grad må beskrives som en del av en global underholdnings- og populærkultur.

Det er lite og ingenting å ta med fra resten av 1800-tallet i norsk krim, bortsett fra at noen mestertyver og utbryterkonger som Gjest Baardsen og Ole Høiland ble landskjente gjennom bøker om dem. Det er ellers nok av drap og uhygge og mysterier i den billige og enkle underholdningslitteraturen, men disse fortellingene er ikke å forstå som kriminallitteratur samme hvor vidt man måtte definere sjangeren. Det er derfor fristende å hevde at norsk kriminallitteratur i egentlig forstand begynner like etter år 1900 og at det begynner med Sven Elvestad (1884-1934) som under pennnavnet Stein Riverton skrev et hundretalls bøker og føljetonger gjennom en periode på 25 år frem til sin død. Det er det mest omfattende forfatterskap i norsk krimlitteratur.

Stein Riverton – grunnleggeren av norsk kriminallitteratur

Det er i Rivertons bøker selve detektivskikkelsen, skikkelig etterforskning, mystiske fenomener og kompliserte intriger først blir innført i norsk krim. Den moderne detektiv, oftest som politimann, men det kan variere, løser mordgåter i et samfunn der nymotens oppfinnelser gjør det hele mer komplisert. Han skapte etterforskerne Asbjørn Krag og Knut Gribb, og med *Jernvognen* (1909) skrev han en klassiker i kriminallitteraturen. Han var bestselgende krimforfatter både hjemme og ute. I sine holdninger var han antidemokratisk og nærmest fascistisk; dypt pessimistisk i forhold til fremskritt og modernisering, selv om han også kunne begeistres av det nye og gjøre bruk av det i sine bøker. Mordgåtene er mange og varierte; forkledd med løsskjegg og annen maskering er vanlig, detektivene fryder seg av og til over å møte jevnbyrdige motstandere. Inspirasjonen fra Sherlock Holmes-fortellingene er klar, men ikke påfallende.

Den mest kjente av Rivertons detektiver, Knut Gribb, viser med all tydelighet hvor viktig Rivertons forfatterskap har vært for norsk kriminallitteraturs videre utvikling. Gribb er hovedskikkelse i mer enn 1000 fortellinger i *Detektiv-Magasinet* som ble utgitt mellom 1929 og 1964, og har ellers levd videre ikke bare i opptrykk av tidligere fortellinger, men i nye fortellinger, bøker og skuespill helt opp til vår tid.

Av de i alt cirka 100 kriminalfortellinger som Stein Riverton skrev er det noen som hever seg høyt over de andre, både når det gjelder intrige, miljøskildring, spenning og grøssereffekt. I særklasse står "Jernvognen". Elvestad mente at detektivfortellingene egnet seg ypperlig i "Maskinernes og Luftskibenes Tid", og det er nettopp teknikken og den nye vitenskapen som kan ligge til grunn for gode mysterier når fremskrittet blir utnyttet av onde krefter. Slik er det i "Jernvognen", en krimhistorie som utnytter både gru og skrekk når en jernvogn drar over slettelandskapet uten å sette spor ved den gamle herregård og døde menn går igjen. Boka ble en internasjonal suksess og utnytter et knep som ble brukt igjen først langt senere av Agatha Christie. I en blanding av detektivfortelling og psykologisk thriller når Riverton her sitt absolutte mesterskap; så kan man i tillegg la seg underholde av jevnt gode bøker som *Den røde enke* (1910), *Negeren med de hvite hænder* (1914), *Rosa Montanas diamanter* (1925), *Storhertuginnen av Speilsalen* (1931) og mange andre.

Spredte nedslag i krimhistorien 1914-1945

I en kort oversikt som denne er det ikke rom for å trekke frem forfattere eller bøker som er totalt glemt, og som i beste fall bare kan gjenfinnes i omtaler i de få litteraturhistoriske oversiktene over krim som vi har. Noen få navn og forfattere skal uansett nevnes – noen fordi de var viktige i samtiden og gjenspeiler mange tvilsomme verdier og ideologiske synspunkter, andre fordi de har tålt tidens tann og hører med i enhver kanon over norsk krimlitteratur. I den første kategorien må vi trekke frem *Øvre Richter Frich* (1872-1945). Bøkene hans – 70 underholdnings- og spenningsromaner hvorav 21 i Jonas Fjeld-serien – kom i flere opplag og var utrolig populære i mellomkrigstiden. Den blonde og blåøyde og høyreiste kirurgen Jonas Fjeld rydder ut jøder og bolsjeviker, mørkhudete krapyl og mindreverdige mennesker – og noen kritikere har dømt bøkene som grovt rasistiske og fascistiske og for å gå nazismens ærend. Andre peker på at forfatteren selv var langt mindre av en fascist enn Sven Elvestad, men uansett er Frichs bøker nå helt glemt.

Det samme kan i noen grad sies om de fem kriminalromanene som *Jonas Lie*, sønnesønn av vår store romanforfatter med samme navn, ga ut i årene fra 1932 til 1939 under psevdonymet Max Mauser. Noen av disse er gitt ut på nytt i senere tid – blant annet *En hai følger båten* fra 1939. Bøkene har en privatetterforsker og er både velskrevne og spennende, og det er vanskelig å få øye på den senere politiminister og en av de mest forhatte nazister i Norge under krigen i disse bøkene. Men det er også vanskelig å lese bøkene uten å tenke på forfatterens rolle blant annet i deportasjonen av jødene fra Norge.

Bøker det er verdt å huske fra perioden er noen av romanene til *Arthur Omre*, både vanlige romaner som *Smuglere* og *Flukten* som er i grenseområdet mot krimsjangeren, og rene kriminalromaner som *Mysteriet i Rolvsøy* (1942).

Enda bedre og viktigere krimroman er *Historien om Gottlob* (1941) av *Torolf Elster*. Elsters bok er en eksperimentell og psykologisk thriller som langsomt lar leserne nøste i hop en sammenhengende historie om internasjonal politikk og finanser like før andre verdenskrigen bryter ut.

En bok som garantert hører til blant de ti beste i norsk krimhistorie er *André Bjerkes De dødes tjern* (1942). Bjerke hadde debutert både som lyriker og krimforfatter året før, og sier selv at han kom til å skrive krim fordi en av våre aller største lyrikere, *Olaf Bull*, i sin tid ga ut en krimbok (*Mitt navn er Knoph*, 1918). Bjerke brukte psevdonymet Bernhard Borge for de fem kriminalromanene han skrev.

I Bjerkes første kriminalroman heter det at sjangeren ”en av de verdigste og betydeligste former for litteratur”, og forfatteren har til hensikt å utforske den i nye retninger, for å forstå de dypere årsaker bak mordet som antas å ha røtter i morderens forhistorie. Det er natssidene og det som gjemmer seg dypest i menneskesinnet som kriminalromanen må undersøke. Aller best gjøres det i "De dødes tjern" som er en klassiker i norsk krim. Det er psykologen Kai Bugge som via klassisk freudiansk analyse løser mysteriene, men for leseren står det kanskje en rest av uro og usikkerhet tilbake fordi Bjerke lar det skinne tydelig gjennom at det finnes ting vi ikke forstår, og at det okkulte og magiske fortsatt kan ha makt over sinnene, selv om forbrytelsene er oppklart til alles tilfredshet.

Norsk krim 1945-1972

Det sto dårlig til med norsk krim i årene etter krigen, og få bøker er verdt å huske. Det kom bare noen få bøker i året, og oversatte billigbøker dominerte. Det var blitt skrevet og lest mye kriminallitteratur under krigen, men det var fremdeles slik at vi hadde få eller ingen forfattere som bare skrev krim. De fleste hadde andre yrker og skrev en bok i blant. Naturlig nok ble mye krim derfor skrevet av journalister og av forfattere som først og fremst skrev i andre sjangrer. Et par av de faste skribentene i *Detektiv-Magasinet* levde i hovedsak av å produsere krimfortellinger på løpende bånd. Blant det som tross alt kom ut dominerte puslespillkrimmen, men denne eldste av krimsjangerene gikk mot sin slutt. De hardkokte kriminalromanene av Raymond Chandler og Dashiell Hammett, men også av Mickey Spillane og James McCain, forelå i norsk oversettelse. Endringer måtte nesten komme.

I Dødens fortellere opererer *Willy Dahl* med en etterkrigsperiode som går fra 1945 til 1966 og har tittelen «Puslespill og kvinnebølge». Noe tar altså slutt og erstattes av noe annet i 1966. Viktigst er det nok at puslespillet stille går i graven – kanskje nettopp med boken *Stille som i graven* av *Gerd Nyquist* akkurat i 1966. Kvinnebølgen er ellers ganske ubetydelig, men vi har noen leseverdige bøker av kvinnelige forfattere som *Karin Bang* med pennnavnet Fanny Siwers og av *Edith Ranum* med pennnavnet Edith Ogden. Nevnes kan også *Ella Ormhaug* som skrev under mange pennnavn helt fram til slutten av 1980-tallet. Dessuten

altså *Gerd Nyquist* som med sine to detektivromaner, *Avdøde ønsket ikke blomster* (1960) og *Stille som i graven* (1966) fikk ry som «krimdronning» – og kanskje var den siste som helt ut holdt seg til den klassiske detektivfortelling. Andre og spede forsøk i det som nå ser ut som en død sjanger, kan vi se bort fra.

I følge Dahl kom det bare to nye krimbøker i et år som 1948, og i snitt ca. fem bøker i året i lang tid fremover. De aller fleste av dem kan vi trygt overlate til glemselen, men vi kan nevne *Arnold Jacobys Sabbatnatten* fra 1947 – en bok som Dahl mener forsvarer en plass «i et utvalg av de beste ti-femten norske kriminalromaner». "Sabbatnatten" er utvilsomt den mest velskrevne og litterært verdifulle boken fra denne perioden. Adskillig mer hjelpeløst fortalt og konstruert, men likevel lett sjarmerende og interessant som fenomen, er *Edith Rolfsens Den myrdede lever* fra 1950.

Perioden omfatter enkeltbøker av etablerte krimforfattere som Torolf Elster og André Bjerke, og en rekke sjarmerende Oslo-krimmer av *Waldemar Brøgger* – sistnevntes bøker har faktisk fulgt meg fra mine tidligste tider som krimleser: *Morderen plukker fluesopp*, *Hevneren på Hagan*, *Morfindoktoren nekter seg skyldig*, *Spebarn kidnappet i Frognerparken*, alle fra 1950-tallet. En bok fra perioden som ofte er blitt nevnt er *Egil Rasmussens Gammelprestens koffert* fra 1950. Det er en bok uten noen egentlig etterforskning eller oppklaring, og utvikler i beste fall en dårlig idé som forfatteren ikke har kunnet slippe.

Vi nærmer oss en tid med samfunnskritisk norsk krim, men også en tid der politikk, spionhistorier og internasjonale thrillere er en del av utviklingen. Men det kom fremdeles svært få krimbøker ut år om annet, og den «politiserende og samfunnskritiske norsk krim» (Dahl) ser vi først mot midten av 1970-tallet. Da er vi et helt annet sted – norsk krim gjennomgår sin største endring noensinne. Krimlitteraturen blir så å si profesjonalisert, både hva forfattere og forlag og markedsføring angår, og den får en helt annen status enn tidligere.

1975-1995: Radikal fornyelse av norsk krim

Alt forandret seg til det bedre i norsk krimlitteratur midt på 1970-tallet. Det kom ut flere bøker som tok opp nye temaer og hvor så vel mystifikasjonen som detektivfiguren var mer spennende enn på lang tid. Påvirkningen fra den hardkokte skolen var tydelig, og innflytelsen fra politiromanen var like klar. Enkelte forfattere ga uttrykk for at sjangeren som Hammett og Chandler hadde skapt var den mest effektive av all litteratur for å kritisere samfunnsforhold og skape forandring. Til og med radikale politiske synspunkter fant plass i denne populærsjangeren, selv om det ikke var en langvarig trend. Alt i alt fikk krimlitteratur lov til å være nettopp det, opptatt med sine egne utfordringer i stil og struktur og bestemt mer av sjangerkonvensjoner enn alt som forandret seg i verden utenfor. Endringene førte til en helt annen status for krimlitteraturen som nærmest fikk lov til å forlate den lave litteraturs

område, om slike begreper er gyldige. Vi skal følge utviklingen etter 1975 i to faser – først fram til 1995, og så fram til dagens situasjon.

Det betyr kanskje svært lite, men Rivertonklubben – foreningen for norske krimforfattere og andre med interesse for feltet – ble etablert i 1972 med det uttalte mål å arbeide til beste for kriminallitteraturen i Norge. Det året kom det ut fire kriminalromaner i Norge, og bare én av disse er krim i egentlig forstand om man holder fast ved at undersøkelser, etterforskning og oppklaring er kjennetegn på sjangeren. Det tok litt tid, men fra og med 1975 skjer det store endringer. Hvordan det kunne skje, og hvilke faktorer som ligger bak, kan bare bli spekulasjon. Men noen årsaker kan nevnes. Fra 1967 ga et av våre største forlag ut *Den svarte serie* som utmerket seg med oversatt kvalitetskrim de første årene. Ikke minst var det viktig at alle ti bindene i Sjöwall og Wahlöös romanserie ble utgitt. Her fikk norske lesere og forfattere se hva sjangeren kunne utrette når talentfulle forfattere gikk tett inn på sine helter og ikke la skjul på sin politiske agenda. Den uttalte kritikken av den svenske velferdsstaten var viktig for noen, for andre var det viktigere at bøkene viser hvor effektiv politiromanen kan være. Tiden var kanskje moden for endring og vekst, men det må opplagt være slik at 10-bindsromanen om en forbrytelse var en avgjørende faktor for mange norske krimforfattere som nå sto fram. Samtidig med en utgivelse av en av Sjöwall og Wahlöös bøker i Den svarte serie kom den første norske politiroman i tradisjonen fra Ed McBain, *Tor Edvin Dahls Etterforskning pågår* (1973), og den ble lansert som Norges svar på det svenske forfatterparet. Dahl skrev en hel serie med politiromaner i årene som fulgte, og siden politietterforskere av alle mulige slag dominerer norsk krim i dag, er det alene grunn til å fremheve disse første forsøkene.

Viktig for nyrekruttering var ellers en konkurranse om beste kriminalroman som ble utlyst i 1973. De beste bøkene ville bli utgitt i Den svarte serie, som heretter kom til å omfatte mange nye norske krimbøker. Vinnerne ble offentliggjort i januar 1975. To av de tre bøkene som vant pris er mer eller mindre glemt i dag (*Olav Angell* vant med krimromanen *Perdido, Perdido*), men forfatteren som ble nummer to var *Gunnar Staalesen*. Han fikk sin krimlitterære debut med politiromanen *Rygg i rand, to i spann* (1976), der politimennene Dumbo og Maskefjes har hovedrollene. De låner trekk fra flere av Ed McBains bøker, men har sine motstykker også hos Sjöwall og Wahlöö. De opptrer i to bøker til fra Staalesens hånd, men Staalesens forfatterskap tok en annen retning allerede i 1977 da han introduserte sin privatdetektiv Varg Veum i romanen *Bukken til havresekken* og to år senere viste virkelig mesterskap i sjangeren med *Din, til døden* (1979). Resten er nærmest historie – Varg Veum løser fortsatt mordgåter i Bergen, i den lengste serien med slike bøker i norsk krimhistorie.

Staalesen er nesten alene om å ha en privatetterforsker som helt og som forteller i jeg-form. Forbildet er selvsagt den amerikanske tradisjonen, og det utrolige er at forfatteren har lyktes så godt i å skape en litterær figur

som handler i tråd med sjangerens konvensjoner, men som samtidig er lokalt forankret, følger sitt eget moralske kompass, og har andre holdninger enn hardkokte helter flest.

Ved siden av Staalesen debuterte så *Jon Michelet* og *Fredrik Skagen*, og fra før var Tor Edvin Dahl godt etablert. I mange år utgjorde de en liten gruppe produktive forfattere som i all hovedsak holdt seg til krimsjangeren, og selv om alle disse forfatterne på ulike tidspunkt i lange forfatterskap har skrevet bøker i andre sjangrer, var de lenge nærmest å regne for rene krimforfattere. Det har vi etter hvert fått mange av, mens det altså var høyst uvanlig i tidligere tider.

Det som er helt klart er at noe avgjørende hendte i og omkring midten av 1970-tallet, midt i «det radikale tiåret». Plutselig var norsk krim noe helt annet enn den hadde vært. Ikke bare var puslespill-krimmen død, agentromanene, spionthrillerne, de konstruerte mordgåtene borte. Mordet var flyttet ut i et samfunn som ikke fungerte altfor godt, og det kan neppe understrekes sterkt nok at bevisste forfattere hadde lært av sine amerikanske forbilder både av privatdetektivtypen og politiromanen og delte oppfatningen om at kriminalromanen kunne og skulle beskrive sosiale problemer og muligheter for samfunnsendring. Helt enkelt: Sjöwall og Wahlöö er avgjørende for fornyelse og vekst i norsk krim rundt 1975; siden blir norsk krim nærmest selvforsterkende.

Mange navn og mange bøker fortjener å bli nevnt her, men når vi ser tilbake på perioden, er det kanskje like bra å vise til seriefigurene eller «heltene» som norske krimforfattere skapte i tiden mellom 1975 og 1995. Det har seg nemlig slik at en rekke krimforfattere ga ut bøker jevnlig og brukte samme hovedfigur. Det er blitt enda mer vanlig senere, og de mest vellykkede gir ofte ekstra titler til bokseriene (for eksempel: En Varg Veum-roman). Bruken av seriefigurer gir muligheter til å komme vedkommende tettere inn på livet, la ham eller henne utvikle seg, la drapssaker og etterforskning gripe tak i hverandre fra bok til bok. Varg Veum er i og for seg et parade-eksempel, både fordi han opptrer i så mange bøker over så lang tid, men også fordi alt henger sammen i serien, slik at både skurker og politifolk blir gjenkjennelige, selv om de ikke er like varige som Varg selv. Verdt å nevne her er også Jon Michelets Vilhelm Thygesen som er en uhyre interessant politimann som møter store utfordringer og som, etter å ha opptrådt i mange bøker rundt 1980, dukker opp en siste gang tjue år senere. Tor Edvin Dahl har politietterforskeren Anders Reknes som seriefigur, men han er relativt enkel i forhold til hovedfigurene hos Fredrik Skagen. De utgjør et par med en antihelt og skurk, Morten Martens, på den ene siden og Christian Rønnes i Trondheims-politiet som Martens settes opp mot eller samarbeider med. I en serie som kom til å omfatte ti bøker demonstrerer *Gert Nygårdshaugs* Frederic Drum sin evner som vinekspert og kryptolog, mens *Pål Gerhard Olsen* skapte en privatdetektiv som arbeider i Bergen, Vargs by, i skikkelsen Aaron Ask.

Norsk krim etablerer seg på et annet og bedre nivå ut over 1980-tallet, men det er fremdeles nokså ujevnt med antall bøker og heller få forfattere som skriver regelmessig innenfor sjangeren. En rekke forfattere prøver seg med en bok eller to, for så å bli borte. Skjønnlitterære forfattere som egentlig skriver helt andre bøker bidrar også: *Kjartan Fløgstad* med to bøker på 1970-tallet; *Lars Saabye Christensen* og *Ingvar Ambjørnsen* med prisvinnende bøker mot slutten av 1980-tallet. Selv om situasjonen for norsk krim på 1980-tallet på sett og vis er litt uavklart, er det ikke tvil om at kriminalromanen hadde oppnådd en ny og høyere status innenfor den litterære institusjonen. Den hadde så å si forlatt de andre sjangrene innenfor populærlitteraturen, og ble ofte omtalt som «litterær krim» i avisomtaler og lignende. Alt i alt må nok alt det nye og radikalt annerledes sammenlignet med tiden før 1970 sies å holde seg innenfor de tradisjonsbestemte reglene eller formene for etterforskning og oppklaring. Da sjangeren ble utviklet videre på 1990-tallet, ikke minst med viktige bidrag fra kvinnelige forfattere, ble det langt mer eksperimentering med stil og fortellemåte, med flere og skiftende synsvinkler og ulike stemmer. Slik ble det mulig å skape spenning og mystifikasjon på nye og overraskende måter. Kvinnene ledet an, kanskje med inspirasjon ikke bare fra amerikanerne Grafton og Paretsky som var de første kvinnene i den hardkokte sjangeren med kvinnelige etterforskere, men også andre krim søstre i England som P. D. James og Minette Walters. Mest avgjørende var det likevel at nye kriminalforfattere kom til og skapte sine egne helter og antihelter. De fleste hadde politioffiserer, menn og kvinner, som seriefigurer, og ganske fort fikk vi mordgåter, etterforskning og farligheter i jakt på sannheten i nye miljøer. Ofte må politifolk reise ut i distriktene for å hjelpe til, og slik øker regionaliseringen i norsk krim. Men vi må vente til etter 1990 før vi får krimbøker som markedsføres ut fra regionale kjennetegn: «Vestlandskrim», «Lofotenkrim» og «Svalbardkrim»! Slik har vi en mindre urban sjanger enn før, men storbykrimmen er tross alt det mest vanlige.

Enda et løft: 1990-tallet og en gullalder for norsk krim

Det er viktig å påpeke alle endringene og en ny giv i norsk krim rundt midten av 1970-tallet. Det er også viktig å huske at det ble skrevet mange og gode bøker fram mot 1990-tallet, og at det derfor vil være feil å se på det som skjedde den gang som mindre bra enn det nye og enda større gjennombruddet for norsk krim like etter 1990. Det er helt klart at forfatterne fra 1970- og -80-tallet og bøkene deres er en del av forutsetningene for at utviklingen kunne gå videre og krimlitteraturen bli enda mer profesjonell og av bedre kvalitet. I litteraturhistorien er det alltid blitt tenkt for mye på årsak og virkning, på inspirasjon og sammenheng, mens det nok heller er slik at bøker skaper bøker, forfattere møtes, leser hverandre, påvirkes på måter vi bare kan forklare om vi dikter opp sammenhenger. Så la oss se på hva 1990-tallet i norsk krim betyr, før vi ser helt fram mot dagens situasjon.

Tidlig på 1990-tallet fikk vi en rekke nye kriminalforfattere som kom til å ha denne sjangeren som sin foretrukne form, selv om også de beste blant dem har gitt ut bøker i andre sjangrer: barnebøker, vanlige romaner, novelle-samlinger, lyrikk. Likevel hadde vi nå for første gang en solid stamme med krimforfattere som først og fremst skriver krim.

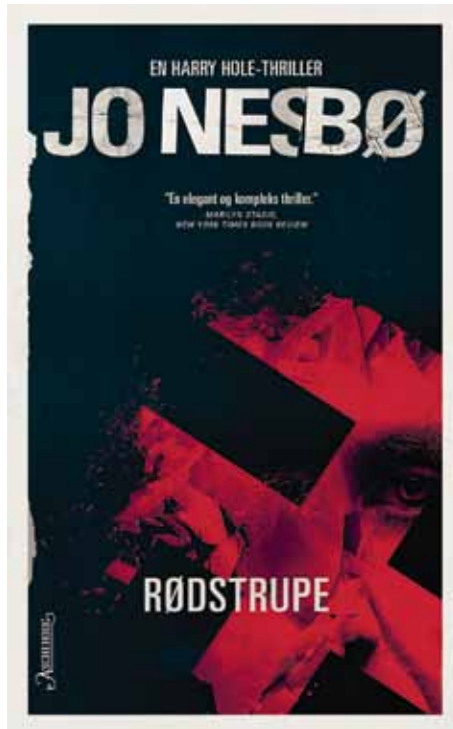
Forfatterne som hadde skapt en ny giv i norsk krimlitteratur på 1970- og -80-tallet fikk på 1990-tallet følge av et stort antall nye forfattere som tok sjangeren i nye retninger og til et nytt nivå. De konstruerte gode intriger, fant nye grep for å øke mystifikasjon og spenning, og de brøt ofte med den kronologiske fortellingen og lot ulike stemmer komme til orde, selv om etterforskning alltid sto i sentrum. Det virket som stadig flere forfattere bestrebet seg på å plassere mordgåtene i realistiske miljøer, og at krimfortellingene derfor kom til å bli plassert på steder de kjente best, enten fordi de vokste opp der eller bodde der. Slik fikk vi noen bøker fra fjerntliggende og mindre steder i landet, mens det meste likevel foregikk i våre største byer – Oslo, Bergen og Trondheim. I overveiende grad var etterforskerne politimenn og -kvinner, og bare unntaksvis dukket det opp en privatetterforsker eller noen som nærmest ufrivillig måtte ta seg av undersøkelser når alt annet sviktet.

Ved siden av Staalesens bøker gjennom 40 år med Varg Veum, lanserte *Kjersti Scheen* en kvinnelig privatetterforsker, Margaret Moss i *Teppesfall* (1994). Med høyt tempo og godt humør kan nok Scheens bøker oppfattes som parodi på sjangeren, men den er i så fall bevisst og godt gjennomført. *Jan Mehlum* kom med sin advokat-etterforsker i *Gylne tider* (1996), og med fin sans for ironi er han kalt Svend Foyn og arbeider i Tønsberg. Det har blitt mange bøker i serien, og Foyn er fremdeles aktiv når noen trenger hjelp og politiet svikter. *Gert Nygårdshaugs* Frederic Drum er også privatetterforsker og driver med sine avanserte og spissfindige undersøkelser i ti bøker fram til *Rødsonen* (2006). Politiromanen er langt den viktigste formen for krimlitteratur i Norge fra 1990-tallet fram til i dag. Det finnes så noen bøker hvor politiet i liten eller ingen grad er med, men hvor noen er utsatt for overgrep eller trusler og må etterforske selv med livet som innsats. Likevel er det slik i dag som det har vært de siste 25 årene: politiromanen i en eller annen variant er den dominerende form for kriminalroman, og de aller fleste har en enkelt etterforsker eller et etterforskerpar i sentrum. Heltene dukker opp i bok etter bok. Det er ikke tvil om at seriefigurene har sterk leserappell, og brukes av stadig flere.

Grunnlaget for veksten ble lagt på 1970-tallet, men det var de nye forfatterne fra tidlig 1990-tall som økte bredden og kvaliteten på norsk krim slik at det faktisk ikke er urimelig å snakke om en gullalder i norsk krim – i alle fall i en tiårsperiode fra 1995. De nye forfatterne som i sterkest grad bidrar til økt vitalitet, mangfold og kvalitet er blant annet en rekke kvinner: *Kim Småge*, *Anne Holt*, *Unni Lindell*, *Karin Fossum*, *Kjersti Scheen*, *Magnhild Bruheim*,

Pernille Rygg. En rekke mannlige krimforfattere kom også til på 1990-tallet og markerte seg kraftig i årene etter: *Kjell Ola Dahl, Jørgen Gunnerud, Jo Nesbø, Jan Mehlum, Kurt Aust.* De fleste av disse har vært aktive også etter år 2000, men da i selskap med enda en generasjon nye forfattere som i litt større grad har skrevet thrillere, historiske romaner, gåte- eller kodekrim og, faktisk, tradisjonelle puslespillmysterier i tradisjonen fra Agatha Christie.

Det var i første rekke bidraget fra kvinnelige forfattere som gikk inn på det som hadde vært et område for mannlige skribenter – den hardkokte krimmen – som endret norsk krim på 1990-tallet. Vi har nevnt utenlandske forbilder som beviste at det å etterforske de frykteligste mordsaker ikke var «en upassende jobb for en kvinne», og selv om de kvinnelige norske krimforfatterne er svært ulike og bare et fåtall av dem har kvinnelige helter, ser vi endringer både i skrive- og fortellemåte. Ikke bare som politikvinner, men også i andre roller, møter vi kvinner i sammenhenger vi ikke har møtt dem før. Det er selvfølgelig ikke tilfeldig at Anne Holts politietterforsker, Hanne Wilhelmsen, er lesbisk og lever i et fint forhold med en annen kvinne. Kim Småge hadde skrevet en røff og effektiv feministisk roman tidlig på 1980-tallet – *Nattdykk* – som er i ytterkanten av sjangeren (men fikk Rivertonprisen). Senere skapte hun en troverdig og svært dyktig politikvinne i Annekin Halvorsen som etterforsker forbrytelser i Trondheim. Unni Lindells første bok, *Slangebæreren* (1996), omhandler forbrytelser som knyttes til et senter for mishandlede og voldtatte kvinner. Eksemplene ovenfor viser selvsagt ikke at kvinnene hadde andre temaer og interesser enn sine mannlige kollegaer, men det antyder at samfunnsproblemer og et ønske om å ta opp aktuelle saker, var viktig for dem. Et annet kjennetegn for de beste krimforfatterne i denne perioden er forsøkene på å strukturere krimhistoriene slik at selve fortellemåten bidrar til spenning og mystifisering. Med skiftende synsvinkler og flere stemmer, gjerne i kursiverte tekstavsnitt, viser det seg at det som synes opplagt slettes ikke er det, og at også det som er oppklart og avslørt kan

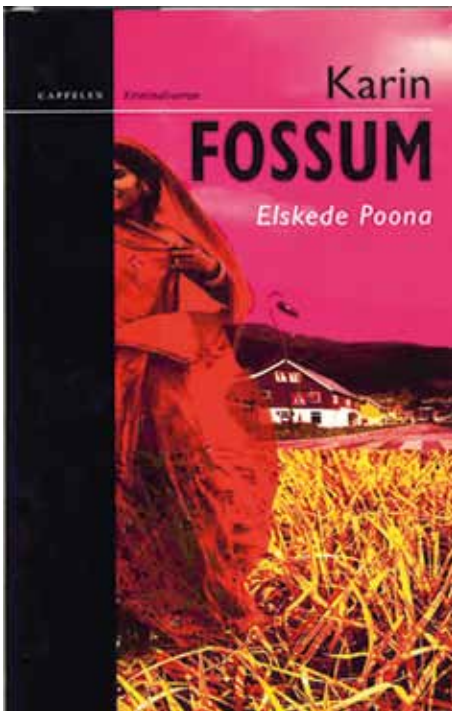

skjule dyp og hemmeligheter vi aldri skal forstå helt ut. Det til tross for at vi som lesere ofte vet mer enn politiet som etterforsker, fordi vi får følge forbryteren på ulike stadier i løpet av drap og etterforskning. Det er blitt langt flere psykopater og sosiopater i norsk krim, og det er blitt langt flere masse-mordere enn virkeligheten noen gang kan fremskaffe. De beste eksemplene på ødelagte og forvridde sinn som fører til groteske drap finner vi i Karin Fossums bøker. Hun er vår fremste psykologiske krimforfatter som helt fra krimdebuten i 1995 med *Evas øye* har levert inntrengende skildringer av forbrytere og deres mørke gjerninger. Det mest foruroligende i hennes bøker er at så mange barn blir drapsmenn, slik barn også blir offer. Fossums beste bøker er utvilsomt å betrakte som klassikere i norsk krim, selv om flere av dem kan sies å utfordre sjangeren og noen ganger nærmest sette seg ut over dens grenser.

Bøkene til Anne Holt, Karin Fossum og Unni Lindell ble raskt oversatt til våre nabo-språk. Så fulgte stor suksess blant annet i Frankrike og Tyskland, mens det største av alle markeder – det engelskspråklige – åpnet seg noe senere. I dag er alle bøkene til forfattere som Karin Fossum, Anne Holt og Unni Lindell tilgjengelige på svært mange språk. Størst suksess internasjonalt er det likevel *Jo Nesbø* som har hatt. Flere av bøkene hans har toppet bestselgerlistene i New York og London. Forfatterskapet begynte med *Flaggermusmannen*

i 1997, som fikk både den norske og den skandinaviske prisen for årets beste krim. Likevel er det kanskje med *Rødstrupe* (2000) han når det høye nivået han senere har vært på i et titalls bøker med den vrange, skarpsindige, alkoholiserende politimannen Harry Hole. Med *Snømannen* (2007, nå også filmet) blir bøkene mer voldelige, med utspekulerte drapsmetoder og groteske detaljer, der det før var tøft nok med kriminelle muldvarper høyt oppi Oslo-politiet og lignende. Den tiende boken i serien, *Politi*, ble trykt i 420 000 eksemplarer på norsk. Nesbøs bøker er solgt i mer enn 30 millioner eksemplarer verden over, på mer enn 50 språk.

Nesbøs "Rødstrupe" ble kåret til tidenes norske krim ved en

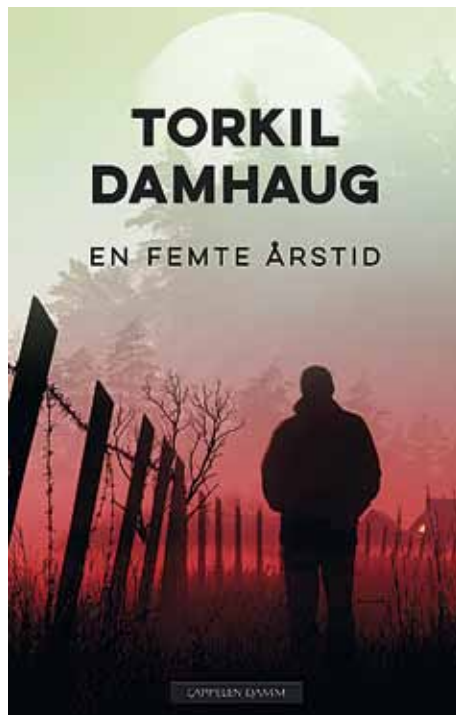

avstemming tidlig på 2000-tallet; noe senere kåret en jury Karin Fossums *Elskede Poona* til beste bok i norsk krim til alle tider. Vanligvis er det Rivertons "Jernvognen" som innehar denne plassen. Det er liten grunn til å ta slike kåringer på alvor, men det sier kanskje noe at to bøker som kom ut i år 2000 blir vurdert slik. De hører til i en glansperiode for norsk krimlitteratur som det måtte bli vanskelig å følge opp. Men aktiviteten og tilveksten til norsk krim har vært svært god også etter 2000. Vi skal nevne noen trender og de viktigste navnene fra en periode som ligger så nært i tid at det er viktig å ikke trekke for bastante konklusjoner som nye bøker kan undergrave i løpet av kort tid.

Dagens situasjon: Norsk krim etter 2000

Det kom ut 20–25 norske krimbøker i året gjennom hele 1990-tallet. De mange nye forfatterne som kom til i perioden og som viste seg å være svært produktive har, sammen med nye forfattere som har dukket opp, ført til en klar oppgang i antallet utgivelser. En foreløpig topp ble nådd i 2014 med 52 bøker – de aller fleste utgitt på fire-fem av våre største forlag, alle ser helt ut som vanlige romaner og selges gjennom de samme kanalene. Avstanden til tidligere tiders heftede bøker, billigutgaver og «kioskitteratur» kunne knapt ha vært større. Mens det ennå var tillatt å gi større rabatt i vår største bokklubb, kom en rekke krimbøker ut som månedens bok og brakte store inntekter til forfatterne. Dette har endret seg med ny bokavtale, men innkjøpsordningen i Kulturrådet omfatter også disse bøkene nyter godt av en statlig støtteordning.

Mange nye forfattere har kommet til etter år 2000, og nå er det gått så lang tid at konturene av større forfatterskap er mulig å skjelne i noen tilfeller. Blant nye forfattere som har gitt ut mange og gode bøker i denne perioden kan nevnes *Tom Kristensen*, *Thomas Enger*, *Jørn Lier Horst*, *Torkil Damhaug*, *Jorun Thørring*, *Knut Faldbakken*, *Merete Junker*, *Trude*

Teige, Jørgen Jæger, Chris Tvedt, Tom Egeland, Hans Olav Lahlum. De representerer alle kriminalromanens undersjangrer, og flere av dem har mottatt priser og blitt oversatt til mange språk. Og da har jeg bare nevnt de som alt har mange bøker bak seg, eller som ser spesielt lovende ut. Så er det også slik at flere av de som debuterte rett før årtusensskiftet har publisert regelmessig. Noen av dem er omtalt tidligere, og flere fortjener å nevnes. Men i en oversikt som denne blir det lett altfor mange navn. Så la meg heller se på det som eventuelt måtte være karakteristisk for norsk krim denne siste perioden.

Kriminalromanen i en slags hybridform – en blanding av politroman, trekk fra den hardkokte skole, med elementer fra detektivfortelling når det gjelder undersøkelser og etterforskning, er den viktigste typen krim vi har i dag. Men vi har nok flere thrillere, ofte av internasjonalt tilsnitt med krig og uro i sentrum, i dag enn i tiårene før. Vi har også flere «eventyrfortellinger» innenfor det noen kaller gåte- eller kodekrim. Vi har en sjelden gang virkelig historisk krim, men oftere krimbøker som bare går tilbake et hundreår eller mindre. Andre verdenskrig er fremdeles bakteppe i en rekke svært vellykkede krimbøker fra senere år, og ser ut til å være en uuttømmelig kilde for spenningsforfattere av alle slag. Det har også visst seg mulig både å skrive og selge tradisjonelle detektivfortellinger, selv om det ikke er mange som forsøker seg i sjangeren.

Forholdene i norsk kriminallitteratur virker stabile, fra år til år kan de synes uforanderlige. Antallet bøker har vært stabilt, med en nedgang de siste årene, men det kan fort snu igjen. Det står bra til, vi har mange dyktige kriminalforfattere, og hvert år kommer det et lite antall bøker som hever seg over de andre – og som kanskje vil bli husket en stund. Men det er nærmest et kjennetegn ved sjangeren at den har liten eller ingen institusjonell tilknytning og bare helt unntaksvis blir systematisk behandlet slik at det kan lages oversikter over den som så å si blir til litteraturhistorie. Noe har vi: Willy Dahl kalte sin historiske oversikt *Dødens fortellere*, Nils Nordberg samlet sine artikler om krim i boken *Mørkets gjerninger*, og selv har jeg samlet artikler – inkludert en oversikt over norsk krim fra 1972 til 2007 – i en bok kalt *Blodig alvor*. Når så mange bøker skrives og selges i så store opplag, når så mange leser og har glede av denne litteraturen, må noen ta den på alvor. Også norsk krim fortjener det – selv om den er liten innenfor den globale underholdningsindustrien.

Referanser

- Bjørn Carling. *Norsk kriminallitteratur gjennom 150 år*. Oslo: Gyldendal, 1976.
 Willy Dahl. *Dødens fortellere. Den norske kriminal- og spenningslitteraturs historie*. Bergen: Eide/Anna Forlag, 1993.
 Hans H. Skei. *Blodig alvor om kriminallitteraturen*. Oslo: Aschehoug, 2008.

STYRMIR GUNNARSSON

LEDANDE NORDISKA PUBLICISTER

4. MATTHÍAS JOHANNESSEN

Matthías Johannessen började sin journalistbana på *Morgunblaðið* 1951. Han blev en av tidningens tre redaktörer 1959. 41 år senare avgick han som redaktör för Islands största dagstidning.

Artikelförfattaren Styrmir Gunnarsson avlade juridisk examen vid Islands universitet 1965. Samma år anställdes han som journalist på *Morgunblaðið*. 1972 blev han redaktör på tidningen. Han pensionerades därifrån 2008.

Hösten 1958 såg jag för första gången Matthías Johannessen på nära håll. Jag hade då ärende till *Morgunblaðið*, gick in på redaktionen och såg en man sitta vid en skrivmaskin och hamra lös på tangentbordet på ett sätt som jag aldrig sett maken till. Han tycktes också prata oavbrutet, antingen med sig själv eller skrivmaskinen, eller om det var så att han formulerade texten muntligen samtidigt som han skrev. Detta var alltså Matthías Johannessen, journalisten på *Morgunblaðið* som vi, hans unga åsiktsfränder, redan kände till så väl.

Denna bild för mitt inre öga dök upp igen många årtionden senare när jag på Youtube såg och hörde en konsert med en av vår tids största pianister, Martha Argerich. Antingen pratade hon med sig själv eller nynnade med i Schumanns pianokonsert samtidigt som hon spelade den.

Matthías Johannessen var utan tvekan den mest inflytelserika mediepersonen på Island under 1900-talets andra halva. Han började sin bana som journalist på *Morgunblaðið* 1951, 21 år gammal. Åtta år senare, hösten 1959, anställdes han som en av tidningens tre redaktörer. De två

Matthías Johannessen

övriga var Valtýr Stefánsson, som varit *Morgunblaðiðs* redaktör sedan 1924 och Sigurður Bjarnason, alltingsledamot och senare Islands ambassadör i Köpenhamn och London.

Med denna anställning inleddes ett nytt kapitel, inte bara på *Morgunblaðið* utan i Islands presshistoria. Det var inte kutym att göra en journalist till redaktör. Själv sa han om denna anställning när han lämnade sin tjänst år 2000: ”Denna oväntade anställning som redaktör tycks ha röjt vägen för hela journalistkårens ökade inflytande och ansvar.”

Matthías skulle fortsätta som *Morgunblaðiðs* redaktör i drygt 41 år, längre än någon annan. Han arbetade vid tidningen i nästan 50 år av de närmare 105 år som tidningen existerat.

Fram till den dag då han blev en av *Morgunblaðiðs* redaktörer såg man först och främst redaktörens roll som politisk, även om det bara delvis stämde in på Valtýr Stefánsson. En dagstidnings funktion som förmedlare av information till allmänheten var för honom en inte mindre viktig uppgift än den politiska.

Matthías hade å andra sidan under dessa år skapat sig ett rykte som avantgardistisk poet, och hade dessutom skrivit intervjuböcker som väckte uppseende i hela landet och därmed brutit igenom det kalla krigets politiska mur som då var förhärskande på Island.

Man kan säga att det för 60 år sedan rådde en sorts istid i interaktionen mellan islänningar på grund av kalla kriget, en på många sätt mer hatisk atmosfär än i de andra nordiska länderna, undantaget Finland. Detta gällde inte bara på den politiska arenan utan också, och inte minst, i kulturlivet. Konstnärernas verk blev bedömda och utvärderade utifrån deras ställningstagande i denna konflikt.

Därför ansågs det vara en stor händelse när Matthías tidigt år 1959, ungefär ett halvår innan han blev en av *Morgunblaðiðs* redaktörer, gav ut en intervjubok med en författare som var en av de främsta socialistiska förespråkarna på Island, Þórbergur Þórðarson. Denna bok betraktades därefter länge som en klassiker, och samtidigt var den en sorts antydan om att nya tider var i antågande och istiden på tillbakagång.

Under de här åren lyckades Matthías också leda in den isländske nobelpristagaren Halldór Laxness på tidningens sidor. Laxness hade då länge betraktats som en av tidningens största meningsmotståndare på det kulturella planet.

Detta ”öppnande” av kultursidorna var en förelöpare till något som i efterhand kan betraktas som en revolution. *Morgunblaðið* blev i allt större utsträckning under Matthías och hans medarbetares redaktion en arena för åsiktsutbyte mellan människor från alla politiska partier och inte bara ett språkrör för Självständighetspartiet.

Matthías Johannessen och flera andra unga män på denna tid hade ambitionen att styra över det redaktionella inflytandet till tidningen själv. Längre hade det varit så att det fanns ett mycket nära samarbete mellan

Morgunblaðiðs redaktör och ledande personer inom Självständighetspartiet. Liknande band mellan dagstidningar och partier fanns i övriga Norden och även i Storbritannien.

För att stärka det team som ville arbeta mot detta nya mål, lyckades han få igenom att Eyjólfur Konráð Jónsson rekryterades som redaktör. Denne var då chef för Almenna bókafélagið, ett förlag som grundats för att vara en motvikt mot det inflytelserika förlaget Mál og menning som styrdes av socialister.

Samarbetet mellan Matthías och Eyjólfur Konráð varade i ett och ett halvt årtionde, eller tills Eyjólfur Konráð invaldes som alltingsledamot för Självständighetspartiet. Några år därefter avbröt *Morgunblaðiðs* redaktörer formellt och skriftligen sitt samröre med Självständighetspartiet, vilket bland annat hade bestått i att tidningen hade haft med representanter på partiets parlamentsgruppmöten. Denna förändring i kopplingen mellan parti och tidning var början till ytterligare omställningar som fortsatte under resten av 1900-talet.

Under samma tid lade *Morgunblaðiðs* redaktörer vikt vid att öppna sin journalistik på så väl politikens som kulturens område, på så sätt att det inte spelade någon roll hur en viss nyhet kunde kopplas politiskt, vare sig till parti eller individ. Och så småningom ledde förändringen till att de nya journalisternas politiska åsikt inte var det viktiga, utan först och främst deras behärskning av det isländska språket.

Resultatet av alla dessa förändringar blev att tidningen blomstrade och dess upplaga stadigt ökade. "Öppnandet" på kulturens och sedan politikens områden blev nyckeln till en ny framgångsperiod för *Morgunblaðið*.

När Matthías blev redaktör frågade vi unga beundrare oss hur det var möjligt att en poet, som vi trodde måste sväva ovanför molnen varje dag, kunde leda en tidning i den hätska politiska strid som då pågick på Island.

När jag började arbeta på tidningen 1965 insåg jag snart att denne poet inte alls svävade ovanför molnen utan var en tuff arbetsledare för ett dagligt värv. Dessutom var det hans känslighet för folksjälen som blev avgörande för att *Morgunblaðið* lyckades avspegla tidsandan bättre än andra media på Island under denna tid.

Denna känslighet och mångsidigheten i hans eget själsliv, spelade enligt min åsikt en stor roll för att Matthías Johannessen under 1900-talets senare del blev en så oomstritt framstående redaktör.

Ytterligare en sak, som inte kommer att avhandlas i detalj här, är att influenserna från de dagliga kontakter Matthías hade med allmänheten genom sitt arbete på *Morgunblaðið* också fann ett annat utlopp, i hans dikter och andra litterära verk.

Ett ämne som många islänningar omhuldar är värden av det isländska språket, och hur denna lilla nation ska lyckas bevara ett av världens äldsta, ännu talade, tungomål. Utländsk påverkan öses över oss varje dag och i allt större utsträckning.

I äldre tider och ända in på 1900-talet gällde detta först och främst påverkan från danskan. Isländskan blev danifierad, särskilt i de övre samhällsklasserna

i Reykjavík, det vill säga bland ämbetsmän, köpmän och andra. Men folket gick till försvar och lyckades rensa isländskan från dessa danska influenser.

I början av andra världskriget ockuperades Island av britterna, varefter en överenskommelse slöts om att den amerikanska armén skulle stå för Islands försvar. Detta medförde att en stor mängd engelsktalande personer tillfälligt bosatte sig i landet. När kriget var slut var det förstås inte så märkligt att det anglosaxiska inflytandet bredde ut sig över hela Europa, även på Island. Efter att den amerikanska försvarsstyrkan kom hit våren 1951 blev denna påverkan ännu större, inte minst på grund av att först en amerikansk radio- och därefter tv-station sattes upp, vilkas sändningar båda nådde ut utanför basens område.

Matthías Johannessen tillhörde den lilla grupp unga högersinnade män som vände sig emot den amerikanska basens radio- och tv-utsändningar av oro för dess påverkan på Islands språk och kultur. Efter att han blivit redaktör på *Morgunblaðið* ställde han mycket stränga krav på språkbehandlingen i tidningens texter. Det verkade till och med som om ett grovt språkfel som ibland kunde letade sig in på någon tidningssida vållade honom rent fysisk plåga. Ett så starkt försvar för det isländska språket i landets största tidning fick förstås en betydande inverkan.

När Berlinmuren föll 1989, kalla kriget tog slut och Sovjetunionen upplöstes, ville vi yngre bland Matthías medarbetare gå hårt fram och sätta press på dem som hade tagit Sovjetunionens parti i de politiska striderna på Island. Det satte sig Matthías tvärt emot, och det var han som fick sista ordet.

Med en sådan inställning bidrog han stort till att det kalla krigets polemik efter hand tillhörde det förgångna på Island, förutom kanske i vår generation som formades under de åren. Detta innebar, att istället för att blåsa till ny strid på hemmaplan blev *Morgunblaðið* en enande kraft i vår lilla nation. Allteftersom åren gått har jag insett att detta var en mycket klok inställning.

Ska man nämna en fråga där Matthías Johannessens inflytande har varit som allra störst, är det kanske den så kallade kvotfrågan. Efter att Island efter årtiondens kamp fått full bestämmanderätt över en fiskezon på 200 sjömil, och den sista brittiska trälaren gett sig av från isländska vatten den 1 december 1976, uppstod nya problem. Vetenskapliga undersökningar visade att fiskbestånden i de isländska vattnen var i stor fara efter många årtiondens rovfiske.

Ett antal åtgärder sattes in, vilka nådde höjdpunkten i december 1983 när alltinget fattade beslut om att införa ett så kallat kvotsystem för de isländska fiskevattnen. Varje fiskebåt fick sig tilldelad en viss kvot, alltså den mängd fisk man fick ta upp under ett fiskeår. Kvoten var uträknad utifrån respektive redares fångst de föregående tre åren. Det var inte tillåtet att sälja sin kvot vidare till vem som helst.

De följande åren tog Matthías ofta upp detta ämne med redaktionen och hävdade att med kvotsystemet hade vi fått ett nytt feodalvälde på Island. Vi

yngre medarbetare förstod först inte vad han pratade om, men så småningom gick det upp för oss. Fiskekvoterna var oerhört värdefulla. Det visade sig med stor tydlighet 1990 när den vänsterregering som då satt vid makten, tog initiativet till ett förslag om att det skulle bli tillåtet att sälja sin kvot till vem som helst i fiskeribranschen. Argumentet var att på så sätt skulle man skapa nödvändig lönsamhet i verksamheten. När vidare säljningen av fiskekvoter blev fri skapades de första miljardärerna i Islands historia. Vissa var av den åsikten att detta beslut åstadkom den största kapitalförskjutning Island upplevt sedan reformationen, alltså på 450 år.

Vid det här laget inledde *Morgunblaðið* en intensiv kamp för den åsikt som Matthías hade förfäktat inom redaktionen i några år, med krav på att fiskerederierna måste betala ägarna till de isländska vattnens resurser – alltså folket – en avgift för rätten att fiska. Det var förstås många parter som var inblandade i debatten, men på den politiska arenan var det Alþýðuflokkurinn (det dåvarande socialdemokratiska partiet, ö.a.) som ville att kvoterna skulle utauktioneras. *Morgunblaðið* var emot detta, och förordade istället en särskild fiskeavgift med argumentet att ett system byggt på auktion skulle leda till att fiskerättigheterna samlades på några få stora fiskerederiers händer.

Detta ledde till en stor konflikt mellan tidningen och Självständighetspartiet i några år. Resultatet blev dock att i början av det nya millenniet fattade Självständighetspartiet på sitt landsmöte ett beslut om att göra en resursavgift för utnyttjande av ändliga resurser till partiets grundläggande policy.

Matthías uppfann inte resursavgiften, men han hade det avgörande inflytandet över att *Morgunblaðið* gjorde den till en kampfråga med hela nationens intresse som ledstjärna. Utan tvekan kan man hävda att förutom motsättningarna gällande kalla kriget och kampen för en utvidgning av de isländska fiskevattnen, har kvotfrågan varit den mest omdebatterade samhällsfrågan på Island sedan självständigheten. *Morgunblaðiðs* roll i dessa kamper länder tidningen till stor heder.

Nu tvistas det inte längre om resursavgifternas vara eller icke vara i fiske-sektorn, däremot har man ännu inte nått någon bred överenskommelse om hur höga de ska vara. Men i denna hårda politiska kamp var det en poets tankar och perspektiv som avgjorde resultatet, inte en politikers.

Morgunblaðiðs behandling av kvotfrågan blev också en bekräftelse på att tidningens redaktörer ansåg att deras uppgift inte bara var att kritiskt granska samhällsfrågor utan också att lägga fram konstruktiva förslag.

Detta år, 2018, är det 100 år sedan Island blev självständigt från Danmark, vilket skedde den 1 december 1918.

Matthías Johannessen är en av få nu levande islänningar som har starka rötter i nationens självständighetskamp. Hans morfar, Jóhannes Jóhannesson, som under några år var Alltingets president, var ordförande för den så kallade ”sambandslaganeftnd” (kommittén för unionsavtal), som förhandlade med Danmark

om självständigheten. En av de främsta ledarna i islänningarnas kamp för självstyre 1904 var Matthías morfars systems make, Valtýr Guðmundsson, som var lärare vid universitetet i Köpenhamn och under en tid alltingsledamot. Matthías mor vistades som ung hemma hos Valtýr Guðmundsson i Köpenhamn och man kan därför säga att Matthías fick nationens självständighetskamp med modersmjölken. På fädernet härstammar Matthías från Norge, hans farfar var norrman.

Tidningar som kommer ut varje dag, med en rik flora av åsikter och en varierad ämnesbehandling vad gäller nyheter och rapportering, kommer alltid att vara omstridda. De som leder dem blir inte mindre omstridda. Detta gäller lika mycket *Morgunblaðið* och dess redaktörer som andra tidningar i världen.

På Island finns många familjer som aldrig kommer att glömma *Morgunblaðiðs* hårda kamp under kalla krigets dagar. I en liten nation påverkar en sådan kamp inte bara de individer som direkt deltar i den, utan också deras äkta makar och barn, och till och med barnbarn. Kommunist! Kommunist! ropade man efter barnen till dem som intog motsatt ståndpunkt jämfört med *Morgunblaðið* i kalla kriget.

Den djupa klyfta som uppstod mellan människor som hade olika åsikt i denna internationella strid fick Matthías känna av inpå bara skinnet. På grund av att han var *Morgunblaðiðs* redaktör gjordes han inte rättvisa som poet och författare.

Detta visade sig tydligast för ett knappt halvsekel sedan när Nationalteatern hade premiär på hans pjäs "Fjaðrafok". Den handlar om en ung flicka på ett behandlingshem för så kallade problembarn. Många årtionden senare visade det sig, på Island som på så många andra ställen, att poeten och redaktören var långt före sin tid i sin kritiska inställning till den verksamheten. Pjäsen kom till när han mötte blicken hos en färöisk flicka och där såg en hel värld av smärta som han inte tidigare visste fanns. Pjäsförfattaren blev hudflängd av kritikerna i de tidningar som stod i politisk opposition till *Morgunblaðið*. Det gjordes till och med försök att hindra att föreställningen visades.

Denna livserfarenhet låg säkert bakom något som vi medarbetare på *Morgunblaðið* regelbundet observerade; att han ofta ansträngde sig för att nå förlikning med personer som ansåg sig illa behandlade av tidningen. Oftare än inte ledde det till att ovänner istället blev vänner för livet.

Tiderna förändras och massmedia med dem. Det är högst troligt att dags-tidningarna så som vi känner dem på papper kommer att försvinna under de närmaste åren. Men det idéarbete de bygger på kommer inte att försvinna. Det kommer bara att distribueras på ett annat sätt. Kraven på en rättvisande sakframställning och en kvalificerad journalistik försvinner heller inte. Troligare är, att i dessa dagar av tweetande och falska nyheter ökar dessa krav ännu mer.

Och vad den saken anbelangar kan framtidens journalister ha mycket att lära av män som Matthías Johannessen.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

PETER STADIUS

AKTUELLA TENDENSER INOM NORDENFORSKNING

En allmän trend inom Nordenforskningen i dag är det nordiska i förhållande till den globala världen. Ett ökat intresse för vetenskapliga konferenser med nordiskt tema kan skönjas.

Det är inte mera självklart att ett nordiskt historikermöte endast är ett möte för nordbor, framhåller artikelförfattaren professor Peter Stadius som själv är historiker och forskningsledare för CENS, Centrum för Nordenstudier vid Helsingfors Universitet.

Norden som region är i dag föremål för ett växande intresse både vad gäller forskning och undervisning inom universitetsvärlden. Den akademiska forskningen om Norden har sina traditionella discipliner och teman. Utanför Norden finns långa traditioner av främst litteraturforskning och lingvistik, medan det nordiska perspektivet i varierande grad uppmärksammats inom ramen för en nationell blick inom motsvarande discipliner i de nordiska länderna. Utanför Norden har man oftare riktat en mera samlande allmännordisk blick på regionen också i ett bredare samhällsvetenskapligt perspektiv. Inom Norden har vi dels anrika traditioner av Nordenrelaterad forskning inom olika discipliner, som juridik och historia, men dels också en ny och växande trend av mera tvärvetenskapligt formulerade forskningsansatser med Norden i fokus. I det följande skall jag kort redogöra från fältet för några aktuella satsningar och tendenser i anknytning till detta.

Om man skall peka på några allmänna trender inom Nordenforskning, är det nordiska i förhållande till den globala världen. Hur uppfattas Norden och de skandinaviska samhällena utanför vår region och hur förs vår kultur och det nordiska som ett varumärke i vidare mening ut i ett större internationellt och globalt sammanhang? För det andra kan ett större intresse för, för att inte säga krav på, tvärvetenskapliga angreppssätt blivit tydliga inom forskningen. I det senare fallet är det dels frågan om ett från forskarsamfundet väckt intresse för nya och relevanta frågeställningar, och dels handlar det om en styrning från forskningsfinansiärer. Överlag finns det ett ökat intresse för den nordiska dimensionen i dag. Finanskrisen 2008 och den därpå följande politiska utvecklingen har åter aktualiserat det nordiska sammanhanget och gjort Norden intressant igen. Det här syns på många plan. Ett sådant är ett ökat intresse för vetenskapliga konferenser med nordiskt tema.

Sensommaren 2017 arrangerades två traditionella vetenskapliga nordiska konferenser. *Det nordiska juristmötet* samlades i Helsingfors den 24-25 augusti och *Det nordiska historikermötet* arrangerades i Aalborg en dryg vecka tidigare. Juristmötet är ett av de äldsta, om inte det äldsta fortfarande verksamma nordiska samarbetsforumet. Det första juristmötet arrangerades i Köpenhamn 1872 och mötet i Helsingfors, där drygt 1000 jurister deltog, var det 41:a i ordningen. Juristmöten samlar i jämförelse med andra akademiska branschmöten en ansevärd skara av yrkeskåren som är verksam utanför universitets- och högskolevärlden. Det nordiska juristmötet är en institution vars betydelse för nordiskt samarbetet inte kan överskattas. Det handlar om många plan, dels om vikten av att upprätthålla kontakter och nätverk inom forskning, och dels om att bevara den samarbetskultur av lagharmonisering som har varit och fortfarande är så viktig i Norden. Som institution representerar det nordiska juristmötet i högsta grad den resiliens som det nordiska samarbetet bär inom sig, och som är rätt oberoende av dagspolitiska skiftningar.

Det 29:e nordiska historikermötet samlade 576 deltagare i Aalborg den 15-18 augusti. Deltagarantalet var det högsta på många år, vilket är ett positivt tecken. Det har under tidigare historikermöten (2011 i Tromsø och 2014 i Joensuu) uttryckts farhågor om denna nordiska fackliga mötesinstitutioners framtid. Dels har en oro uttryckts för att den här typen av allmänna konferenser inte är lika attraktiva då en ökad internationalisering har skapat allt flera nischade specialfora, och dels har det funnits en oro över att den yngre forskargenerationen kanske inte har samma intresse att upprätthålla denna mötesinstitution enbart i sin funktion av att vara ett nordiskt forum. Därför grundades 2014 på initiativ från Den norske historiske forening en Nordisk historikerkommitté, vars främsta uppgift är att säkerställa att Det nordiska historikermötet som institution lever vidare. Kommittén består av representanter från alla nationella historikersamfund. Det rekordhöga deltagarantalet i Aalborg var en kraftigt positiv signal om att de tidigare farhågorna inte verkar ha besannats. Detta ger ett ypperligt utgångsläge för Göteborgs universitet som ska arrangera nästa nordiska historikermöte 2021.

På konferensen i Aalborg introducerades bl.a. ett nytt nordiskt historiebokspris för ett innovativt och på nyskapande forskning baserat fackhistorisk verk. Av tretton inskickade bidrag valde priskommittén *Rasmus Glenthøjs* och *Morten Nordhagen Ottosens* samförfattade monografi *1814 – krig, nederlag, frihed. Danmark-Norge under Napoleonskrigene* (2014) som förste vinnare av den nordiska historikerbokpriset. I prismotiveringen framhöll priskommittén följande:

Det er en velskrevet, og gjennomgående samskrevet bok, basert på de to forfatternes forskning over tid, som igjen bygger videre på de siste 20 års forskning i Norden – om Nordens nyere historie. I tillegg trekkes nyere internasjonal forskningslitteratur aktivt inn. Forfatterne har kunnet trekke veksler på en rekke større forskningsprosjekter i de nordiske landene de siste årene, flere av dem relatert til de siste års jubileer, som 100-årsjubileet for den norsk-svenske unionsoppløsningen i 2005, 200-årsjubileet for den svensk-finske skilsmissen i 2009 og 200-årsjubileet for den dansk-norske skilsmissen og den norske Grunnloven i 2014. Denne boken inngår som et viktig bidrag til det siste jubileet, både i Danmark og Norge, og viderefører den transnasjonale og tverrfaglige tradisjonen som er blitt fremdyrket gjennom disse prosjektene. [...] Historien om dette året og denne perioden er i regelen blitt fortalt ut fra nasjonale narrativer og har i begrenset grad blitt systematisk studert med en grunnleggende transnasjonal, skandinavisk tilnærming. Dette er ulike nasjonale historier, men også en felles nordisk historie. De jevnlig europeiske utblikkene i boka bidrar til å skrive den nordiske historien inn i den større konteksten den var en integrert del av.

Boken har utgetts på både norska och danska, samt i engelsk översättning. Ytterligere gavs två hedersomnämmande, det ena till *Helle Strandgaard Jensen* för boken *From Superman to Social Realism: Children's Media and Scandinavian Childhood* (2017), och det andra till antologin *Rex Insularum: The King of Norway and His 'Skattlands' as a Political System, C. 1260–C. 1450* (2014) med *Steinar Imsen* som redaktör.

Som en allmän trend kan nämnas att uppskattningsvis hälften av sessionerna vid konferensen hölls på engelska, vilket är en förstärkning av en trend som varit synlig en längre tid. De tre keynote-föredragen av Lyndal Roper (Oxford), Sverker Sörlin (KTH Stockholm) och David Armitage (Harvard) hölls också på engelska. I den officiella öppningsceremonin talade Islands president Guðni Th. Jóhannesson, historiker i det civila, både skandinaviska och engelska. Denna praktiska språkpolitik kan dryftas ur många perspektiv. Dels kan detta ses som ett bevis på en ökad språkförbistring, men här bör man konstatera att de nordiska språken ändå dominerade i den sociala delen av programmet som ju är en mycket viktig del i den här typen av konferenser. Dessutom handlar det också om att se nordisk historia som en arena för ett större internationellt intresse. Det är inte längre självklart, vilket kanske varit en allmänt omfattad tanke ännu för 10-20 år sedan, att ett nordiskt historiker-möte endast är ett möte för nordbor.

Inom det nordiska forskningsfältet är den mest synliga satsningen på nyskapande Nordenforskning Oslo universitets 8-åriga strategiska forskningsprogram UiO:Norden – *UiO:Nordic* på engelska – som initierades 2014. Inledningsvis hette programmet *Unpacking the Nordic Model*, men namnet ändrades rätt fort till ett mera versatilt och neutralt UiO:Norden. Initiativet

är en storsatsning inom samhällsvetenskaper och humaniora, eller SSH i förkortning från dess etablerade engelskspråkiga form *Social Sciences and Humanities*, och kan sättas i förhållande till liknande stora program- och centrum-satsningar inom naturvetenskaper. Oslosatsningens uttryckliga fokus är den "nordiska modellen". Citattecknen indikerar här dels de många sätt man kan definiera en nordisk modell och dels kritiska ansatser i forskningen kring begreppet "den nordiska modellen". Redan nu är det klart att en så både stor och tydlig satsning på Nordenforskning har haft en vitaliserande inverkan på hela forskningsfältet långt utanför Oslo universitet. Hittills har fem olika forskningsprojekt startats inom temafält som offentlighet och tryckfrihet, nordisk samarbets- och biståndspolitik i en global tävlingsekonomi, Norden som varumärke och nordisk invandringspolitik. Utmärkande för dessa ambitiösa projekt är att de är genuint tvärvetenskapliga, och att de har både tid och medel att skapa ny kunskap baserad på forskning. Samtidigt bidrar denna storsatsning – sammanlagt 80 miljoner norska kronor över 8 år – till att etablera de forskningstrender och ansatser som funnits tidigare, men som inte har haft lika tydligt etablerade forum. Som ett led i detta arrangerade UiO:Norden i mars 2017 konferensen, "Global Challenges – Nordic Experiences", som var den första större offentliga presentationen av Oslo universitets satsning. Konferensen samlade 120 forskare från olika delar av världen och det finns goda förutsättningar att detta initiativ kan bli ett nytt forum för en disciplinärt bred Nordenforskning.

I mars 2018 arrangeras en uppföljare till denna konferens av Centrum för Nordenstudier (CENS) vid Helsingfors universitet i samarbete med UiO:Norden. Temat för "The Second Nordic Challenge Conference" är uniformitet och diversitet i Norden. Ambitionen är att bygga vidare på det initiativ som Oslokonferensen startat. Samtidigt är det en möjlighet för en tillbakablick för CENS som grundades 2002, delvis med liknande ansatser som UiO:Norden, och lanserades med konferensen "Norden at Crossroads" som samlade drygt 100 forskare i Helsingfors i oktober samma år. Då var det en nyhet att arrangera en konferens kring Nordenforskning enbart på engelska. I dag är läget delvis ett annat då det internationella intresset för Norden har ökat markant och det finns ett uttalat behov också av ny forskning och forskningspublikationer som är tillgängliga för en global publik.

Denna översikt är inte en heltäckande redogörelse för alla relevanta och intressanta forskningsfält inom humaniora och samhällsvetenskaper. Avslutningsvis vill jag dryfta några frågor i anslutning till dessa nyare trender inom Nordenforskning. För det första är det viktigt att de mest etablerade forskningsmiljöerna inom skandinavistik, som litteratur och språk, samt speciellt utanför Norden film- och kulturstudier i vidare mening, inte

börjar uppfattas som väsensskild från en samhällsvetenskapligt inriktad Nordenforskning. Då man begrundar viktiga och aktuella frågor om Norden är det klart att humaniora är av yttersta vikt, och besitter många väsentliga nycklar till att skapa ny kunskap om Norden. Här får man hoppas på att samarbete och dialog, vare sig den förs på engelska eller på nordiska språk. Det är viktigt att litteraturvetare och lingvister samtalar med historiker, jurister och samhällsvetare, och vice versa.

För det andra kan man påpeka vikten av att kunskap om Norden produceras inom olika fält som kompletterar varandra. Det är viktigt att högskolor och universitet använder sina resurser och verksamhetsprinciper för att producera kunskap baserad på kritisk forskning. Det är ett uppdrag som skiljer sig från ett mera policyorienterat uppdrag hos officiella nordiska samsarbetsinstitutioner. De här uppdragen bör inte ses som antagonistiska, utan som en berikning av ett fält där olika typer av insatser behövs. Samtidigt är det naturligt och önskvärt att samarbete och dialog förs mellan dessa olika aktörer med gemensamma intressen. Att Nordiska ministerrådet nyligen har tillsatt två utredare vid en ny analysenhet (se intervju med Dagfinn Høybråten i *NT* 2/17) är ett välkommet initiativ som stärker fältet för Nordenforskning.

ODD INGE SKJÆVESLAND

SANGERPRINSEN GUSTAF

I 1852 døde en ung prins fra den svensk-norske tronen, på det nye slottet i Christiania. En nekrolog snevret inn prins Gustafs ettermæle. Noen husker den unike prinsen for "Studentsången", men nye funn røper et kongsemne.

Journalist og forfatter Odd Inge Skjævesland, mangeårige Norden-medarbeider i *Aftenposten*, er i ferd med å avslutte sin biografi om den svensk-norske sangerprinsen Gustaf. Han har tidligere skrevet unionsboken *Ministerhotellet*.

«Vi är rädda för att du på landet skall insupa allt för mycket af nutidens idéer och för mycket studera Aftonbladet och dess rödbrusiga läror», skrev prins Gustaf til en venn i 1851.

Funnet av brevet ble gjennombruddet tidlig i arbeidet med en bok om Gustaf. Det viste en helt ny side ved Carl Johans nest eldste sønnesønn og eldre bror av den senere kong Oscar II. En annerledes Gustaf enn det inntrykket man kan få ved å lese den eneste boken som hittil er skrevet om ham, svenske Vivi Horns fra 1944. Eller i svensk biografisk leksikon, hvor det står at Gustaf var «främmande för politik». Denne misforståelsen har fått spre seg fra en nekrolog i *Post- och Inrikes Tidningar* etter sangerprinsens død.

Etter å ha lest prinsens dagbøker i Bernadottebiblioteket på slottet i Gamla stan, holte jeg på å gi opp bokprosjektet. Mannen døde kun 25 år gammel – for over 160 år siden. Dagbøkene ga lite. Men dette brevet fra 13. februar 1851, sammen med filmrullen fra *Aftonbladet* i 1851, som ligger i Kungliga Biblioteket, ga et gjennombrudd: Prins Gustaf var mer enn en svevende, musikalsk, romantisk, følsom favorittsønn til dronning Joséphine. Dessuten illustrerer hans korte liv interessante trekk i både svensk-norske forhold og i europeisk storpolitikk. Det var bråk om 17. mai da han ble født i 1827, men da han døde – kun 25 år senere – var forholdet mellom Sverige og Norge på sitt beste. Samtidig påvirket revolusjonen i Frankrike i 1848 livet i unionen. Det var brevet fra prins Gustaf til sin venn Carl Thure af Wirsén også et bevis på.

Vivi Horn hevder at "I allmenhet brydde sig Gustaf ei om politik, til skilnad fra sin bror Carl." Jeg mener den svenske forfatteren her tar feil, fordi jeg har funnet så mange spor av at *både* Carl og Gustaf, som studerte sammen i Uppsala, fikk en utdanning og kunnskap om bl.a. politikk som var en tronarving verdig. En rekke brev og oppgaver Gustaf skrev i Uppsala viser en logisk, resonnerende ung mann på terskelen til en mulig akademisk karriere.

Horn støtter seg dessuten til prinsenes første norsklærer, Otto Aubert, når hun viderefremidler den utbredte oppfatningen: “med all tydlighet att den lille prinsens hela väsen redan i tidiga barndomsåren var: musik, musik.” Men Aubert døde lenge før Gustaf fikk sitt akademiske og intellektuelle gjennombrudd i Uppsala.

Norsklæreren

Kronprins Oscar ville at sønnene tidlig skulle omgi seg med det norske språket. Han ville innprente guttene at de var mer enn bare svenske prinser, selv om de stort sett oppholdt seg i Stockholmsområdet. De skulle snakke norsk hver dag, og daglig skulle de ha lekser i norsk. Prinsene skulle få norsk historie, språk og innsikt om nordmennene inn med en stor dose naturlig påfyll i hverdagen.

Fra nyttår i 1833 hadde de to eldste prinsene kun Christopher Jacob Boström fra den nordsvenske byen Piteå som lærer. Han hadde vært fosterbarn, men fikk gå på skole og studerte både filosofi og teologi ved Universitetet i Uppsala. Året etter kom oppdraget fra kronprins Oscar til grev Herman Wedel Jarlsberg, den sterke mann i den norske regjeringen i Christiania: finn en nordmann som kan være lærer for prinsene Carl, Gustaf og Oscar. Det måtte være en som kunne hjelpe til med å gjøre Bernadottenes oppdragelse til også et norsk nasjonalanliggende. Valget falt på naturerobreren og matematikeren Otto Aubert, en fetter til nasjonalpoeten Henrik Wergeland. De tre prinsene fikk sin første norsklærer i november 1834. Da var Gustaf blitt syv år.

Nordmannen trivdes egentlig aldri i Stockholm, viser brev han skrev til slektninger i Norge. Aubert likte ikke kronprins Oscar heller, men rollen som de tre eldste prinsenes lærer tok han på alvor. Et av de få stedene han skal ha trivdes i den svenske hovedstaden, var i den kongelige skolestua.

Kunsten og kulturen

Gustaf vokste opp i en brytningstid, hvor den ganske ryddige wienerklassisismen ble supplert av den farveglade romantikkens ideer. Dyrking av kunst og kultur på høyere nivå ved sør- og mellomeuropeiske hoff fikk et gjennombrudd i det nordlige Europa med Bernadottene. Ikke minst gjaldt det hoffets interesse for musikk, selv om også billedkunst og litteratur sto på timeplanen – både teori og praksis.

I den nye kongefamilien skulle man ikke bare lytte til andres fremføring av datidens favoritter som Felix Mendelssohn eller Robert Schumann. Det ble også krevet at kongelige barn skulle opptre, f.eks. spilte Gustaf stadig noen av Beethovens sonater. Men som om det ikke var nok: Det ble forventet at barna opptrådte med egenkomponert musikk. Det var her den følsomme prins Gustaf

viste seg som familiens største talent. Han var likevel ikke alene om å ha musikkalsk begavelse og interesse. Både hans far og søsteren Eugenie komponerte sanger og musikkstykker som fortsatt kan høres i Sverige.

Regimekritikk i Uppsala

Det var ikke i Stockholm prins Gustaf ble mann. Det skjedde i Uppsala med sin avstand til Stockholm, og nærhet til andre studenter som samlet seg i salonger, på universitet eller i prinshuset i Bäverns gränd nr 6 med sigar og noe i glasset.

I oktober 1844 var Carl og Gustaf på plass i Uppsala. Før de kom ordentlig i gang med studiene, måtte brødrene gjennom en heseblesende runde med mottagelser og fester. Det var litt overraskende at spesielt prins Gustaf satt som et tent skolelys fra første forelesning. Hans avdøde norsklærer Otto Aubert ville blitt positivt overrasket. Prinsen, som tidligere lot seg avspore av det minste, hadde lært å konsentrere seg.

Livet i Uppsala åpnet ukjente kilder og forundringspakker for ham. Universitetet bød ham fra første dag en vitenskapelig apritiff, som ga mer-smak. På toppen kom mer eller mindre dannede studentfester – og et frislipp for prinsens musikalske interesse. Den pliktoppfyllende unge mannen skulket ikke en eneste undervisningstime, hvis han ikke var syk. Prins Gustafs kraftfulle personlighet kan ha gitt seg positive utslag også i studiene. Han kanaliserte kreftene sterkt på skolearbeidet og musikken.

Gustaf lyttet særlig til professor Erik Gustaf Geijer. Hans undervisning og samtidens indre samfunnsforhold vakte stor oppsikt. Geijer la frimodig ut om sine liberale synspunkter. Knapt i noe annet europeisk land kunne man som i Sverige og Norge lese regimekritiske artikler i aviser. Tenåringskronprinsen Carl og prins Gustaf satt på første rad og lyttet til forelesninger som ville vært utenkelige for andre lands tronarvinger. Etter at de hadde vært bare én uke i Uppsala hadde professor Geijer allerede rukket å snakke om den franske revolusjonen i 1789. Kronprinsen skrev til kongen at han ble slått av responsen Geijer fikk når han snakket om den “stora frågan”, som var kravet om at også vanlige folk skulle få være med på å bestemme samfunnsutviklingen.

Etter en måned var det prins Gustafs tur til å rapportere. Han var mer diplomatisk enn storebror, og syntes at professor Geijer holdt et “utomordentligt vackert tal” om historikken rundt kongene av Vasa-ætten. Igjen hadde professoren sagt noe om “frågan”, og på vei hjem hørte de noen synge. Prinsene forsto straks at det var for Geijer, så de skyndtet seg til hans hus i Övre Slottsgatan 2. Der stod koret *Allmänna sången* ved porten, og prins Gustaf blandet seg med studiekameratene i den musikalske takken til professoren. Etter en stund kom Geijer ut på trappen og holdt en smigrende tale til studentene, som ble så berørte at “ett kolossalt hurrarop genljöd i luften”.

Geijer var ikke snauere enn at han en gang sa til sine studenter at adelen hadde overlevd seg selv, og at det ikke var helt sikkert at kronprins Carl en dag kom til å bli konge. Det sa professoren med ikke bare den omtalte kronprins Carl og prins Gustaf på første benk. Der satt også kong Oscar I i egen person. Også andre lærere som underviste prins Gustaf delte den radikale Geijers syn.

Intressant er en oppgave prins Gustaf skrev i Uppsala om Gustaf Vasa kort tid før han fylte 20 år. Når vi vet at Gustaf gikk for å være sin sterkt katolske mors yndringssønn, er det oppsiktsvekkende hvor kritisk han er til geistligheten og pavekirken: «Gustaf såg mer än vel att prestskapet hade hela våldet i sina händer», skriver prinsen, og viser til at Gustaf Vasa hadde bestemt seg for å «angripa det onda till dets rot».

Prinsenes komfortsoner ble utfordret på dypet hjemme hos professor Geijer og i andre salonger, som kunne minne om de uformelle sammenkomstene etter familiemiddager på kongelige slott. Bernadottenes soiréer manglet imidlertid ett vesentlig element som var fremtredende i Uppsalas salonger: samfunnets fremste intellektuelle og akademiske krefter. Slik ble salongene både en forlengelse og en intellektuell utvidelse i de unge kongeliges møte med omverdenen. I et utviklende miljø med systemkritikk fra kateteret til sang og musikk og intimteater, ble Gustaf den spennende mannen Gustaf.

Den lille byens salongkultur påvirket utviklingen av flere svensk-norske kongsemner på 1800-tallet. Prins Gustaf og storebror kronprins Carl trådte allerede høsten 1844 inn i disse sosiale miljøene, ganske nye i Sverige, men mer velprøvde sørover i Europa.

Ofte i Christiania

Mye var annerledes i Uppsala enn i Christiania, hvor svensk-norske kongsemner også sugde inn inntrykk og innsikt. Det ble imidlertid ikke noe «Uppsala» i Christiania. Til det var universitetsmiljøet i den norske hovedstaden for politisert. Stortinget var samlet mens prinsene studerte her, og de hadde vært tilstede under åpningen av den norske nasjonalforsamlingen i 1845. Det var en stortingssamling uten de store konfrontasjoner, men de unge kongelige måtte være på vakt bare fordi Stortinget var samlet. Stortinget var i utgangspunktet langt hissigere anlagt overfor kongemakten enn den svenske Riksdagen, som dessuten holdt til en hel dagsreise unna Uppsala.

I Christiania ble det ikke langt opp til like hyppige hjemme-hos-professor-fester som tilfellet var i Uppsala. Det var neppe like enkelt i den norske hovedstaden av flere årsaker. I Uppsala fikk prinsene høre oppsiktsvekkende radikale lærere, men rammen var den ikke-politiske, akademiske høyborg fra 1400-tallet. Uppsala lignet mer på Oxford og Cambridge. Den sentrale professor Anton Martin Schweigaard kunne ha vært en norsk Geijer, men

han var valgt til Stortinget. Da var det mer naturlig at prinsene kom sammen med byens finere familier, som det var noen få av. Men også der var mange politisk engasjerte.

Da Gustaf var nesten to år gammel, endte 17. mai-feiringen i Christiania i tumulter. Politi og militære mannskaper ble satt inn for å spre folkemengden. Ingen ble drept. Ingen ble alvorlig skadet. Men mange fikk et brutalt møte med øvrigheten. På 1840-tallet ble imidlertid 17. mai-feiringene stadig mer akseptert av kongefamilien. Før prins Gustaf forlot Christiania etter vårsemesteret på universitetet i 1845, rakk han å få med seg 17. mai-feiringen – uten å gjemme seg bort. «Vakkert», er første ordet han skriver i dagboken, før han tørr konstatere at det ble ropt hurra for den norske Grunnloven ved vaktparaden. Studentene sang nasjonale sanger og frihetssanger, og marsjerte til «Marseillaisen», som i norsk oversettelse begynner slik:

Gå på, hver sønn av fedrelandet, den er kommet, vår frihets stund.

De norske studentene ville gi medstudentprinsen en solid avskjedshilsen med på veien østover, siden avreisen tilbake til Stockholm kun var to dager frem i tid. Dermed var «på en maate et merkeaar i 17. mai-festernes historie» over, skrev Fredrik Wallem i boken om Studentersamfundet. Når dronning Joséphine og prins Gustaf hadde mottatt hyllesten i den norske hovedstaden på en 17. mai, måtte det betegnes «som en indrømmelse fra huset Bernadotte til den norske nationalfølelse», mente Wallem.

Sangerprinsen med stjerner

Gustaf skrev pianomusikk, solosanger, trioer, melodier for mannskvertetter eller doble kvartetter og sanger for seks forskjellige stemmer. Dessuten er det knapt mulig å spenne over stort flere temaer til sin musikk enn det sangerprinsen har gjort. Mye av Gustafs arbeider er leilighetsmusikk, knyttet til konkrete anledninger.

Ofte handler det om lengsler og savn – av personer, steder eller det hinsidige. Men også snødråper, svaner og kjelker fikk tonefølge. Såvel morgenstunden som aftenen og måneskinnsnatten fikk sine hymner, samtidig som hjemlengsel, romantikk og hvile også fant veien til notearkene. Opp gjennom årene kom stadig ny militærmusikk. Han skrev tekst og melodi til en julevisе og tilegnet den sin yngre bror prins Oscar, som også fikk *Tidens flykt* i fødselsdagspresent da han ble 20 år i 1849.

Prins Gustaf hadde ingen problemer med å spille sine sanger for dem som ville høre, også om det var på spisesteder. Dette skjedde på samme tid som den tidligere cafemusikeren, valsekongen Johann Strauss opplevde sin storhetstid i Wien. Med Bernadottene ble en ny musikalsk hofftradisjon innledet

og videreført i det nordlige Europa. Både med kong Oscar I og prinsesse Eugenie, men i første rekke gjennom prins Gustaf var det en bredde uten et enten-eller om hvilke arenaer de opptrådte. De kongelige satt ikke lenger som passive tilhørere til ansatte hoffmusikere, men musiserte sammen med dem. Da ble scenen ofte flyttet fra konsertsaler til intime, lukkede saler i palassene. Lenge ble offentligheten holdt utenfor. Prins Gustaf brøt fullstendig med dette. Han fremførte all slags musikk i mange slags offentlige rom.

Oftre markerte Bernadottene en anonymitet på sine komposisjoner med kun første bokstav i navnet pluss flere stjerner. Slik kombinerte de det å skjule sin identitet med å synliggjøre den for de som hadde behov for å vite. Gustaf ble kjent som G*****.

En av de mørkeste dager i svensk skipsfarts historie er 30. april 1846: Like nord for Cuba kantret korvetten «Carlskrona» da den ble overrasket av en plutselig orkan. Uværet var voldsomt og fartøyet havnet med seglet i vannet etter få sekunder. Åpne luker arbeidet mot mannskapet, og fylte straks båten med vann så den sank. Bare 17 av de i alt 131 ombord unngikk drukningsdøden. Melodien til en sang som ble fremført ved sørgefesten etter «Carlskronas» forlis, er blant Gustafs mangfoldige samling av komposisjoner.

Dette året fikk den nå nittenårige sangerprinsen meslinger, men det hindret ham ikke i å få et produktivt år. Han rett og slett blomstret ved pianoet, der han skrev de fleste melodiene. Det var trolig en ren nytelse å øse av den musikalske åre han hadde fått gjennom arv og miljø. Hans selvstendighet vokste, i en etter alt å dømme bekymringsløs glede over musikken og komponeringen.

I begynnelsen av 1846 var Gustaf blitt den eldste av Uppsalas studentprins, siden Carl hadde avsluttet sine studier, og hans to år yngre bror Oscar hadde påbegynt sine. I Sverige var det en rik tradisjon med vårsanger, og nå ville Gustaf hylle årstiden. «Glad såsom fågeln i morgonstunden» ble en mye brukt komposisjon, og teksten var av Herman Säterberg. Den ble ett av flere høydepunkter i prinsens musikalske karriere og en populær sang i de svenske salongene.

Komedie – og tragedie

Evig liv fikk også romansen «I rosens doft...». Det er en vals for piano, som den samme Säterberg har skrevet teksten til. Den er et eksempel på en internasjonal stil, som brøt med svensk musikk. Internasjonaliseringen preger hele sangspillet «Vita frun på Drottningholm», som «I rosens doft...» er en del av. Prins Gustaf skrev musikken sammen med Ivar Hallström. Stykket ble første gang oppført ved hoffet, og hadde siden en viss suksess ved andre scener.

I prins Gustafs tematiske spennvidde finnes salmen «Mina lefnadstimmars stupa». Musikken til denne teksten ble laget i påsken 1850, og derfor er det

ikke så unaturlig at den unge mannen har komponert musikken til en sang som handlet om død. Da er det større grunn til å undre seg over at Gustaf samme år skrev en sørgemarsj – tilegnet ham selv! Han var bare 23 år gammel, likevel fikk «Sorg-marsch» tilføyelsen «mig sjelf tillegnad». Denne siste kommentaren er bemerkelsesverdig for en så ung mann.

Sommeren 1852 følte kong Oscar I seg dårlig, og reiste til kurstedet Bad Kissingen i Tyskland. Her snakket statsledere også politikk, og i praksis var det en markeds plass for å finne egnede hustruemner for arvefyrster. Gustaf hadde to ufullendte arbeider, en større avhandling om Riksdagen i 1655 og ledelsen av arbeidet med et arkiv om svensk militærhistorie. Vi får imidlertid aldri vite om han kunne ha fått et ettermæle som *historikerprinsen*.

Prins Gustaf måtte være med til Bad Kissingen, men fant ingen prinsesse der. På omveien hjem ble han syk. Han burde ha blitt igjen på Jylland, fordi båten med kongefamilien måtte søke ly der. Lenket av plikten som kongesønn, ble han likevel med til Christiania, hvor han døde. Med normal livslengde ville en 45 år gammel Gustaf ha blitt svensk-norsk konge ved storebror Carls død i 1872. I steden ble det den tredje broren som regjerte som kong Oscar II i over tretti år.

Bernadottene ble endret for alltid da sangerprinsen Gustaf døde 24. september 1852.

NT-INTERVJUN

BARNET – EN SMERTEFULD HELLERISTNING

Samtale med NR-litteraturpristager Kirsten Thorup

Kirsten Thorup

En af Danmarks mest læste forfattere, Kirsten Thorup, modtog Nordisk Råds Litteraturpris 2017 for romanen *Erindring om kærligheden*. Romanen handler om understrømme af spænding, skam og skyld i forholdet mellem mor og datter.

Marianne Krogh Andersen, journalist og forfatter, har interviewet.

Da forfatteren Kirsten Thorup var barn hjemme i den lille by Gelsted på Fyn slugte hun alt, hvad der var af læseligt i hendes forældres kiosk. Hun nød tegneserierne. Hun fortabte sig i ugeblade som *Familie Journalen* og *Hjemmet* og fulgte med i op til 13 forskellige føljetonromaner i de kulørte blade. Uden at krølle siderne, for ugebladene skulle jo sælges videre i kiosken. En veninde hånede hende for de kulørte vaner. Selv kunne hun prale af at læse Dostojevskij. Kirsten Thorup kom ind i kliken omkring den populære kammerat ved at tygge sig igennem *Forbrydelse og Straf*, da hun var 14.

Lev stærkt – dø ung blev pige-klikens bibel, og Kirsten Thorup lærte dele af kultromanen udenad. Sammen med de andre piger i den lille stationsby sværmede hun for det kriminelle og stofferne og dyrkede den ungdomskultur, som spirede frem i 1950'erne. De stod i indkørslen til det lokale dreng hjem med hårde kriminelle for at få en duft af en verden, som slet ikke var deres.

Dengang drømte Kirsten Thorup overhovedet ikke om at blive forfatter. Det var utænkeligt i hendes miljø – trods de litterære sværmerier for store klassikere. Men lysten til at beskæftige sig med mennesker på kanten af samfundet blev måske vakt allerede dengang i den lille stationsby på Fyn. I hvert fald er outsiders, hjemløse og særlinge vigtige figurer i den 75-årige forfatters univers. Hun har gennem fire årtier været en af de mest læste og elskede romanforfattere i Danmark, fra hun i 1977 fik sit folkelige gennembrud med *Lille Jonna* og Vesterbro-romanen *Himmel og Helvede* (1982). For *Bonsai*, nøgleromanen om forholdet til nu afdøde skuespilchef ved Det Kgl. Teater, Ib Thorup, blev Kirsten Thorup indstillet til Nordisk Råds Litteraturpris. Dog uden af få den. Til gengæld modtog hun Det Danske Akademis store pris i 2000 suppleret med et hav af hæderspriser gennem det 50 år lange forfatter-skab med 11 romaner, 3 digtsamlinger, 2 novellesamlinger og 3 skuespil.

I fjor blev Kirsten Thorup så igen indstillet til Nordisk Råds Litteraturpris for romanen *Erindring om kærligheden*. Hun tog til Helsingfors uden de store forventninger. Det lå lige som i luften, at den store litteraturpris på 350.000 kr. i 100 året for Finlands uafhængighed måtte gå til en finsk forfatter. Men bookmakerne tog fejl. I det øjeblik Sunna Dis Másdóttir som formand for dommerkomiteen afslørede prismodtageren, blev Kirsten Thorup så overrasket, at hun helt glemte at fiske den på forhånd skrevne tale op af håndtasken. Men det meste huskede hun alligevel, da hun fik arbejdet sig op på scenen for at holde sin takketale.

Kirsten Thorup smiler, da hun fortæller historien hjemme i sin smukke højloftede lejlighed i en stille gade på grænsen mellem København og Frederiksberg. Vi sidder ved spisebordet med udsigt til to gigantiske bogreoler, der er bygget ind i endevæggene i den store stue. På kaminhylden i marmor står sort-hvide portrætter af datteren, de fire børnebørn og det 2-årige olderbarn. Det er svært at forbinde ungdommelige Kirsten Thorup med oldemorværdigheden og de højborgerlige omgivelser. Fra hendes bøger er man vant til eksistenser i trange 2-værelses lejligheder eller folk, der lever på gaden. Mennesker, hun i høj grad identificerer sig med. Som nu hovedpersonen Tara i *Erindring om kærligheden*. Usikre Tara bliver mere eller mindre tilfældigt gravid som ganske ung. Og om det stormfulde forhold til datteren Siri handler den roman, som blev hædret i Helsingfors.

Med en stort set fraværende far er den sårbare Tara alene om ansvaret for datteren, som hun nærer en desperat kærlighed til. Det er som en teenagerforelskelse – stormende, fuld af usikkerhed, angst og bæven. Som et forvildet lam tumler hun med moderrollen og evner ikke selv de mest simple, praktiske opgaver. En ubehandlet fødselsdepression lægger sig fra første færd som en tung dyne over deres forhold. ”Siri var det spejl, livet holdt op for hende, og som hun skulle dømmes på,” som der står i romanen. Og dommen er hård. Siri bliver i en periode tvangsfjernet. Hun kommer tilbage til Tara, som må tage det sovende barn med på sine natlige rengøringsjobs og fægte sig frem for at kombinere børnepasning og arbejde.

– Tara har det svært med kvindeskabeloner og det store moder-ikon. Hun starter med en fødselsdepression. Det rammer hver 10. mor, men er stadig tabuiseret, fortæller Kirsten Thorup. Det er skamfuldt ikke at udfolde sig som den store moder. Tara er også i en socialt udsat position, så barnet bliver alt for tidligt en mor for sin egen mor. Og derfor nødt til at distancere sig fra hende senere i livet.

Vækkeuret bliver Siris bedste ven, selvom hun er helt lille, for det hjælper hende med at komme op om morgenen...

– Ja, Kirsten Thorup smiler. Jeg har valgt at se det fra moderens synspunkt. De er kun de to, så det bliver meget, meget tæt. Næsten symbiotisk. Forholdet mellem forældre og børn er et meget stærkt følelsesfelt – uanset om man har brudt med hinanden, eller hvordan man i øvrigt har det sammen. Da jeg skrev romanen, tænkte jeg meget på græske dramaer. I psykoanalysen taler man om Ødipus-komplekset og Elektra-komplekset. Alle de kampe, man har som forældre, alle følelsesstrømmene – hvad gjorde jeg forkert?! – er meget stærke. Det er et stærkt, indre drama at være forældre. Der er hele tiden en række tab: teenagerårene, hvor børnene frigør sig, og når de flytter hjemmefra. Det er jo positivt, at de kan klare sig selv. Men man har hele tiden overvejelser, om man bliver for meget. Eller man gør for lidt, og så får man dårlig samvittighed.

Litteraturen er fuld af sønner og faderopgør. Men man hører ikke så tit om døtre, som gør oprør.

– Nej, især hører man det ikke beskrevet set fra moderens side. Der er mænd, som siger til mig, at de godt kan identificere sig med de store følelsesopgør mellem mor og datter, som jeg beskriver i bogen. Men mødrene er tit tættere på. Jeg tror, at børn – også når de bliver voksne – altid er i centrum i forældrenes liv. Der er hele tiden en spænding, og de der understrømme vil jeg gerne eksponere. Hvorfor ringer de ikke? Hvad er der i vejen? Alle de små og store ting i forholdet mellem børn og forældre.

Tara og datteren Siri er diametrale modsætninger. Tara: vag, konturløs, langsom. Siri: handlekraftig, hurtig, skarp. Siri er Taras ”anker”. Som en forpjusket fugl hopper den usikre mor rundt om teenagerbarnet, der isolerer sig mere og mere. Fra hun var ganske lille har Siri været vant til at tage styringen i det kaotiske hjem. Men på et tidspunkt får hun nok. Hun river sig løs, smækker krydsfiner op i lejligheden, som deles skarpt op i to – ”en forsejling til et gravkammer”, som Tara kalder det, da datteren er flyttet hjemmefra. Siri tager på efterskole, og mor-datter-symbiosen opløses mere og mere – til Taras fortvivlelse.

”Hun havde ikke bare mistet Siri men også sig selv”, som der står i bogen. Desperat forsøger Tara at få kontakt. Men ingen af dem evner et naturligt møde. For Tara sidder Siri stadig ”som et aftryk i kroppen, en smertefuld helleristning”. Men Siri har travlt med at rive sig løs. På et tidspunkt brydes forbindelsen helt. Siri bliver billed- og performancekunstner. Tara synker ned i et psykisk og socialt morads, som til sidst gør hende hjemløs. Hun bliver udeligger. Traver rastløst gade op og gade ned i evig jagt på datteren. Hun opsøger alle byens gallerier og beundrer på afstand Siris succes.

Kirsten Thorup fortæller, at hun har kørt dramaet mellem mor og datter så langt ud, fordi ”man i det ekstreme ser det almene så meget tydeligere.”

– Men når jeg har skrevet noget ekstremt i mine romaner, opdager jeg tit, at det faktisk findes i virkeligheden. Jeg vidste ikke, at så mange mennesker har brudt fuldstændig med deres familie. En undersøgelse fornylig viste, at 18 procent overhovedet ikke ser deres forældre eller søskende.

Hvorfor er der så meget skyld og skam i mor-datter-forholdet?

Kirsten Thorup er tavs i lang tid. Så kommer det lidt tøvende:

– Jeg tror, det er en slags tiltrækning og frastødning....” Hun tier igen stille. Det er ikke psykologisk, men noget meget dybere. Jeg kan ikke helt beskrive det.... Der er en usikkerhed og angst for at gøre noget forkert. Tara i min roman er forelsket i sin datter. Hun er kejtet. Ved ikke hvad hun skal sige, men går hele tiden og længes efter hende – som en forelsket teenager. Vores forældre var statuer. De elskede os ikke mindre. Men vi havde hver sit liv. Vi skulle bare komme hjem og spise kl. 6. Hvad man lavede ellers, spurgte de ikke om. Man havde hver sit liv. Mine forældre blandede sig kun, hvis jeg havde smadret en rude eller stjålet hos købmanden. Jeg tror, min generation mangler rollemodeller. Vi ville ikke være som vores forældre. Det var et nødvendigt oprør. Men det gjorde forældrerollen svær.

Hænger det også sammen med, at mange i vores generation ikke har gået i vuggestue eller børnehave og ikke selv har oplevet et liv på institution?

– Ja, det var svært for mig. Min datter gik i dagpleje og i børnehave. Jeg skulle finde en ny moderrolle. Mine forældre legede aldrig med mig. Jeg aner faktisk ikke, hvad jeg lavede, inden jeg kom i skole. Det var helt andre forhold end nu. Somme tider har man dårlig samvittighed over et eller andet, man gjorde for mange år siden. Når man så spørger børnene, siger de tit: ’Det kan jeg ikke huske.’

Skammer fædre sig på samme måde over deres forhold til børnene?

– Det ved jeg ikke. Det kan jeg ikke bedømme. Det svære for en mor er at leve op til alle kvindestereotyperne. Hun skal være perfekt som mor og ægtefælle. Hun skal gøre karriere. Det er blevet meget forstærket i dag. Kvinder, der ikke er som et glansbillede, vækker anstød. Vi lå i læ af 1968. I dag er kravene langt hårdere til moderrollen.

Hvordan har du selv tacklet din moderrolle?

– Det er ikke min egen historie eller min datters, jeg fortæller i *Erindring om kærligheden*. Jeg har tacklet det fra dag til dag. Nogle gange er man mere sårbar. Jeg kan ikke komme med en strategi eller en opskrift – det er stærke følelser. Man kan prøve at bevare sin sunde fornuft, snakke med nogen, og så finde ud af, at det da ikke er så slemt.

Er humor det bedste våben?

– Det er helt sikkert vigtigt at se det hele udefra. Uden humor går det ikke. Man skal give slip på sine børn nogle gang i sit liv. Det glemmer man – lad dem dog! Man skal beskæftige sig med andre ting. Have et andet liv.

Men man tænker stadig på dem hver eneste dag i sit liv?

– Ja, det gør man da. Man skal ikke gøre vold på sig selv. Men finde en balance.

Kirsten Thorup var som hovedpersonen i *Erindring om kærligheden* selv enlig mor. Hun blev mor som 23-årig. Hendes datter igen fik 4 børn, før hun fyldte 30 år og læste til jordemoder. Kirsten Thorup er glad for flokken og har et tæt forhold til børnebørnene.

I *Erindring om kærligheden* er mor-datter-konflikten kørt helt ud over afgrunden. Tara evner ikke det mindst elementære i pasning og børneopdragelse. Så rollerne bliver byttet om. Hun forguder datteren, og er samtidig bange for hende.

– Det er meget almindeligt. Jeg kender højt placerede karrierekvinder på min alder, der er bange for deres døtre.

Har du selv oplevet det?

– Ja! Der er den der usikkerhed. En slags forelskelsestilstand. Man er bange for at gøre dem sure eller afvisende. Det er ikke så mærkeligt. Der er jo ikke den afstand, som der var i gamle dage. Tidligere var det almindeligt at være bange for faderen. Det var jeg også, indtil det pludselig holdt op. Der er noget, der er vendt på hovedet i dag. Det er meget mærkeligt. Forældrenes meget fastlåste roller dengang beskyttede dem.

Kirsten Thorup fortæller, at hun har arbejdet på at gestalte hovedpersonen Tara gennem 10 år. Hun har arbejdet mere intenst med romanen i fire år, og først da hun fandt ud af, at Tara skulle være falleret skuespiller, faldt figuren på plads. Tara er eminent til at sætte sig i andres sted, mens hun tumler rundt med sig selv og sin rolle som mor. Hun har et hjælpe-syndrom, som kaster hende i armene på først et proforma-ægteskab med en flygtning. Senere hjælper hun en rumænsk flaskesamler, installerer ham i kælderen og bliver selv smidt ud af sin lejlighed og hjemløs.

Først da hun er helt ude på kanten af samfundet, finder mor og datter sammen igen i en mere harmonisk balance. Kirsten Thorup arbejdede længe for at binde romanens ender sammen. Men fandt så til sidst ud af, at selvfølgelig skulle datteren gå ud og lede efter sin mor. Og finde hende!

Kirsten Thorup lever meget regelmæssigt, når hun er optaget af en roman. Hun har en fast daglig rytme. Skriver altid på en kop sort nescafé og fastende hjerte.

– Ellers bliver jeg for fyldt. Der skal være plads til den anden verden, som jeg går ind i. Jeg kan heller ikke arbejde, hvis jeg først læser avis eller rydder op. Det forstyrrer den tomhed, jeg har indeni efter sønnen. Jeg kommer fra underbevidstheden, og for mig går arbejdet ud på at komme ned i nogle dybder – ned til alle de dramaer, man har oplevet, og hvad jeg har hørt andre fortælle. Alt, hvad jeg har med mig af bagage – det er dér, jeg synker ned. Romanen er et langsomt medie, en slags erindringsproces. Der dukker hele tiden en masse op, som jeg har glemt. Jeg skriver mig frem til handlingen.

Så du har intet storyboard eller en plan, inden du går i gang?

– Nej, det vil være kedeligt, så kan teksten ikke udvikle sig. Jeg har en hovedperson, som jeg arbejder på. Og nogle bipersoner. Så har jeg nogle begivenheder, jeg gerne vil have med. Men jeg har ikke en bestemt plan. Jeg arbejder lige som i en tåge.

Hvorfor skriver du?

– Det er noget, jeg bare gør. For at få orden i kaos. Jeg har aldrig forestillet mig, at jeg skulle være forfatter. Det var meget, meget fjernt. Jeg søgte ind på Den sociale Højskole. Men så begyndte jeg i stedet at læse engelsk.

Du har nævnt, at Tara er dit alter ego.

– Jeg skriver altid ud fra mig selv. Ud fra hvad jeg selv har oplevet, og hvad andre har fortalt mig. Og så er jeg påvirket af strømninger i tiden. Men jeg har mange figurer i mig. Nogle af dem er rene skræmmebilleder om alt dét, der går dårligt. Selvom man ellers er en person, som fungerer godt, kan man have andre sider, hvor man ikke føler sig tilpasset. Man holder på facaden. Man kan føle sig opløst i perioder af sit liv. Man skal ikke glemme, at livet er tilfældigheder. Det kunne have været mig, der havnede på gaden. Var jeg kommet ind i et forkert miljø som ung, kunne det være gået galt. Meget i ens liv er gådefuldt og tilfældigt.

Marianne Krogh Andersen

FÖR EGEN RÄKNING

ROVANIEMI SPIRIT – ARKTISK FRAMÅTANDA GER BÄRKRAFTIG UTVECKLING

Guy Lindström

Finland är för närvarande ordförande i Arktiska rådet. Ett prioriterat område är bärkraftig utveckling och hur FN:s mål inom Agenda 2030 kan genomföras i det arktiska området.

Guy Lindström är redaktör i Finland för *Nordisk Tidskrift*.

Snart börjar Finland vara halvvägs genom sitt ordförandeskap i Arktiska rådet 2017-2019. Finland tog över efter USA våren 2017 och efter Finland blir Island ordförandeland. Ett bra tillfälle att granska hur det finska ordförandeskapet har kommit igång, och hur det arktiska samarbetet har gått framåt på senare tid, utgjorde den stora arktiska konferensen Arctic Spirit som ordnades i Rovaniemi i november 2017.

Arctic Spirit ordnades nu för tredje gången i Rovaniemi och var också det största arktiska evenemanget i Finland under jubileumsåret 2017. Den vartannat år återkommande konferensen är en stor satsning av staden och det arktiska forskningscentret vid Lapplands universitet. Cirka 300 personer från mer än 20 länder deltog i konferensen och fick bl.a. höra storheter som Frankrikes nya arktiska ambassadör, tillika fd presidentkandidat och fd minister, Ségolène Royal tala. Dessutom fanns det naturligtvis en mängd arktiska experter, tjänstemän, forskare och politiker på plats. Arrangörerna hade också vinnlagt sig om att ge samerna i Finland en tydlig roll i programmet. Det var kanske första gången hos oss som man verkligen hade ansträngt sig för att göra vår samekultur och samernas ställning i Finland så synlig på en internationell konferens. Man får hoppas att det uppskattades också av samerna.

Arctic Spirit syftar på den samarbetsanda som rådde mellan de arktiska staterna i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet då den så kallade Rovaniemi-processen inleddes. Den kom sedan att bli en viktig del av det arbete som ledde till att Arktiska rådet kunde grundas 1996 med alla nordiska länder, Kanada, Ryssland och USA som medlemmar. För Rovaniemi har det naturligtvis varit viktigt att bevara och stärka sin position som arktisk aktör både internationellt och internt i Finland, och det har man lyckats bra med.

Dessutom har det arktiska centret i Rovaniemi utvecklats till ett av de främsta arktiska forskningscentren i världen. Centret har ett omfattande globalt nätverk och genom det har både Rovaniemi och Finland fått en positiv profil i det arktiska samarbetet.

Huvudfrågan på Arctic Spirit var den här gången hur FN:s mål för bärkraftig utveckling inom Agenda 2030 kan förverkligas i det arktiska området. Målen analyserades bl.a. med utgångspunkt i utbildning, ungdomens situation, identitet och markanvändning. Vidare berördes frågor som forskningens roll inom arktiskt beslutsfattande och städernas roll inom det regionala samarbetet i norr. Forskningen har hela tiden haft en stark ställning inom det arktiska samarbetet och det är viktigt att slå vakt om den rollen. Det är det nära samarbetet mellan forskare, tjänstemän och politiker som har skapat dynamiken i samarbetet och gjort att Arktiska rådet har kommit vidare i sitt arbete trots begränsade ekonomiska och administrativa resurser.

Det regionala samarbetet inom regionen kunde gärna förstärkas, och här kan Rovaniemi fortsätta att göra en insats. Inom Arktiska rådet finns ingen egentlig regional komponent, det har däremot Barentsrådet genom sitt regionalråd inom vilket länen och motsvarande administrationer samverkar. Ursprungsfolken i området har traditionellt en stark position i Arktiska rådet. I anslutning till rådet finns också det arktiska universitetet, University of the Arctic, med förgreningar till ett stort antal universitet både inom och utanför regionen. Ett ekonomiskt samarbetsorgan ger också företagen i området nya samarbetsmöjligheter. Men det finns inte för närvarande några kanaler för ett mera institutionaliserat samarbete för kommunala och regionala myndigheter eller organ. Här kanske just städerna kunde ha en roll att spela. Det ligger i tiden att satsa på städerna som dynamiska och snabba aktörer när det gäller att uppnå nya framsteg. Många av våra nordliga städer har lärt sig att kämpa och att vända sin geografiska position till en fördel. Fina exempel i Finland är Rovaniemi och Uleåborg, och det finns många andra bra exempel i alla arktiska stater.

Finland betonar i sitt arktiska ordförandeskap vikten av att genomföra klimatavtalet från Paris och beakta FN:s mål för hållbar utveckling. Med tanke på den här utgångspunkten har arbetet kommit igång överraskande bra. Det väckte först en del förvåning att Finland ville satsa så starkt på miljöfrågor i ett läge när Donald Trump just hade blivit vald till USA:s president. Det visade sig emellertid ändå finnas ett intresse i alla arktiska stater för att kartlägga hur just FN:s mål för bärkraftig utveckling skall kunna genomföras i våra arktiska områden. Vladimir Putin är ju inte heller känd för sina insatser inom miljövärdan, men just inom det arktiska samarbetet har både USA och Ryssland ofta visat ett större intresse för att arbeta med miljöfrågor, än vad man har haft beredskap till i andra större internationella fora.

Finland har också uttalat en vilja att stärka det arktiska samarbetet och dess kontinuitet, också på den högsta politiska nivån. Viktiga ingredienser i de här strävandena är tankarna om att utveckla Arktiska rådet till en egentlig internationell organisation, och till att hålla ett arktiskt toppmöte. Idéerna fördes först fram inom det arktiska parlamentarikersamarbetet redan för ett antal år sedan, men de senaste årens politiska utveckling har tyvärr ställt hinder i vägen. Med det politiska klimat som nu råder är förutsättningarna små för att få till ett toppmöte där också USA och Ryssland deltar. Och om man håller ett toppmöte ska man också ha några toppfrågor att diskutera. Beredningen kräver tid, och att t.ex. försöka gå in för att traktatfästa Arktiska rådets arbete i ett läge när USA snarast vill lämna internationella avtal, verkar inte realistiskt. Synd, för det arktiska samarbetet skulle vara förtjänt av den här uppmärksamheten på global nivå. Kanske det finns rum för nya initiativ när de arktiska parlamentarikerna samlas till sin nästa konferens som hålls i Finland i början av hösten. President Niinistö har åtminstone i viss mån lyckats intressera både Trump och Putin för de problem som hänger ihop med utsläppen av sot, och som bidrar till att accelerera klimatförändringarna.

Genom att fem av de åtta arktiska medlemsstaterna är nordiska, är det klart att de nordiska ländernas insatser i Arktiska rådet kommer att ha stor betydelse för hur samarbetet utvecklas också framöver. Samarbetet mellan länderna fungerade väl redan i uppbyggnadsskedet, och särskilt den första omgången av tre nordiska ordförandeskap i följd, åren 2006–2013, visade att ett långsiktigt arbete kan ge resultat. Nu kan Finland och Island igen vara med om att lägga grunden för nya resultat under de år ordförandeskapet innehåller i Norge, Danmark och Sverige, totalt sex år i följd. En viss tävlingsanda mellan länderna bidrar bara till att göra arbetet effektivt.

Norge är en arktisk stormakt, för att naturresurserna finns där, men framför allt för att Norge vill vara det. Norge är en föregångare när det gäller att utveckla arktiska strategier, och vi andra kan ta efter. Under den första långa nordiska ordförandeperioden fick vi ett permanent sekretariat för Arktiska rådet (2013) och ett arbete med starkare inriktning på att skapa bindande avtal på olika specialområden inleddes. Hoppas att tiden snart är mogen för att ta nya steg när det gäller att stärka rådets ekonomiska bas och status som internationell organisation.

En mycket konkret fråga som de nordiska länderna har utmärkt förutsättningar att bidra till är vilken betydelse en bärkraftig utveckling skall få för våra arktiska områden. Vårt miljökunnande är på hög nivå, liksom också medvetenheten om miljöpolitikens betydelse. Finland har nu som ett led i förverkligandet av sitt ordförandeprogram tagit initiativet till en ny modell för att genomföra miljökonsekvensbedömningar när man planerar att utnyttja arktiska naturresurser (Arctic EIA Project). Avsikten med projektet är att ge rekommendationer som kan tillämpas i den känsliga arktiska miljön och som

också beaktar förhållandena för ursprungsfolken och andra som bor i området. Den här typen av konsekvensbedömningar blir allt viktigare efter hand som den ekonomiska aktiviteten ökar. Enhetliga regler är också en viktig konkurrensfaktor, inte minst mot bakgrund av det växande intresse Kina och andra asiatiska länder visar för vår region.

I debatten glömmar man ofta att uttrycket bärkraftig utveckling faktiskt består av två ord, bärkraftig och utveckling. Vissa grupper ställer bara krav på bärkraftighet medan andra endast vill se snabb ekonomisk utveckling. Här kan Norden bidra med det kunnande vi har både inom politik och näringsliv. Det skulle behövas konkreta exempel på vad man verkligen avser med att ett projekt genomförs på ett bärkraftigt sätt. Kanske man kunde enas om att med gemensamma krafter och genom praktiskt arbete visa hur följande stora arktiska projekt kan genomföras? Vi har inte råd med flera nya och misslyckade gruvprojekt. Behöver det vara en omöjlig tanke att nästa gång från början samla alla aktörer, staten, kommunerna, samerna, miljöskyddsorganisationerna och industrin för att bygga upp en organisation som kan vägleda arbetet. Det kommer säkert att ta mera tid. Staten kanske behöver kompensera med lite tilläggsresurser i planeringsskedet. Nordiska Investeringsbanken med sina starka miljöprioriteringar kunde säkert bidra med sitt kunnande. Nordiska ministerrådet arktiska samarbetsprogram kanske också kunde tillföra arbetet en del resurser. Slutresultatet kunde i bästa fall bli ett bra exempel, också för omvärlden, på hur man kan utnyttja arktiska resurser på ett bärkraftigt sätt. Om t.ex. den nordliga sjörutten skall bli ett verkligt alternativ för sjöfarten behöver infrastrukturen byggas ut längs hela rutten. Ett nordiskt samarbete kring bärkraftig utveckling i praktiken kan ge våra företag nya konkurrensfördelar. Finska och norska företag arbetar redan på att utveckla en isbrytare för passagerartrafik, för att minimera riskerna för den ökande kryssningstrafiken i polarområdena.

Jag hoppas att tillfälle till att starta upp ett nytt stort projekt ges snart. En ny norsk-finsk studie om förutsättningarna för att bygga ut det finska järnvägsnätet till någon av de nordliga norska hamnarna väntas bli klar under våren 2018. Frågan har redan varit aktuell i några preliminära studier. Det finns olika alternativ, men för egen del hoppas jag att en förbindelse från Rovaniemi direkt norrut till Kirkenes en dag kan bli verklighet. Där finns den finaste hamnen, och hela Finland skulle bindas samman av en järnväg. Före kriget hade Finland en port mot ishavet genom Petsamo. Nu har vi en möjlighet att igen, i samarbete med Norge, få tillgång till en hamn vid ishavet. Det skulle också Norge ha mycket att vinna på. Trafiken på den nordliga sjörutten ökar, och det finns visioner om att koppla samman det finska järnvägsnätet med resten av Europa via en tunnel från Helsingfors till Tallinn. Finland med 100 år av självständighet i ryggen bör vara redo för ett stort nytt nationellt projekt.

Guy Lindström

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

NORDEN, EU OCH BREXIT

Världsekonomin utvecklades bättre år 2017 än vad många förväntade. Åtskilliga prognosmakare gör också mera optimistiska antaganden om 2018, och om därefter överblickbar framtid, än vad som var regel för ett år sedan. Det gäller också för Norden. Men allt vittnar inte om att vi kan räkna med en ljus framtid.

Farhågorna för vad valet av Donald Trump till USA:s president skulle leda till med tanke på hans retorik, inkluderande en rad uttalanden med negativa konsekvenser för internationell handel, gränsöverskridande investeringar och rörlighet för arbetskraften, har hittills inte lett till handlingar i enlighet med vad som uppfattats som givna löften. Däremot har Trump levererat när det gäller stora skattesänkningar. Även om många tror att de kommer att lämna en sur eftersmak på längre sikt, på grund av befarade stora budgetunderskott, så innebär skattesänkningarna kortsiktigt en stimulans av ekonomin som spiller över nationsgränserna.

Ett stort orosmoln är konsekvenserna av Brexit. Hittills har emellertid de negativa konsekvenserna i huvudsak begränsats till Storbritannien. Året när folkomröstningen genomfördes, 2016, växte BNP med nära nog två procent i UK, året när Brexit väntas inträffa, 2019, ligger förväntningarna en procentenhet lägre. I Eurozonen, USA och även i världsekonomin som helhet görs nu istället antaganden som innebär en snabbare BNP-tillväxt år 2019 än vad som var fallet 2016. Prognoser talar för att såväl Eurozonens som USA:s tillväxttakt 2019 kommer att vara dubbelt snabbare, eller mera, än UK:s 2019.

Viss negativ effekt i hela Europeiska unionen, och hela Norden, på grund av britternas knappa ja till Brexit, bör vi dock räkna med. Om britterna istället för att säga nej till EU-medlemskap hade bejakat EU-samarbetet så hade det stärkt tilltron till EU, både i unionen och i omvärlden. Framstegstakten i unionen i sin helhet, inte minst när det gäller den inre marknad som är så betydelsefull för de nordiska länderna, hade säkerligen varit påtagligare om britterna sagt tydligt ja till att förbli i unionen. Det hade varit lättare att fördjupa unionen, exempelvis när det gäller ”den digitala inre marknaden”, och lättare att förhindra en annars växande protektionism med UK kvar i EU:s medlemskrets. Norden har, bland annat därför, anledning att beklaga Brexit och arbeta för ett så väl fungerande samarbete, och så öppna relationer som möjligt, mellan EU och EES å ena sidan och Storbritannien å den andra sidan.

Storbritanniens betydelse för de nordiska länderna i historien kan knappast överskattas. Det gäller i synnerhet i vad som ibland kallas Västnorden (Danmark, Norge, Island, Färöarna och Grönland) men inte minst genom

handeln har Storbritannien spelat en stor roll även för Sverige och Finland. Storbritanniens roll för Norge i samband med att landet skildes från Danmark, i samband med unionsupplösningen med Sverige och inte minst under andra världskriget, var väldig. Det var Storbritanniens inträde i EU som var den starkaste drivkraften också för Danmarks inträde i unionen. Påståendet att den färgstarke och inflytelserike danska socialdemokratiska politikern Per Hækkerup i tiden ska ha sagt att ”den danska fanan alltid måste följa fläsket” bär sannolikhetens prägel. För Island, Färöarna och Grönland är Brexits betydelse för fisket i berörd del av Atlanten den allra viktigaste frågan.

Storbritannien kommer oavsett sin relation till EU ha central betydelse för medlemsstaterna i EU och EES-staterna i norra Europa. Det gäller inte bara på det ekonomiska området. Storbritanniens betydelse för säkerhets- och försvarspolitikerna i Norden och Östersjöregionen är också mycket stor. Storbritannien har, bland annat på grund av vad som av allt att döma ska uppfattas som ett varaktigt engagemang genom en militär styrka på 800 man i Estland, en betydelsefull roll i Östersjöregionen. I en situation där USA tydligt signalerar att de förväntar sig att allierade i Europa, men även stater som Sverige och Finland, ska ta ett ökat ansvar för sin egen militära säkerhet är det angeläget att Brexit inte medför att Storbritanniens engagemang i Norden och Östersjöregionen minskar. I ett strategiskt perspektiv framstår det istället som ytterst önskvärt att samarbetet inom säkerhetspolitikens område fördjupas mellan Storbritannien och EU- och EES-staterna i Norden och Östersjöregionen.

Flertalet gör bedömningen att Storbritannien verkligen lämnar EU och det sker snart: inom ett år lär vi veta formerna för utträdet. Men det är inte lätt att förutsäga hur den framtida relationen kan komma att gestalta sig. Regeringen May har påtagliga svårigheter att samla sig till en tydlig och enhetlig strategi för utträdet. I vilken utsträckning det beror på att man är oeniga om konsekvenserna av tänkbara val när det gäller relationerna till EU och i vad mån man är faktiskt oeniga om vilka val som ska göras oavsett konsekvenserna är svårt att avgöra. Elaka bedömare menar att tunga beslutsfattare helt enkelt vägrar att acceptera ofrånkomliga konsekvenser av ett utträde ur EU. Det vore katastrofalt om så vore fallet. Som Finlands tidigare president Juho Kusti Paasikivi konstaterat: "All vishets begynnelse är att erkänna fakta".

När Storbritannien lämnar EU, vilket är det alternativ som Norden liksom övriga omvärlden behöver räkna med även om det finns en begränsad möjlighet att briterna till slut väljer att säga nej till utträde, blir det angeläget att snabbt ordna relationerna till det bästa. Kommer Norden då att hållas samman eller får vi då se en utveckling där den egna statens egenintresse sätts framför konsekvenserna för helheten? Ambitionen lär nog vara att hålla samman såväl

EU som Norden. Men Brexit får vitt skilda konsekvenser beroende på om UK utanför EU:s medlemskrets uppfattas få bättre villkor än EES-staterna, sämre villkor än EES-staterna eller villkor som är jämlika med EES-staternas. Bli det spänningar mellan Nordens EU-stater å ena sidan och EES-staterna å den andra sidan? Drar EES-staterna Island och Norge likartade slutsatser och vad händer i samarbetet mellan EU-staterna? Det är svårt att säga. Hittills har dock sammanhållningen inom EU och EES-kretsarna snarast förbättrats på grund av Brexit. Det kan dock inte uteslutas att den framtida sammanhållningen i Norden kan utsättas för större påfrestningar på grund av Brexit. Framsynthet behövs.

Att konsekvenserna av Brexit för Norden och EU:s medlemsstater förutom Storbritannien ännu är begränsade medför inte att de kommer att förbli det med självklarhet när Brexit blivit en realitet. Liknelsen med den som faller från hög höjd och vederbörandes situation under tiden i luften jämfört med den efter det att personen träffat marken är sannolikt överdriven. Skulle UK rentav till slut bli en del av EU:s inre marknad eller sluta ett annat väl fungerande handelsavtal kan konsekvenserna bli måttliga. Men då måste förhandlingarna få en lösning som innebär att gränsen förblir öppen mellan Irland och Nordirland. Få ser hur det ska kunna gå till utan att UK till slut accepterar att förbli i den inre marknaden.

En ofrånkomlig konsekvens av Brexit har vi redan upplevt sedan folkomröstningsdagen den 23 juni 2016. Makthavarna i EU och de stater som är starkt beroende av EU har blickat inåt och ägnar sig åt att begränsa befarade skadeverkningar av britternas utträde ur gemenskapen. Detta i ett skede där Europa borde blicka framåt och utåt och rusta sig för en situation där den mest dynamiska ekonomiska utvecklingen sker i Asien och Afrika. Även relationen till USA och Kanada behöver omsorg. I Europa borde flera fråga sig hur en konstruktivare roll för EU i Mellersta Östern kan se ut. Och finns det kanske alternativ till en migrationspolitik som gör gränserna allt mera svåröverkomliga?

De nordiska länderna, med sina relativt små men öppna och starkt handelsberoende ekonomier har i gångna årtionden dragit stor nytta av att handeln blivit allt friare och villkoren för utlandssatsningar har steg för steg blivit säkrare. Miljoner nordbor har dragit nytta av rörelsefriheten över gränserna. Befinner vi oss nu vid ett vägskäl där vi istället under överblickbar framtid måste räkna med allt mera svår genomträngliga barriärer vid statsgränserna?

Förhoppningarna om att vi nu skulle se ett avtal om Transatlantiskt partnerskap för handel och investeringar, förkortat TTIP, mellan USA och EU, har inte infriats. Sannolikheten för att det ska bli fart på förhandlingarna är liten de närmaste åren. Det vi ser är istället att politiska krafter som vill minska

rörligheten över gränserna, som är protektionistiska på handelsområdet och som vill avvisa utländska investeringar lyckas erövra ökat politiskt stöd. Det är väl bara Emmanuel Macrons framgångar i valen i Frankrike och EU:s nya handelsavtal med Japan som pekar i en annan riktning.

I Europas demokratier, i land efter land, ser vi en ökad politisk fragmentering. Länderna bli allt svårare att styra, politiken allt kortsiktigare. Mellan länderna sker ökad splittring och tas steg som inte gör en bibehållen och förstärkt värdegemenskap lättare att åstadkomma. Är de nordiska länderna dömda att utvecklas i samma riktning? Eller kan de nordiska länderna istället ena sig om att möta utvecklingen i omvärlden tillsammans och i ett förstärkt samarbete, inom Norden och i Nordens relation till omvärlden? Det är nutidens största nordiska fråga.

Anders Ljunggren

BOKESSÄ

DEN FRYNTLIGE MISANTROPEN: TAGE ERLANDER I HELFIGUR

För min generation av tidiga 40-talister var han statsministern, the one and only. I 23 år ledde Tage Erlander svenska regeringar som mestadels var socialdemokratiska minoritetsministärer, under sex 50-talsår en koalition med Bondeförbundet och allra sist, som triumferande grand finale, en enpartiregering med egen majoritet. För första gången i fredstid lyckades socialdemokraterna i valet 1968 vinna stöd hos mer än halva väljarkåren – ett bättre resultat hade man nått endast 1940, under exceptionellt yttre tryck. Med en sliten kliché blev den gängliga och med tiden alltmer folkära gestalten ”vår längste statsminister”.

Att regera så länge är en bedrift, i flertalet länder förbehållen mer eller mindre auktoritära despoter. Tage Erlander höll sig kvar vid rodet i en anständig demokrati med regelbundna val och en mångstämmig, med tiden alltmer borgerlig press. Några inslag i statsskicket bidrog visserligen till det långa maktinnehavet. Den indirekt valda första kammaren med sin successiva förnyelse och sina åttaåriga mandatperioder gav socialdemokratin en viss parlamentarisk överrepresentation, men det avgörande konstgreppet var socialdemokratiens förmåga att alliera sig med Bondeförbundet, under 50-talet som under 30-talet.

Detta ledde till en varaktig borgerlig splittring. Själva ordet borgerlig utlöste länge allergiska reaktioner i det svenska politiska mittfältet. I bondeförbundsleden gav det associationer till högfärdiga stadsbor och hos de frisinna doftade det för mycket av höger. Med minnen av bataljerna för rösträtt och parlamentarism identifierade sig de svenska liberalerna precis som de danska och norska länge som en vänsterrörelse och lät sig endast motvilligt infogas i det borgerliga läger som senare har omvandlats till "alliansen".

Att Tage Erlander utsågs till Per Albin Hanssons efterträdare väckte stor förvåning. Med några få års erfarenhet som statssekreterare och minister var den lundensiske överliggaren och f.d. studentpolitikern vid denna tid närmast okänd. Legationssekreterare Sverker Åström som i Washington mottagit beskedet från Stockholm bad sina svenska middagsgäster gissa vem som just hade blivit statsminister. De fick fem gissningar var, men ingen lyckades ange rätt namn.

Långt fler tippade Ernst Wigforss eller Gustav Möller. Den senare såg sig själv som den givne efterföljaren till Per Albin Hansson och blev högst förtördnad när hans kandidatur mötte motstånd, från olika håll och med varierande

motiv. Vad som lyfte fram Erlander var nog snarast en negativ koalition av varianten "anybody but". Filmen "Welcome Mr. Chance" och tv-serien "Yes, Prime Minister" har i lite mera karikerade former skildrat hur undanskymda politiker kan avancera till den högsta positionen när starkare medtävlare blockerar varandra, och det var nog något liknande som inträffade i Sverige sedan Per Albin oväntat hade segnat ner under spårvägsresan hem till Ålsten.

Pressens och oppositionens omdömen blev därefter. Ett svagt kort och en tillfällig övergångslösning, förklarade ett fält av samstämda kommentatorer. Om inte hela regeringen snart faller. Med den självironi som bidragit till Erlanders popularitet förklarade han sig själv snarast nöjd med att uppfattas som en nolla. Från det utgångsläget kan det ju bara gå uppåt, sa han.

Det gjorde det också, även om populariteten skulle dröja. Under Erlanders regeringsperiod förändrades medielandskapet radikalt. Televisionen slog igenom och ställde politikerna inför nya utmaningar. Nu gällde det att vara folklig på ett nytt sätt och gärna lite rapp i käften. De partipolitiker som klarade den övergången bäst var nog bondeförbundsledaren Gunnar Hedlund och högerledaren Jarl Hjalmarson. I en berömd utfrågning svarade Hedlund "ja" och "nej" i ett sådant tempo att utfrågarna fick slut på sitt förråd av förberedda frågor.

Erlander däremot hade en tendens att snava på sina egna nyanseringar. I ett beryktat debacle fick han 1966 frågan om vad han skulle rekommendera ett ungt par som sökte bostad i Stockholm. Eftersom bostadskön vid denna tid sträckte sig över många år fanns inget bra svar att ge, så i stället blev det ett förläget mummel. Bättre gick det när statsministern inbjöds att uppträda hos Lennart Hyland, en populär underhållare som skickligt klarat övergången från radio till television. Här kom den erlanderska charmen till sin rätt, med väl framförda värmländska skrönor.

Den socialdemokratiska partiapparaten blev också med tiden allt bättre på att rama in Erlanders framträdanden runtom i landet. Under 60-talet bidrog en allt starkare uppbackning av framträdande kulturpersonligheter. Den sista framgångsrika valturnén fick glans av Monica Nielsen och Monica Zetterlund, två stora sångerskor.

Den vedersakare som under nästan hela hans statsministertid skulle ansätta Erlander var Bertil Ohlin, folkpartiledare och med tiden Nobelpristagare i nationalekonomi för sina bidrag till handelsteorin. Att herrarna inte uppskattade varandra är ett understatement. De blev med tiden ärkefiender, som i flera decenniers politiska dueller gav prov på ett illa dolt ömsesidigt förakt. Erlander spårade både en professorlig överlägsenhet och en opportunistisk kitslighet hos den internationellt ansedde nationalekonomen, och denne fann i sin tur motståndaren hal och slingrande. Polemiken drevs både i riksdagen och i uppmärksammade offentliga debatter, men fortsatte senare i många självbiografiska volymer av respektive kombattant. Tillfälligheten ville att

när Ohlin 1973 skulle lämna riksdagen hade Erlander avancerat till ålderspresident. I den egenskapen fick han avtacka sin gamle vedersakare. ”Vi kommer kanske inte att gå till historien som något av de klassiska kärleksparen”, löd avskedssaluten.

Under den långa regeringsperioden från 1946 till 1969 genomfördes stora reformer i det svenska samhället. Utbildningen byggdes ut i flera vågor: först genom en förlängd grundskola, sedan genom breddade gymnasier och sist genom en stark högskoleexpansion som ledde till både växtvärk och studentuppror. Kommuner och landsting växte så att de bågnade, och i bostadsbyggandet inleddes det s.k. miljonprogrammet. En tilläggs pension infördes med en finansiering som fungerade i flera decennier men sedan började uppvisa vissa svagheter. Den fysiska infrastrukturen stärktes på alla ledder och bredder.

Att denna utbyggnad av välfärdssamhället förknippades med regeringspartiet är inte så underligt. Hur stor del av utvecklingen som ska gottskrivas socialdemokratin är dock en fråga som naturligt nog besvaras lite olika i skilda politiska läger. Liknande reformer genomfördes ju ungefär samtidigt i andra europeiska länder, med olika politiska förtecken. Den efterkrigsperiod som fransmännen kallar *les trente glorieuses* omdanade hela det europeiska samhället.

Många politiska bataljer under både Erlanders och Palmes regeringsperioder handlade om enhetlighet kontra mångfald eller valfrihet. Det svenska efterkrigssamhället var präglat av uniformitet i flera olika skepnader: en statskyrka, en kanal i den statliga radion, en kanal i den statliga televisionen, filmcensur, enhetlig folkskola, enhetlig militärutbildning genom allmän värnplikt.

I den polemik som utvecklades mellan dåtidens kombattanter kunde de ideologiska skiljelinjerna förefalla tydliga och raka, men i det politiska vardagsarbetet i riksdag och regering var man avsevärt mer famlande både inom och mellan partierna. Det är en av lärdomarna av *Dick Harrisons* nya stora Erlander-biografi *Jag har ingen vilja till makt*. Harrison befäster med detta kraftprov sin ställning som en av landets främsta och mest produktiva historiker. Utöver en stadigt växande lista av böcker är han en flitig publicist som oförfärat gör nedslag i olika länder, epoker och stridsfrågor.

Med detta höga arbetstempo är det naturligt att han till stora delar replierar på sekundära källor. Så också i denna bok, men utöver den rätt omfattande litteraturen om huvudpersonen och den svenska politiken under hans aktiva tid har Harrison också kunnat utnyttja två omfattande texter av Erlander själv: dels de självbiografiska böckerna som utgavs i fyra volymer (1972-1976) och kompletterades med en intervjubok av journalisten Arvid Lagercrantz, dels de dagböcker som Erlander förde från 1945 till 1969 och som numera har dechiffrerats av sonen Sven och utgivits i 17 volymer.

Klyftan mellan de båda texterna är fascinerande. I memoarerna är personteckningen i allt väsentligt positiv och generös, bortsett då från bilden av Bertil Ohlin och en del andra politiska motståndare. I dagböckerna är omnämnandena av olika aktörer naturligt nog mer lapidariska men också avsevärt mörkare. Redan självbilden är full av tvivel på den egna förmågan. Klarar jag verkligen det här? Är det inte dags att avgå? Morgon efter morgon ger sig dagboks författaren hän åt tvivel, vacklan och hälsokval på gränsen till hypokondri. Han jagades oavbrutet av den sorts furier som kallades ”furirer” av den samtida memoarförfattaren Herbert Tingsten, en vedersakare som ofta plågade Erlander.

Nu var det inte bara sig själv som Erlander tvivlade på. Inte mycket bättre blir det när han kommenterar den närmaste omgivningen. Att meningsmotståndarna har fel kunde ju vara att vänta, men också bland de egna partivännerna och medarbetarna vimlar det enligt dagböckerna av idioter och jubelidioter, koftor och jubelkoftor, töffar och jubeltöffar – de senare invektiven hämtade från lundensisk studentslang. Samma kollegor som erkännamt honoreras i memoarerna sågas i dagböckerna jäms fotknölnarna.

Frustrationerna kan säkert inte frikopplas från det svaga tekniska stöd som Erlander åtnjöt i kanslihuset. Det statsministerämbete som han ärvde från Per Albin Hansson hade nästan ingen uppbackning, utöver ett skrivbiträde och en vaktmästare. Först efter några år tillkom en kvalificerad assistent, som efter några mindre lyckade rekryteringar blev Olof Palme. Under 60-talet anställdes så något halvdussin yngre talanger som hjälpte honom att förbereda olika framträdanden och hålla bättre pli på regeringskollegorna. När det senare visade sig att en spion (översten Stig Wennerström) i regeringens närhet under flera decennier kunnat förmedla det svenska försvarets hemligheter till Sovjetunionen, gav detta impulser till fortsatt förstärkning av regeringens ledning, mest dock efter Erlanders avgång.

I en kampskrift från 60-talet betitlad *Vår fattiga politik* klagade den blivande folkpartiledaren Per Ahlmark över oppositionens usla arbetsvillkor. Harrisons skildring vittnar om att dessa betingelser inte var stort bättre för landets statsminister – som kördes av sin hustru från trerummaren i Alvik till ett ensligt kontor i Gamla Stan dit nutidens svärmar av pressekreterare, sakkunniga och andra hjälpredor ännu inte hade anlät. Under sent 70-tal gästspelade jag något år som ensam statssekreterare i Statsrådsberedningen hos Ola Ullsten. Några decennier senare fanns där åtta av den sorten.

Kan en så långvarig och framgångsrik statsminister som Erlander (1946-1969) verkligen ha saknat en åtrå efter regeringsmakten? Det antyder i varje fall det citat som Harrison har valt som titel för sin biografi, men den trosbekännelsen får nog tas med en nypa salt. Uttrycket härstammar från den tyska

filosofi som gymnasisten Erlander diskuterade i den s.k. Lördagsklubben. "Der Wille zur Macht" återkommer inte bara i "Also sprach Zarathustra" utan också flera andra Nietzsche-böcker, där det dock mindre handlar om politik än om det varandes liv och död, tillkomst och förfall, lust och smärta. Sådana existentiella frågor upptog knappast statsministerns tänkande, men helt släppte han aldrig de filosofiska perspektiven. Dagböckernas självreflektioner går i vida cirklar kring det egna uppdraget.

Kring Erlander-epoken svävar idag ett visst nostalgiskt skimmer. När man beklagar en del av dess avtryck i terrängen – som miljonprogrammets med tiden alltmer bedagade höghusområden – erinrar många med rätta om den bostadsbrist som den avsåg att råda bot på. Gick vi för fort fram? frågar sig ibland Erlander men svarar själv nej på frågan. Nästan alla ville åt samma håll. Oppositionen drev på med sina kampanjer mot kösamhället.

Tiden var hoppfull och otålig. Slående idag är att även ett parti som Sverigedemokraterna gärna kopplar bakåt, mot minnet av ett förment idylliskt folkhem. Harrison ger en nyanserad bild inte bara av periodens centralgestalt utan också av den stora osäkerhet som rådde kring olika reformer. Vad som i backspegeln förefaller rätlinjigt var en kurvig färd, med mycket vankelmod och många baksätteschaufförer.

I dagböckerna återkommer Erlander ofta till sin tveksamhet i olika frågor. Jag kastar mig inte från ståndpunkt till ståndpunkt som Per Edvin Sköld, skriver han. Det handlar mer om att lyssna till olika bedömningar och att inte binda sig för tidigt. Hans benägenhet att hålla flera utgångar öppna gisslades ofta av oppositionen men bidrog säkert till den framgångsrika navigeringen förbi opinionernas alla blindskär. Ingen ideolog eller intellektuell gigant, skriver Harrison, men en gudabenådad realpolitiker som kombinerade bred beläsenhet och stor nyfikenhet med praktisk vardagspolitisk intuition – och humor.

Detta är förstås inte den första Erlander-biografen, manegen är redan krattad inte bara av föremålet självt utan också av flera tidigare träffsäkra iakttagare. Olof Ruin har satt in Erlanders gärning i en vidare författningshistorisk ram och Olle Svenning bidrog häromåret med en elegant snabbskiss i Bonniers stora låda med porträtt av 1900-talets statsministrar. Men hos Harrison framträder Erlander nu i helgestalt, med många personliga drag skickligt fångade.

En styv prestation.

Daniel Tarschys

Dick Harryson. *Jag har ingen vilja till makt. Biografi över Tage Erlander.*

Ordfront Förlag, Stockholm 2017.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

SNORRI STURLUSON, SKALDEDIKTEN OCH MYTERNA

Mikael Males heter en svensk språkforskare från Västsverige, numera anställd som universitetslektor i norrön filologi vid universitetet i Oslo, nyligen prisbelönad i Norge för sin medeltidsforskning. Han har nu publicerat en populärvetenskaplig bok som han kallat *Snorre och sagorna. De isländska källorna till vår äldre kulturhistoria*. Av titeln kan man tro att boken handlar om hur Snorri Sturlusons *Heimskringla* och andra isländska kungasagor speglar Sveriges äldsta historia, men så är ingalunda fallet. Vad boken handlar om är i stället hur norröna skaldedikter och Snorris poetik, *Den prosaiska Eddan*, samt i någon mån islänningasagorna, speglar fornnordisk mytologi och religion – ett ämne som sällan brukar intressera historiker, däremot litteraturvetare och religionsforskare.

Med ”vår äldre kulturhistoria” avser Males nämligen i första hand förkristna och tidigkristna trosföreställningar. Och de ”isländska källor” han främst syftar på är de isländska skaldedikter från vikingatid och medeltid som Snorri och hans närmaste efterföljare behandlat i sagor och skrifter om skaldekonst. Dessa skaldedikter är som bekant komponerade i tekniskt avancerade versmått och innehåller många svårbegripliga så kallade *kenningar*, poetiska uttryck som ofta förutsätter kunskaper om förkristna myter, till exempel ”Ymers blod” om havet (eftersom havet ansågs ha uppkommit ur det blod som rann ur jätten Ymers kropp) eller ”Fafnes bädd” om guldets (eftersom draken Fafne påstods ha vilat på en stor gulds katt, det från Wagners opera kända Rhenguldet).

Det här är ett tämligen esoteriskt och svårarbetat område som Mikael Males har specialiserat sig på, framför allt genom sin doktorsavhandling om skaldedikt i medeltida handskrifter. Han har också mycket intressant att säga i det ämnet, och han säger det ofta på ett fängslande vis. Boken är full av dristiga teorier. Åtskilligt av det han säger kan dock ifrågasättas, och själva framställningen är ibland svår att följa, eftersom han raskt hoppar från det ena till det andra utan tydliga övergångar. Mycket förefaller bygga på specialstudier som han tidigare publicerat i olika facktidskrifter.

Låt mig ge en överblick av bokens något brokiga innehåll. Den börjar med en inledning där Males presenterar den national-chauvinistiska göticismen på 1600-talet, då svenska antikvarier upptäckte de fornisländska källorna till Sveriges kulturhistoria och städslade islänningar för att tolka dessa källor som vittnesbörd om vårt lands forna storhet och ära. Mot den bakgrunden säger han sig vilja redogöra för hur medeltidens isländska skalder, präster och andra lärda författare – häribland Snorri – formade sin bild av den hedniska forntiden – en bild som enligt Males också var präglad av ett slags nationalism, fast med annan inriktning än den svenska göticismens.

De närmast följande kapitlen handlar om de skaldekväden som diktades närmast före och närmast efter Islands övergång till kristendomen år 1000. I anslutning till tidigare forskning, bland annat av den norske filologen Bjarne Fidjestøl, visar Males att den hedniska mytologin, som spelar en central roll i de förkristna dikterna, i det närmaste försvinner under cirka 150 år efter kristnandet men återupptas kring mitten av 1100-talet av kristna skalder som använder de gamla myterna för att uttrycka kristna tankegångar. Denna förändring är enligt Males ännu mer påfallande än tidigare forskning hävdad, eftersom det under 1100-talets senare hälft blir vanligt att inte bara använda den gamla mytologin för konventionella kenningar som handlar om strid eller enskilda personer utan också om centrala ämnen i kristen livsåskådning. Som en särskilt viktig pionjär i denna förändringsprocess framhäver han prästen Einarr Skúlason som 1153 i Nidaros domkyrka (Trondheim) framför den religiösa dikten *Geisli* (Ljusstrålen) som hyllar Olav den helige i ett bildspråk som delvis hämtats från förkristen mytologi. Detta skall naturligtvis inte förstås som en återgång till hednisk asalära utan som en estetiskt och antikvariskt betingad återanvändning av gamla myter för nya syften, sannolikt inspirerad av medeltida latinpoeters motsvarande användning av klassisk mytologi.

Därefter behandlas Snorri och hans prosaiska Edda utförligt i två kapitel. Enligt Males skall Snorri förstås som en efterföljare till Einarr Skúlason (som också tycks ha varit hans släkting). Avsikten bakom Snorris Edda är enligt Males att omvandla den gamla skaldekonsten och därmed även den hedniska mytologin till ett användbart redskap för kristna poeter. Sannolikt har Snorri haft förebilder bland medeltidens grammatiska och poetologiska litteratur på latin, även om terminologin i hans Edda huvudsakligen är av inhemskt ursprung. På samma sätt som de latinska kristna författarna använder sig av romersk poesi, där klassiska myter förekommer, använder sig Snorri av skaldedikt där den norröna mytologin spelar stor roll. Men Snorri är samtidigt angelägen att omtolka och anpassa de hedniska myterna till den kristna läran. Därför är han en högst opålitlig källa när det gäller den förkristna religionens verkliga karaktär.

Males övergår så från Snorri till dennes brorson, Óláfr hvítaskald (den vite skalden), en prästutbildad subdiakon och författare, som cirka 1250 författade den så kallade *Tredje grammatiska avhandlingen*, ett poetologiskt arbete som bygger på farbroderns Edda men också på latinska verk av de senromerska författarna Donatus och Priscianus. I detta lärda verk använder sig Óláfr av citat från isländska skalder för att illustrera olika retoriska figurer som de latinska författarna illustrerat med citat från romerska skalder som Vergilius och Horatius. Enligt egen utsago gör Óláfr detta för att visa ”att allt är samma konst – den poesi som romarna lärde sig i Aten i Grekland och sedan översatte till latin och den versform eller poesi som Oden och de andra asarna förde upp

hit till den norra delen av världen.” På så vis tycks alltså Snorris brorson vilja tillerkänna den fornisländska skaldekonsten samma ursprung som den antika, en fantastisk uppfattning som kan sägas likna 1600-talsgöticismens nationalistiska drömmar om den svenska kulturens ursprung.

I nästa kapitel, som har titeln ”Den exotiska vikingatiden”, övergår Males så, något plötsligt, till att presentera 1200-talets islänningasagor och diskutera deras värde som historiska källor om den hedniska vikingatiden. Han menar å ena sidan att de ibland rymmer autentiska minnen vars autenticitet kan styrkas med arkeologiska argument. Å andra sidan menar han också att sagornas framställning av vikingatiden i stort sett är en sentida konstruktion som färgats av kristna föreställningar. I de därefter följande kapitlen argumenterar han för att detta också gäller åtskilliga av de skaldeverser som ingår i sagorna och där tillskrivs skalder från förkristen tid – till exempel Egil Skallagrímsson och Grettir den starke. Males menar att i varje fall vissa av dessa verser måste vara sena och sannolikt komponerade av sagaförfattarna, eftersom de uppvisar sentida språkformer och ibland bryter mot hävdvunna verstekniska principer. Åtskilligt av denna skaldekonst har enligt hans åsikt karaktär av ett slags lärd antikvarisk lek med gamla former.

När Males i de avslutande kapitlen av sin bok diskuterar såväl fornnordiska dikter som sagor ur källkritisk synpunkt, delar han upp forskarna på området i två skilda läger, som han kallar ”korsfarare” och ”avfällingar”. Korsfararna är de som ”strävar efter att finna kristna, lärda tolkningar av källorna” och därmed underkänner deras värde som vittnesbörd om hednatiden. Avfällingarna är å andra sidan forskare som insisterar på att dessa texter ändå speglar äkta hedendom och därför kan användas vid rekonstruktionen av den förkristna religionen och kulturen i stort. Själv vill Males placera sig någonstans mellan dessa båda läger, men uppenbarligen innebär hans bok en radikal avvikelse från de flesta historikers traditionella uppfattning av skaldedikt som en väsentligt mer pålitlig källa än andra fornnordiska texter.

I mångt och mycket kan jag hålla med Males i denna källkritiska bedömning. De senaste decenniernas forskning har onekligen visat att skaldedikten är influerad av medeltidslatinsk och kristen litteratur, vilket gör också denna texttyp problematisk som källa. Om man accepterar Males’ roliga men något överdrivna uppdelning av forskarna i ”korsfarare” och ”avfällingar”, kan man utan vidare konstatera att utvecklingen har gått i korsfararnas riktning.

Dock är det ingalunda så enkelt som Males tycks föreställa sig att datera fornisländska dikter på språkliga och verstekniska grunder. Saken är ju den, att åtskilliga av dessa gamla texter har levt i muntlig tradition under mycket lång tid och därunder förändrats från traditionsbärare till traditionsbärare. Det innebär att en enskild text kan innehålla såväl gamla som nya språkformer, och ibland har versen ändrats här och var, så att den inte i varje rad överensstämmer med

de metriska regler som återfinns i Snorris Edda. Följaktligen kan man inte vara säker på att en skaldedikt som uppges vara diktad på hednatiden måste vara ”oäkta” bara för att den innehåller enstaka metriska ”fel” eller sentida språkformer. Inte heller kan man vara säker på att dikten som helhet har tillkommit på vikingatiden för att den innehåller några gamla språkformer eller följer Snorris metriska regelverk. Om någon datering överhuvudtaget är möjlig – och det är den sällan – krävs därför en betydligt mer omfattande utredning om varje text än vad Males är beredd att ge den.

Som helhet bjuder Males’ framställning på stimulerande läsning och intressanta tankar, som på många punkter är i god överensstämmelse med modern forskning. Boken är också vackert producerad samt försedd med vackra foton av isländska landskap och sagaplatser. Dess dateringar av texterna kan dock betvivlas, och dess resonemang är ibland svåra att följa, i varje fall för nybörjare som inte är förtrogna med dagens specialiserade forskning på området.

Lars Lönnroth

Mikael Males, *Snorre och sagorna. De äldsta källorna till vår äldre kulturhistoria*. Dialogos förlag, Stockholm 2017.

BASTANT BILDT-BIOGRAFI

Att skriva kort om politiker och skådespelare är inte på modet för närvarande. Från svensk horisont kan noteras att skådespelaren och regissören Tommy Berggren kom i mål med sina memoarer efter hela 575 intensiva boksidor. Hans kollega i skådespelarfacket Mikael Persbrandt ville inte vara mycket sämre han utan klämde i med en spännande och utlämnande självbiografi på 450 sidor. Detta om två nytukomna böcker som handlar om de tiljor som sägs föreställa världen.

På politikerområdet har historieprofessorn Dick Harryson författat en drapa på mer än 800 sidor om Sveriges och Nordens meste och längste statsminister Tage Erlander. Jämfört med Harrysons tunga Erlander-bok går radiojournalisten *Björn Hägers* biografi om den fd moderatledaren och stats- och utrikesministern Carl Bildt i något lättare viktklass. *Uppdrag Bildt. En svensk historia* upptar nämligen ”bara” 644 sidor varav en not- och litteraturförteckning på omkring 100 sidor. Med tanke på Carl Bildts faiblesse för att ifrågasätta journalistiska framställningar som av en eller annan anledning råkat misshaga honom, har radiojournalisten Häger tagit det säkra före det osäkra genom att källbelägga allt i minsta detalj. Förmodligen för att slippa att bli anklagad av den notoriske felfinnaren Bildt för att brista i dokumentation. Vanligen förekommande källor i den nya Bildt-biografen är *Aftonbladet* och *Expressen*. Ibland förekommer hänvisningar till texter i *Dagens Nyheter*.

Den som vill nöja sig med kortversionen av Carl Bildts statsministertid kan med fördel damma av statsvetarprofessorn Tommy Möllers hundrasidiga sammanfattning "Bildt" från 2010 i serien "Sveriges statsministrar under 100 år". Från hästens mun, dvs. Carl Bildt själv, emanerar tre rätt omfångsrika, förlagsutgivna böcker nämligen "Hallänning, Svensk, Europé" (1991), "Uppdrag fred" (1994) och "Uppdrag Europa" (2003).

Carl Bildts publika genombrott som politiker skedde genom hans ledamotskap i den ubåtskyddskommission som utredde främmande makters – läs Sovjetunionens – undervattensoperationer i svenska vatten. Hösten 1981 gick den sovjetiska ubåten 137 på grund utanför Karlskrona. Detta ledde till en kris i de svensk-sovjetiska förbindelserna. Den dåvarande statsministern Thorbjörn Fälldin fällde i samband med ubåtskrisen de klassiska orden "Håll gränsen" när den svenske överbefälhavaren frågade hur det svenska försvaret skulle agera visavi den östliga stormakten. Till saken hörde att det fanns grundad anledning att förmoda att den sovjetiska ubåten var kärnvapenbestyckad.

För Olof Palme var Carl Bildt ett blått skynke. Sedan Bildt i samband med ett besök i Washington haft myndighetskontakter som Olof Palme fann otillbörliga, utfärdade den socialdemokratiska regeringen ett slags offentlig bannbulla gentemot Carl Bildt. Ett intermezzo med få om ens någon motsvarighet i svensk politisk historia.

Carl Bildt efterträdde Ulf Adelsohn som moderatledare 1986. Partistämman föredrog honom framom Ingegerd Troedsson som varit statsråd (sjukvårdsminister) i Thorbjörn Fälldins första regering 1976-78. Troedsson kompenserades i ett senare skede för tillkortakommandet i ordförandestriden med Carl Bildt genom att bli vald till Sveriges första kvinnliga talman efter det borgerliga segervalet 1991. Ända fram till 2015 dröjde det innan Moderata samlingspartiet fick sin första kvinnliga ordförande. Men Anna Kinberg Batras politiska ordförandesaga var dock snart all. Hon avgick som moderatledare redan efter två och ett halvt år.

Carl Bildts politiska karriär nådde förstås sin formella höjdpunkt i och med att han blev statsminister 1991. Hans tid som regeringschef varade en mandatperiod – på den tiden blott tre år. Till mångas förvåning återkom Bildt som utrikesminister när Fredrik Reinfeldts borgerliga alliansregering trädde till på hösten 2006. Åtta år fick Bildt tillbringa under kristallkronorna på UD vid Gustav Adolfs torg. Hur mycket han hann vara på plats där med tanke på sitt omfattande resande är en annan sak. Min bedömning är att Bildt fungerade bättre som utrikesminister än som statsminister.

En mindre tilltalande sida hos Carl Bildt är hans nedlåtenhet gentemot journalister. I en tid då de etablerade gammelmédierna radio, tv och reguljära dagstidningar framstår som själva fundamentet för ett ansvarsfullt och faktabaserat informationssystem i en modern demokrati, förefaller det som

om Carl Bildt satt i system att ifrågasätta journalisters göranden och låtanden. Björn Häger utgör därvid inget undantag. Han jagade Bildt under lång tid för att få till stånd en intervju med honom utan något påtagligt resultat. Till slut bevärdigade Bildt honom en kvartslång intervju.

Hägers bok är journalistiskt skriven och, som sagt, försedd med ymnigt förekommande källhänvisningar. En del av dem är adiafora såsom datum för Carl Bildts olika adresser i folkbokföringen. Av och till kan man skönja en tendens hos Björn Häger att uppehålla sig vid rena struntsaker beträffande Bildt. Dock ges det stort och berättigat utrymme i boken åt Carl Bildts – från politisk synpunkt – oförsiktiga inblandning i familjen Lundins oljeaffärer i Afrika.

Flera av bokens många kapitel bjuder på spännande läsning. Hit hör den detaljerade redogörelsen för hur det gick till då den borgerliga fyrpartiregeringen med Carl Bildt och finansminister Anne Wibble i spetsen nödgades hantera den svåra finans- och bankkrisen 1992. Bildt kallade då till sig den socialdemokratiska oppositionsledaren Ingvar Carlsson i syfte att åstadkomma en krisuppgörelse. Den dåvarande riksbankschefen Bengt Dennis var också involverad i de misslyckade aktioner som gjordes för att rädda den svenska kronan. Som mest placerade Riksbanken räntan så högt i skyn som 500 procent – ”the sky is the limit”, löd Bengt Dennis’ numera klassiska formulering. Stundtals var motsättningarna mellan de båda politiska blockens företrädare så hårda att folkpartiledaren Bengt Westerberg fick medla vid sittande bord. Carl Bildt döpte om sitt gamla fältrop ”den enda vägen” till ”den gemensamma vägen”. I spåren av krisförhandlandet kunde Riksbanken sänka räntan från astronomiska 500 procent till 50 procent. Den fasta kronkursen gick inte att rädda utan den svenska valutan fick flyta fritt och värdet på den skrevs ned. Återstod uppgiften att rädda Nordbanken som blev statligt helägd till en kostnad av 60 miljarder kronor för skattebetalarna. Dessutom fick tre andra banker staten som ägare – bland dem Götabanken.

Bildt lyckades med det som Thorbjörn Fälldin inte klarade av nämligen att hålla ihop en borgerlig koalitionsregering under en hel mandatperiod. På slutet av Bildts era som statsminister var det dock nära att hans borgerliga fyrpartiregering skulle gå i upplösning på grund av oenigheten om byggandet av Öresundsbron. Lösningen blev att centerledaren Olof Johansson lämnade regeringen medan de övriga centerstatsråden kvarstannade. Nära ögat var det således att inte heller denna borgerliga regering stod distansen ut hela den treåriga mandatperioden. Moderatledaren Fredrik Reinfeldt lyckades hålla den borgerliga regeringsskutan på rätt köl i hela åtta år (2006–2014). Det får honom att framstå som den mest framgångsrike borgerliga statsministern under efterkrigstiden. Om Thorbjörn Fälldin bör det dock framhållas att det var han som bröt det fyra decennier långa socialdemokratiska regeringsinnehavet.

Ingvar Carlsson var den statsminister som de facto avgjorde att Sverige skulle söka medlemskap i det som under resans gång blev till EU. Den socialdemokratiska regeringen lämnade in en medlemsansökan i månadsskiftet juni/juli 1991. Sedan blev det Bildt-regeringens, med det opolitiska statsrådet Ulf Dinkelspiel som närmast ansvarig, uppgift att sköta förhandlingarna i Bryssel. Efter valsegern på hösten 1994 återkom Ingvar Carlsson som statsminister. Därefter följde en folkomröstning som gav till resultat en knapp majoritet för svenskt EU-medlemskap. Detta trots att de två största partierna, Socialdemokraterna och Moderaterna, kämpade sida vid sida för ett svenskt inträde i den dåvarande tolvstatsmarknaden. Tillsammans med Finland och Österrike trädde sedan Sverige 1995 in i det som kom att betecknas som EU-15. Idag har EU 28 medlemmar som kommer att reduceras till 27 efter Brexit.

EU har stått i fokus för Carl Bildt. Varken Norden eller Förenta Nationerna har engagerat honom i tillnärmelsevis samma utsträckning som EU. Den valhänt skötta svenska kandidaturen till FN:s säkerhetsråd ledde till ett smärtsamt nederlag i Generalförsamlingen 1992 då Nya Zeeland, som ingick i valkorporationen västeuropeiska och övriga, erövrade den icke-permanenta platsen mitt framför näsan på Sverige. Sedan dröjde det till 1996 innan Sverige, men då med en socialdemokratisk regering, kunde väljas in i FN:s säkerhetsråd. Idag, drygt 20 år senare, bekläder Sverige som bekant den plats i Säkerhetsrådet som av tradition brukat tillfalla Norden. Men det har blivit längre perioder mellan det nordiska medlemskapet i det höga rådet. Både Finland och Island misslyckades med att ta plats där trots intensiva valkampanjer.

Något större intresse för det officiella nordiska samarbetet har det aldrig gått att skönja hos Carl Bildt. Norden förefaller ha varit för litet för honom. Omvänt förefaller FN att ha varit för stort, även om Bildt satsat både energi och mycken tid åt medlaruppdrag på världsorganisationens vägnar i det krigshärjade forna Jugoslavien.

Allt sammantaget har Björn Häger skrivit en ambitiös, icke-auktorerad men noga dokumenterad biografi om Carl Bildt. Föremålet för biografien har undsluppit sig att boken innehåller en massa fel, utan att närmare gå in på vilka dessa är. Det bör Björn Häger kunna tåla.

Claes Wiklund

Björn Häger. *Uppdrag Bildt. En svensk historia*. Norstedts, Stockholm 2017.

MED LOV SKAL LAND BYGGES. OG DET BLEV DET

En af veteranerne i dansk politisk journalistik, *Kaare R. Skou*, har sat sig for at fortælle historien – eller rettere historierne om Danmarks grundlove. Det gør han i storværket *Lov og Land. En fortælling om Danmarks grundlove gennem 800 år*.

Ideen er enkel og god. Skou fortæller indlevet og engageret om Danmarks grundlove, som han generøst regner fra Jyske Lov i 1241 via middelalderkongernes håndfæstninger frem til enevældens kongelov i 1665, de rådgivende stænderforsamlinger, videre til junigrundloven 1849, tilbageslaget i 1866 og omkring parlamentarismens indførelse frem til højdepunktet med folkestyrets grundlov i 1915 og den endnu gældende grundlov fra 1953. Det er en fascinerende kulturhistorie om kontinuitet og brud i vores forfatningshistorie, og Kaare R. Skou stopper ikke i 1953. Han binder sløjfe med Den europæiske menneskerettighedskonvention, ændringerne i tronfølge-loven og den europæiske forfatningskamp.

Det er et kæmpe materiale og en guldgrube af viden og anekdoter, godt fortalt og rask af sted, som det er Skous kendetegn. Det er et dristigt og godt greb at arbejde med et stærkt udvidet forfatningsbegreb, som rummer alle de love og bestemmelser, der har afspejlet magtdelingen og statsordningen her til lands, både da det betød det dansk-norske kongerige, og da Hertugdømmerne var en del af kongens besiddelser og Island en del af kongeriget. Udgivelsen er fondsstøttet og gedigent sat op med fine illustrationer, registre og alt til faget hørende. En mobbedreng det er godt at slå op i og blive klogere.

Værket har ikke mindre end tre indledende kapitler. Et første, hvor forfatteren forklarer, hvorfor grundlovenes udvikling afspejler hele samfundet og dermed skal forstås i en bred, historisk og ikke en snæver juridisk ramme. Et andet, hvor han redegør for de – hidtil strandede – tilløb til at indlede arbejdet med en grundlovsrevision i Danmark – som synes at have lange udsigter.

Og et tredje, hvor Skou forsøger at besvare spørgsmålet om, hvem der i det hele taget har ret til at udstede grundlove og dermed retningslinjer for samfundets indretning og magtforhold. Her går Skou helt tilbage til kirkefædrene, middelalderens tænkere og oplysningsfilosofferne med skarpt blik for rivaliseringen mellem kirke og kejser, det vil sige mellem den magt, der hævder at være givet af Gud, og den, der søger verdslig legitimitet. Det er en hurtig introduktion til udviklingen af den europæiske tænkning om forholdet mellem stat og kirke – og i tidens fylde, individet. Dermed er vejen banet for Kaare R. Skous egentlige ærende: fortællingen om, hvordan det danske samfunds udvikling og omskiftelser kan aflæses i udviklingen af de forfatninger, der med større eller mindre held har holdt sammen på land(e) og rige.

Skou forklarer sammenhængen mellem den danske forfatningsudvikling og den europæiske, som i de tidlige tider først og fremmest betød pavekirken, der også dannede forlæg til de forfatningsmæssige dele af Jyske Lov, der gives af konge og kirke i forening.

Det er i fortalen til Jyske Lov, vi finder ordene ”Med lov skal land bygges” og dermed forestillingen om et retssamfund, hvor loven gælder både konge, herremænd, kirke, borgere og bønder. Dermed ikke sagt, at alle var lige for loven, endsiges lige i det hele taget, men vilkårligheden kunne ikke længere råde. Fra da af har Danmark udgjort en sammenhængende statsmagt – om end med meget forskellig geografisk udstrækning og indre sammenhængskraft.

Med enevælden 1660 og Kongeloven 1665 stadfæstes enevælden, der dels indebar en markant svækkelse af herremændenes privilegier og indflydelse, dels gjorde kongen til evigtvarende hersker af Guds nåde med nøje fastlagt arvefølge til kongens børn. Den oprindelige tanke om, at der bestod en slags kontrakt mellem enevoldskongen og hans folk, er stærkt afsvækket i kongeloven.

Mens Kaare R. Skou har godt tag i de europæiske traditioner, der ligger til grund for også de danske forfatninger, er han langt fra de mere grundlæggende forskydninger i samfundet, der betingede de skiftende magtkonstellationer. Skous fremstilling er udpræget politisk med fokus på de mænd, der var med til at udforme de enkelte love og på de politiske begivenheder, der betingede dem. Selve samfundets drivkraft hører vi ikke meget om, hverken når det gælder handel, landbrug eller købstæders eller borgernes betydning. Til gengæld har han eminent sans for det politiske spil og blik for de skæve detaljer, der bliver mere og mere righoldige, efterhånden, som vi nærmer os nutiden og de demokratiske grundlove.

Skou minder om, at muligheden for at afholde folkeafstemninger blev indført i 1953-grundloven som en indrømmelse til de konservative, der havde svært ved at tilslutte sig etkammersystemet med ét vælgerkorps til én lovgivende forsamling: Folketinget. Statsminister Hans Hedtoft var den stærkeste modstander af lettere adgang til folkeafstemninger, som han mente kompromitterede det repræsentative demokrati ved at svække dets handleevne og, kunne man tilføje, ved at åbne for en farlig adskillelse af magten og ansvaret for at udøve den. Den juridiske ekspertise var heller ikke vild med ideen, som alligevel blev indført som en konservativ garanti.

Det er historiens ironi, at folkeafstemninger siden er blevet kæledægger ikke kun for populistere på alle fløje, men også for venstrefløjen generelt, der i den synes at have set en beslutningsform tættere på revolutionsromantiske forestillinger om folkets direkte styre.

Kontroversielt – men logisk – omfatter gennemgangen også et kapitel om Europa-traktaterne, som Danmark fra 1972 har tilsluttet sig med vekslende entusiasme. Skou bemærker, at det i 1972 havde været ærligere af den tids politikere at skrive EF ind i en ændret grundlov, i stedet for ”totalt at under spille EF’s overstatslige natur og alene lade medlemskabet være et spørgsmål om flæskepriser”. Dermed ligger Skou sig i slipstrømmen på myten om, at befolkningen aldrig fik at vide, hvad det var, et stort flertal sagde ja til. Men er sandheden ikke snarere, at det var ganske veloplyst – trods den uskønne kampagne op til folkeafstemningen – og at den senere udvikling netop er sket ad veje, som var svært forudsigelige i 1972, men som vælgerne siden har tilsluttet sig ved folkeafstemning efter folkeafstemning?

Kaare R. Skou ville ikke være Kaare R. Skou, hvis han ikke også gav en indgående skildring af dramaet efter det danske nej til Maastricht-traktaten i 1992. Det er spændende læsning, ikke mindst i lyset af den igangværende trænedans omkring Brexit, og Skou har sans for både det mærkværdige spil mellem Poul Schlüters regeringen og den nyvalgte formand for Socialdemokratiet, Poul Nyrup Rasmussen, sekunderet af SF’s Holger K. Nielsen, der her havde sit livs politiske stjernestund. Det var, som Skou rigtig bemærker, afgørende, at regeringen trods sin ubekvemme stilling tillod, at højtstående embedsmænd fra Udenrigsministeriet indgik i arbejdet med oppositionens nationale kompromis, selv om udenrigsminister Uffe Ellemann-Jensen ikke brød sig om den betegnelse – og omvendt, at de ledende oppositionspolitikere tillod embedsmændene at deltage fuldt ud i arbejdet, selv om de naturligvis var klar over, at embedsmændene måtte rapportere om til regeringen deres oplevelser. Den gensidige largesse og tillid mellem partierne på det udenrigspolitiske område var og er en væsentlig forudsætning for, at Danmark kunne finde en løsning på sit problem – og fraværet af netop den tillid kan meget vel betyde, at det ikke nu bliver muligt at finde en lige så konstruktiv løsning for Storbritannien. Skou følger historien helt til dørs – men den omkostning, at bogens sidste kapitler fremstår mere som dagsaktuelle analyser end som en del af den store fortælling om Danmarks forfatninger. Her tager den politiske journalist og kommentator over.

Inden han når så langt, har Skou også været omkring den højaktuelle diskussion om menneskerettighedskonventionens – og andre internationale konventioners – stilling i forhold til dansk lov. Han er ikke bange for at gå ind i dette politisk minerede terræn, hvor han færdes med retningssans og realisme, som når han tørt konstaterer, at konventionerne trods tiraderne fra Dansk Folkeparti – og lejlighedsvist fra Venstre – internationalt står stærkt, og at Danmark foreløbigt er det eneste land, der taler om, at menneskerettighedskonventionen er forældet og bør tages op til revision. Her er det tydeligvis som forfatteren ser det ikke konventionen, men Danmark, der har et problem.

Den velskrivende Skou har gjort det igen og vist, at han er lige så meget politisk historiker som politisk journalist. "Lov og Land" er en bog, det er rart at have inden for rækkevidde, hvis man vil have et let tilgængeligt overblik over de danske forfatninger og den tankegang, der har betinget dem.

Bo Lidegaard

Kaare R. Skou. *Lov og Land. En fortælling om Danmarks grundlove gennem 800 år.* Gads forlag, København 2016.

DEMOKRATINS ÖDE

Under Finlands 100-års jubileum 2017 utkom ett stort antal böcker som behandlar historiska händelser eller personer. *Demokratins öde* är en antologi som mera blickar framåt. Boken tar upp aktuella frågeställningar kring demokratin i Finland och har också ett europeiskt och globalt perspektiv. Boken, som innehåller alla artiklar på både finska och svenska, har redigerats av *Nils Erik Forsgård* som är chef för den finlandssvenska tankesmedjan Magma i Helsingfors.

Demokratifrågor ur olika synvinklar behandlas av sammanlagt tio skribenter. Kända namn för en nordisk publik är bl.a. Erkki Liikanen, Leif Salmén, Suvi-Anne Siimes, Pär Stenbäck och Janne Virkkunen. Virkkunen tilldelades 2017 Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj. I boken ingår också två intervjuer med Tarja Halonen och Björn Wahlroos.

Boken är en del av ett större projekt som syftar till att ge olika befolkningsgrupper en röst när det gäller hur demokratin ska utformas i framtiden. Frågeställningar som hur man kan garantera demokrati för alla? Hur nya minoriteter och invandrargrupper kan göras delaktiga i uppbyggnaden av det framtida Finland? Vilka nya former tar sig politiken och påverkningsmöjligheterna? På de här frågorna och andra aktuella problemställningar försöker man ge svar i kapitel med rubriker som Vems Finland? Vem får tala, vem blir hörd? Eller i avsnitt som behandlar t.ex. ekonomin och teknologin i omvandling, solidariteten i samhället och massmediernas roll och ansvar.

I inledningen till antologin skriver Nils Erik Forsgård att det just nu pågår ett febrilt teoretiserande kring demokratins framtid, och förespråkar ett demokratiskt minimum, ett tillstånd där minsta möjliga demokrati gör mesta möjliga gott för de allra flesta. Han påpekar också att demokratifrågorna i dag hänger nära samman med digitaliseringen. Den representativa demokratin håller sakta på att ersättas av en virtuell och direkt demokrati.

Chefen för Finlands Bank, Erkki Liikanen, tar i sin artikel upp ungdomens tro på framtiden mot bakgrund av ungdomsarbetslösheten och den marginalisering den kan leda till. Som bankchef betonar han den ekonomiska politikens

roll. Det är viktigt att den ekonomiska balansen i makroekonomin upprätthålls. För en ekonomi som Finlands är det av central betydelse att konkurrenskraften bevaras. Liikanen framhåller att den långsiktiga hållbarheten i de offentliga finanserna borde vara garanterad, för att finanspolitiken vid behov ska kunna använda stimulans för att motverka en cyklisk konjunkturedgång i ekonomin. Här kommer Liikanen med ett viktigt inlägg i den finska politiska debatten. Att ta beslut i den här riktningen har varit en stor utmaning under de senaste regeringsperioderna. Hittills har man bara lyckats ta några små steg för att reducera hållbarhetsgapet i den offentliga sektorn.

Mediernas roll och ansvar granskas av Janne Virkkunen, tidigare chefredaktör för *Helsingin Sanomat*. Han ger många intressanta exempel från Brexit-kampanjen och det senaste presidentvalet i USA. Enligt Virkkunen är den avgörande frågan vad som händer med demokratin när mainstream-mediernas anseende och status förändras. Nu har dessa medier fungerat som maktens övervakare och på samma gång har de stött demokratin. Men enligt en mätning utförd direkt efter presidentvalet i USA litade bara en femtedel av de tillfrågade mera på de traditionella mediernas sätt att behandla saker. Virkkunen framhåller att vi aldrig får ge vika för lögnaktiga medier. De måste bekämpas med en allt bättre journalistik, som inte lämnar utrymme för spridning av lögner.

Leif Salméns svar på utmaningarna för våra europeiska samhällen är mera solidaritet. Solidaritet behövs för att överbrygga de klyftor som har uppstått mellan relativt gynnade centra och borttvinande periferier både inom och mellan länderna. Salmén är essäist och tidigare politisk redaktör på rundradion. Han tror inte alls att de populistiska proteströrelsernas roll ännu är utspelad, trots vissa bakslag i de senaste valrörelserna. Han hänvisar bl. a. till ytterhögerens starka frammarsch i Österrike, och ställer också den obekväma frågan om de traditionella partierna uppriktigt önskar sig ett livligt valdeltagande. Salmén pekar också på det paradoxala i att populismen mobiliserar medborgarna till politisk aktivitet och utvidgar demokratins möjligheter men samtidigt förespråkar lösningar som till sin karaktär är djupt antidemokratiska.

Suvi-Anne Siimes, tidigare bl.a. ordförande för Vänsterförbundet och minister, och därefter aktiv inom näringslivet, gör i sin text tillbakablickar på den politiska utvecklingen i Finland. Pär Stenbäck, tidigare minister och bl.a. generalsekreterare för Nordiska ministerrådet, skriver om hur man blir demokrat. Siimes tar upp den optimism som rådde efter Berlinmurens fall, men också hur snabbt utvecklingen igen började gå i en negativ riktning. Gränser har igen ritats om med våld också i Europa. Dagens stora utmaningar med nya konflikter och svårhanterliga flyktingströmmar kräver politiskt ledarskap. Frihet och trygghet verkar än en gång vara oförenliga. Man måste våga visa och använda makt, annars kan man inte vara beslutsfattare. Enligt Siimes borde man utgå från detta då man tar sig an den europeiska integrationspolitikens utmaningar.

Pär Stenbäcks minnen går längre tillbaka i tiden, och beskriver bl.a. hur han upplevde Ungernkrisen 1956. Med örat tryckt mot en radiomottagare hörde han Imre Nagys desperata vädjan om hjälp från väst, en hjälp som aldrig gavs. Intresset för omvärlden ledde till ett behov att bättre förstå världspolitiken och spänningen mellan samhällssystemen. Liksom Siimes betonar Stenbäck också betydelsen av ledarskap. Politikerna borde ägna större energi åt att övertyga sina väljare om reformbehov, även impopulära sådana, och ägna mindre tid åt trendmätningar. Samhällspolitiken bör inriktas på att stärka den sociala sammanhållningen om demokratin ska bestå kommande prövningar.

Rubriken på intervjun med Nordea-chefen Björn Wahlroos lyder ”Finlands regering saknar förmåga att fatta beslut”. Om det bara vore Finlands regering som inte klarar av att fatta beslut skulle vi inte behöva bekymra oss för någon större global kris. Men tyvärr har den politiska utvecklingen runtom i Europa lett till att det har blivit allt svårare att bilda regeringar som har en bred majoritet och ett klart mandat att föra en politik som ger resultat. I Norden har vi redan länge fått uppleva minoritetsregeringar, eller regeringar med knapp majoritet, och en politik som visar på alternativlöshet. Under den senaste tiden har osäkerheten ytterligare brett ut sig. Brexit och försöken att bilda en ny regering efter valet i Tyskland visar hur splittrade några av våra ledande europeiska länder är. För att inte tala om USA under Donald Trump.

Många av de fenomen som har påverkat demokratiutvecklingen under de senaste åren och som kommer att sätta sina spår i samhällsutvecklingen i framtiden behandlas i den här läsvärda antologin.

Guy Lindström

Nils Erik Forsgård (red.) *Demokratins öde*. Förlaget & Magma. Helsingfors 2017.

STRIDBAR BONDELEDARE TOG STÄLLNING FÖR EU – OM BO DOCKEREDS VÄGVAL

Spårbyten – Bo Dockereds vägval är titeln på Pär Fornlings bok och för en samhällsintresserad läsare finns mycket att hämta i den 184-sidiga volymen med ett digert namnregister i slutet. Namedropping brukar termen lyda när celebriteter och maktpersoner radas upp, men i Bo Dockereds fall är det relevant. För en bondeledare i ett samhälle i snabb omvandling ingår det i jobbet att träffa regeringsföreträdare och andra toppar i samhällets styrande elit.

Den från Västsverige bördige lantbrukaren var ordförande i Lantbrukarnas Riksförbund (LRF) åren 1986-1995. Efter LRF anförtröddes han andra uppdrag; ordförandeskapet i Sveaskog och därefter i ATG. De händelserika LRF-åren skildras i detalj med många interiörer från möten och stämmor. Bo Dockereds berättelse utgör stommen i boken, kompletterad med fakta och andra intervjuer.

LRF har genom åren ägnat möda åt att informera och lobba för böndernas sak. Bo Dockered fick med sig styrelsen på flera reklamkampanjer som vid tiden ansågs kontroversiella och vågade. ”Det finns femton utrotningshotade arter i Sveriges natur. En av dem bär keps.” Detta var en slogan i det som bokens författare kallar ”den mest hårdföra och politiska kampanj som LRF någonsin genomfört”. Bo Dockered själv tror att den avgjorde valet 1991 till de borgerligas fördel. Huvudmotståndare var nämligen den av Ingvar Carlsson ledda S-regeringen och jordbruksminister Mats Hellström. En annan slogan löd: ”Per Albin tapetserade folkhemmet, Ingvar Kamprad möblerade det och Ingvar Carlsson släckte ljuset”.

I boken redovisas bakgrunden till bonderörelsens vrede. Statssekreterare Michael Sohlman hade hösten 1989 presenterat resultatet från den Livsmedelspolitiska gruppen om hur jordbruket skulle avregleras. Våren efter tog riksdagen beslut om 1990 års livsmedelspolitik där böndernas inkomst-mål var borttaget. Dessutom slopades lantbruksnämnderna och blev en del av länsstyrelserna, de traditionella prisförhandlingarna upphörde och regleringskassorna lades ner. Tämmligen omstörtande förändringar för en tidigare genomreglerad yrkesgrupp.

Allt ändrades dock när Sverige beslöt att gå med i EU. Att svenska folket valde Europa och deltagande framför slutenhet och isolering är till stor del böndernas, LRF:s och Bo Dockeredes förtjänst, anser Pär Fornling, bokens författare. Här kommer vi in i det som bokens titel syftar på: Spårbyten. För Bo Dockered och LRF har vägvalen och spårbytena präglat den moderna historien, men ett av dem är kanske viktigare än de övriga: valet att ta ställning för den Europeiska unionen.

LRF var tidigt ute med att glänta på dörren till EG (Europeiska Gemenskapen) som det hette 1993. Chefen för LRF:s utrikesavdelning Ingemar Nilsson fick uppdraget att presentera en EG-rapport till vårvintern 1989. Slutsatsen i rapporten var att jordbruket skulle tjäna på ett medlemskap. Analysen visade att det fanns frågetecken när det gällde mjölken men utropstecken för spannmål. Nyckeln till framgång på en europeisk exportmarknad antogs vara att nischa sig på ”lyckliga djur och nordisk frihet”, som det heter i boken. Gärna med hjälp av Astrid Lindgren.

När LRF och andra debatterade EG/EU var den svenska neutraliteten en kärnfråga. Vissa menade att ett medlemskap i en europeisk union svårligen kunde förenas med den svenska utrikespolitiska hållningen. Ingvar Carlsson, som var statsminister 1991 (fram till dess att en ny Bildt-ministär tog över efter valvinst hösten 1991) höll ett tal som anses förlösande vad gäller neutralitetsfrågan. Efter överläggningar med de andra partiledarna slog han fast att ett EG-medlemskap var förenligt med svensk neutralitetspolitik och två veckor senare lämnades Sveriges formella medlemsansökan in.

Att det skulle bli en folkomröstning om EU-medlemskapet stod klart tidigt. Men gången var att Sverige först förhandlade om villkoren. Om förhandlingarna gick i lås skulle folkomröstning hållas. Åsikterna om ett medlemskap skar tvär genom partistrukturerna. I Centerpartiet stod frågan och vägde mellan olika fraktioner. Självaste partiledaren Olof Johansson var till en början emot, medan Karl-Erik Olsson (jordbruksminister 1991-1994) var för. LRF:s tydliga ställningstagande kan ha bidragit till att det vägde över för ja-sidan, menar bokens författare. Bo Dockered citeras: ”Jag insåg redan när debatten började rullas upp att Centerpartiet måste med på tåget för att vinna folkomröstningen. Det skulle också göra avgörandet lättare för vacklande socialdemokrater, tänkte jag, vilket visade sig stämma.”

Bo Dockered får berätta om de diskussioner som hölls när LRF vid ett tillfälle bjöd in Centerledningen till Bondtolvan, som Klara Östra Kyrkogata benämndes i folkmun. Från Centern kom Olof Johansson och Helena Nilsson, vice ordförande. ”Det blev inte så mycket konstruktivt sagt, däremot en hel del tjafsande”, berättar Bo Dockered. Han ringde efteråt upp Helena Nilsson och undrade varför hon varit så tyst i samtalet och det visade sig att hon var för ett EG-medlemskap. ”Och så var det ofta. Kritikerna, med Olof Johansson i spetsen, var de mest högljudda medan starka anonymare strömningar var för. Till slut fick vi med Olof Johansson, vilket var bra”, kommenterar Bo Dockered.

Men LRF:s eget beslut tog också sin tid och krävde kraft och mod. Den särskilda ”EG-stämman” i Örebro 1992 skildras i boken. Debatten drog ut över två dagar, men resultatet blev ett tydligt mandat för styrelsen att inte bara driva utan även gå i främsta ledet i ja-kampanjen för ett EG-medlemskap.

Detta är enbart axplock ur bokens digra innehåll. Mycket mer finns att hämta för den som fångas av samtidshistoriska interiörer i maktens korridorer. Budgetkrisen 1992, spelet kring Föreningsbanken, hur gubbväldet bröts i LRF, ATG och hästintresset – och mycket mer. Mot slutet möter läsaren också den nutida Bo Dockered och hans liv med hästar, skog och fiske. Hans tankar om svensk landsbygd förtjänar också uppmärksamhet. En stark personlighet som i hög grad präglat svensk politik – utan att själv vara politiker i egentlig mening – möter läsaren.

Ett möte som lämnar bestående avtryck.

Bo Högländer

Pär Forsling. *Spårbyten – Bo Dockeredes vägval*. Bokförlaget Arena, Malmö 2017.

ISLÄNSK DIGNITÄR MED DANSKA RÖTTER

I år, 2018, påminns vi på många sätt om att det är 100 år sedan Island blev en självständig stat i union med Danmark. Detta var en stor milstolpe i islänningarnas självständighetskamp som blomstrade upp med den romantiska rörelsen på 1800-talet. Alltinget rekonstruerades 1843 och sammanträdde igen 1845 som rådgivande församling åt kungen, vilken därefter överräckte Island en egen konstitution 1874.

Även om boken *Claessen – saga fjármálamanns* inte har skrivits med anledning av självständighetsjubileet, utan som biografi om Eggert Claessen (1877–1950) ger den en bra bild av de steg islänningarna tog i slutet av 1800-talet och fram till mitten av 1900-talet för att skapa en stat som kunde stå på egna ben i allt utom det militära.

Bokens författare *Guðmundur Magnússon* har akademisk utbildning i historia och filosofi och har tidigare gett ut andra historiska monografier, varav en om Eimskip, rederiet som grundades 1914 och kallades „nationens skötebarn“ på grund av den vändpunkt det markerade, och en annan om Islands arbetsgivarförening som grundades 1934 och som sedan blivit den huvudsakliga avtalspartnern för Alþýðusamband Íslands (motsvarigheten till svenska LO, ö.a.). Med denna omfattande kunskap om de samhälleliga rörelser och idéer på de områden där Eggert Claessen var mest aktiv, är därför Magnússon synnerligen väl ägnad att skriva hans biografi. Magnússons historieskrivning har underlättats av att Claessen i sin källare lät inreda ett särskilt rum där han noggrant arkiverade alla dokument, både privata och sådana som berör hans gärning som jurist och finansman.

Eggerts far, Valgard Claessen, kom till Island som 17-åring 1868 från Köpenhamn och blev bodbetjänt hos Thae, en dansk köpman som drev en butik i Hofsós i Skagafjörður, en avsides liggande ort på norra Island. Valgard rotade sig snabbt på Island och gifte sig med Kristín E. Briem, ämbetsmannadotter från Reynistaður i Skagafjörður, och knöt därmed band till en av landets mäktigaste släkter.

Valgard stod sedan på egna ben som köpman och arbetsgivare. Hans historia, i likhet med flera andra danskars och normmäns som bosatte sig på Island vid ungefär den tid då den fria handeln började utvecklas efter flera seklers danskt handelsmonopol, visar hur öppet det isländska samhället var under dessa år, vilket gjorde det enkelt för begåvade och driftiga individer att etablera sig. Den mest berömda och inflytelserika av dessa män var Thor Jensen. Alla hans ättlingar fick var och en på sitt sätt viktiga roller i nationens liv. Hans son, Ólafur Thors blev ordförande för Självständighetspartiet och sedermera statsminister. Det var det isländska samhällets styrka under denna tid att de mäktiga släkterna inte ställde sig i vägen för de ambitiösa utlänningar som hade en önskan att utträta något. Detta förändrade inte minst handeln på Island.

Det är intressant att ta del av utvecklingen på Island under 1900-talets första år med Eggert Claessen som ledsagare. 1897 reser han till Köpenhamn och läser juridik – en isländsk juridisk utbildning kommer inte till stånd förrän 1908. 1903 annonserar jur. kand. Eggert Claessen i en tidning i Reykjavík att han åtar sig uppdrag inom ekonomisk förvaltning av vilket slag det vara månade. Island får självstyre den 1 februari 1904 och en isländsk minister utses; Hannes Hafstein. Eggert är släkt med Hannes och börjar arbeta som assistent till den nye ministern. Nu ligger hans väg utstakad – han blir en betydande jurist med stort inflytande över politik och administration förutom att han verkar som finansman, både i skymundan och offentligt. Under 1920-talet är han bankchef för Íslandsbankinn, en privat bank i ett antal islänningar och utlänningar ägo. Han är landets högst avlönade person förutom att han äger stora markområden som han säljer av dyrt.

Under de här åren tar de politiska partierna form på Island. Kommunistpartiet får här större gensvar än dess systerpartier i grannländerna. Kommunisterna drar socialdemokraterna till vänster och de blir radikalare än sina åsiktsbröder i Norden. Eggert Claessen blir den största måltavlan för de vänsterorienterade politiska krafternas angrepp. Det bekommer honom föga och han går lugnt vidare på sin inslagna väg. Han vill gärna införa en lag om avtalsförhandlingar efter nordisk modell. Förslaget får dock aldrig stöd i alltinget, och konsekvenserna av det märks tydligt än idag. Striden om lönerna är övermåttan konfliktfylld på Island, eftersom man ägnar sig åt "huggsexa" istället för att nå breda överenskommelser som står i proportion till innehålllet i nationens kassakista.

I bokens avslutande del skriver Magnússon att Eggert hade förmånen att befinna sig bland "de mer välsituerade i det isländska samhället", och vidare: "När Eggert föds är Island ett av Europas fattigaste länder och människornas villkor är mycket beroende av klasstillhörighet och ursprung. De möjligheter som erbjuds Eggert under hans levnadsbana är fler och mer varierade än vad gemene man kunde förvänta sig. Hans uppfostran och det bagage han får med sig från barndomen – en dansk livsinställning som är mer lättlynt än den isländska, hemmets kulturella miljö jämte framsynthet och planering vad gäller ekonomi och egendom – är avgörande för att han kan dra nytta av de möjligheter som uppenbarar sig."

Möjligheterna var förvisso många och exceptionella. Till exempel reste Eggert tillsammans med en annan advokat, Sveinn Björnsson, som sedermera blev Islands förste president, till Köpenhamn för att skaffa sig rättighet att verka som advokater på högsta domstolsnivå innan Islands Högsta domstol inrättats 1920. De kunde då verka som både åklagare och försvarare i rätten och formade i själva verket arbetsmetoderna där, eftersom domarnas utbildningsmöjligheter var begränsade.

Eggert gifte sig två gånger, i båda tillfällena in i välkända isländska stor-släkter. Med sin andra hustru, Soffía Jónsdóttir fick han två döttrar, Laura Frederikke Claessen och Kristín Briem Claessen, som båda nu är över nittio år gamla. Några av dem som deltagit i Nordiska ministerrådets verksamhet under 1900-talets senare del kan ha besökt Kristín och hennes man Guðmundur Benediktsson (1924–2005, chef för statsrådsberedningen) i deras hem Reynistaður i Skerjafjörður. I detta hus bodde även Eggert och namngav platsen till minne av släktgården i norr.

Björn Bjarnason

Översättning från isländska:

Ylva Hellerud

Guðmundur Magnússon. *Claessen – saga fjármálamanns (En finansmans historia)*. JPV förlag, Reykjavík 2017.

EDÉN OCH BRANTING – RÄTT MÄN I RÄTT TID

Vi är nu inne i 2018, som är 100 år efter första världskrigets slut och demokratis seger i bland annat Sverige. Tjugo år senare var kartan ändrad igen. Andra världskriget var på väg. De flesta av demokratierna i Europa från 1918 var undergrävda.

En analys av orsakerna till att Sverige blev en demokrati, i sina slutliga former, blir nu uppmärksammat på olika sätt. Hösten 2018 infaller celebreringen av det spännande, reella genombrottet, men formaliseringen och genomslaget i praktiken kan man säga pågick hela tiden under åren 1919-1921. Det är den nya riksdagen i januari 1922 som är det definitiva uttrycket för en man – en kvinna – en röst, i rikspolitiken, i landstingen och i kommunerna.

Forskningen om händelserna i Sverige kom tidigt att domineras av vetenskapsmän med uttalade eller åtminstone respektfyllda sympatier för den regering som kom till makten efter valet till Andra kammaren 1917. Den leddes av professorn, liberalen Nils Edén. Ursprungligen fanns också socialdemokratis ledare Hjalmar Branting med i regeringen, men han vantrivdes så att han avgick. Han spelade dock en stor roll för regeringens ställning.

Båda dessa politiker framstår som ledande i den fortgående striden om en slutlig representativ politisk demokrati; Branting under en lång period; Edén för en kortare tid. Båda hade viktiga medaktörer som i stort sett också finns med i beslutsarbetet i Sverige 1917-20. Motståndare och konkurrenter fanns också i deras partier. Men ända fram till november 1918 var de starkaste motståndarna de ledande politikerna i den dåvarande högern, Ernst Trygger och Arvid Lindman. Deras stöd hos kungamakten, Gustaf V, storkapitalismen som Wallenbergarna med flera, hade dock successivt försvagats sedan 1917.

Där fanns den utbredda sociala nöden och orättvisorna i det Sverige som inte hade importavtal med västmakterna, eftersom den sittande högerregeringen fram till valet 1917 favoriserade sina relationer med det militariserade kejsrerliga Tyskland. Samtidigt växte klyftorna i Sverige.

Statsminister Edén i Liberala samlingspartiet tillträdde efter Andra kammarvalet 1917 och hade en reformagenda tillsammans med Socialdemokraterna. Man uppnådde också en omläggning av krigshandelspolitiken, som började verka andra halvåret 1918. Man klarade av att kryssa fram mellan motstridiga bedömningar kring Åland och det finska inbördeskriget 1918. Regeringen lade fram propositioner om att avskaffa den graderade rösträtten i landstings- och kommunalvalen. Likaså att införa kvinnlig rösträtt vid alla val. Men högern hade majoritet i Första kammaren och förslagen stoppades kring sommaren 1918.

Ryssland och Tyskland hade ingått ett fredsavtal i januari 1918. Nu kunde den tyska armén vid västfronten få förstärkningar. Den tyska generalstaben satte in anfall efter anfall. Men försörjningsläget i Tyskland började svikta. Man vann mark, men inte ett krigsavgörande. Det tyska underhållet sviktade.

Västmakterna fick soldater, krigsmaterial och försörjning från Förenta Staterna, som inträtt i kriget i april 1917. Men ännu fram till sommaren 1918 tedde sig krigsutgången oviss.

Den 8 augusti 1918 når västmakterna ett stort genombrott, stött av hundratals nya stridsvagnar, vid den tyska fronten. Tyska förband börjar massdesertera. Tecken efter tecken kommer på att kriget går mot ett avgörande – ett nederlag för Tyskland och dess allierade, Osmanska riket och Österrike-Ungern.

Fram till denna tidpunkt är Nils Edén en viktig, men kanske inte grundläggande politiker.

November 1918 leder han sin koalitionsregering med Socialdemokraterna, men utan egen majoritet i Första kammaren, till det demokratiska Sverige vi känner sedan dess. Två nyutkomna böcker ser hans stora roll på ungefär samma sätt. Det är *Sverker Oredssons* biografi över Edéns hela liv. Det är *Per T Ohlssons* rapsodi på Sverige 1918. Den militära bakgrunden på västfronten tecknas av *Gunnar Artéus* på ett modernt sätt.

Vapenstilleståndsdagen den 11 november 1918 bestämmer sig Edén för att initiera författningsändringarna vid den urtima riksdag som inkallats av andra skäl. Detsamma gällde för Socialdemokraterna. Deras mål var att detta skulle ske i fredliga former, men på vänstersidan inom arbetarrörelsen fanns också sympatier för att nu införa republik.

Nu följde tre dagars förhandlingar i regeringen mellan statsråden själva vid bordet. De gällde också den exakta utformningen av regeringsförslagen, utöver kvinnlig rösträtt och bort med den inkomstgraderade röstningen i de

kommunala valen. Edén hade problem i sitt parti med detta. Utanför härskade osäkerheten – skulle militären ingripa med våld? Skulle vänstersocialisterna få desertörer att ta till våldets väg som Zäta Höglund agiterade kring?

Nils Edén skriver själv inledningen till regeringens proposition till riksdagen den 22 november 1918. Han håller också långa, sakrika och eleganta tal i och utanför riksdagen. Nu inleds förhandlingar i riksdagen med högermännen i riksdagen och Trygger och Lindman remplaceras av två mera förstående högermän, Carl Swartz och Adolf Dahl; detta i det särskilda utskott nr 3 som skapades för dessa frågor. (Man remplacerade också Konstitutionsutskottet). Branting skriver en lång introduktion till utskottets uppnådda kompromiss. Innebörden blev att i Första kammaren reducerade högerens oproportionella makt i förhållande till väljarna.

Det var en enorm dramatik. Kaos i Tyskland och i de andra besegrade militärmonarkierna. Och med influensan, ”spanska sjukan”, som sprider sig i Europa. Dödligheten är fruktansvärd. Min mamma föddes den 20 november. Hon och hennes mamma var på ett privat BB på Hornsgatan. Men dagen efter förlossningen tyckte hennes mamma (född 1869), som var utbildad sjuksköterska, att personalen visade tecken på infektion, så hon beslutade, att de omedelbart skulle resa hem. Hon ville inte bli smittad. Och dagen därpå var den nya babyn dålig – och ja, hon var smittad och skulle kanske inte klara sig. Det var bara att ordna med nöddop... Resultatet blev att babyn fick samma namn som sin mamma, Tullia. Nu klarade sig babyn – och blev småningom socialdemokratisk politiker, slutligen i riksdagen 1998-2002.

Edéns reformregering tog också dessa skickesediga dagar upp åttatimmarsdagen. Den klubbades i riksdagen 1919. Ecklesiastikminister Verner Rydén initierade skolreformer av långsiktig betydelse. Regeringens majoriteter räckte från och med hösten 1920 för att låta Sverige gå in i Nationernas Förbund. Försvarets reformerades successivt med en ned- och omrustning 1925.

En habil men internt omstridd partiledare, Nils Edén, blir en statsminister av högsta klass. Hjalmar Branting efterträder honom 1920 och sitter i tre regeringar som en svag och sjuk statsminister, men förblir en svensk partiledare av högsta klass.

Både Edén och Branting fick världsutvecklingen med sig den 8 augusti. Då förelåg möjligheterna för att lösa den svenska författningskonflikten mellan lika medborgarrätt och olika. Mellan människovärde eller penningvärde, mellan man och kvinna.

Edén och Branting tog chansen – och risken – att utnyttja Tysklands nederlag och vapenstilleståndet på västfronten. De såg också till att högeren fick några små men noterbara eftergifter. Allmänna rösträttsåldern höjdes från 21 till 23 år och i landstingsvalen till 27 år, samt gjordes en justering av hur man skulle ha betalat sin kommunalskatt de senaste åren.

Så kan man kalla herrar Edén och Branting inte bara for statsministrar, utan även for statsmän.

Det visade sig 21 år senere, når høgerpartiet gick in i en demokraternas samlingsregering under Per Albin Hansson, Brantings efterträdare.

Men utan de västallierades genombrott på västfronten – hade herrar Trygger och Lindman nog fortsatt att förhindra demokratin. Eller....? Ja, därom kan man bara spekulera, men den tanken bör finnas med varje dag, når vi celeberrar herrar Edén och Branting och 100 år av allmän och lika rösträtt.

Det rör sig om två centrala böcker som visar vad som skedde och hur detta kan värderas in i våra dagar. Sverker Oredssons är en klassisk biografi, därtill med en allsidig bibliografi. Inte okritisk mot Edéns folkfrisinnade efterföljare. Per T Ohlssons är en rapsodi, som ett filmmanus. Han fångar dramatiken och betraktar våra liv i ljuset av den stora dödsvägen också utanför skyttegravarna, når ”spanska sjukan” släcker liv efter liv.

Björn von Sydow

Gunnar Artéus. *Den sista akten. Kriget på västfronten 1918*. Sköna konstler förlag, Baltic 2017.
Per T Ohlsson. *1918. Året då Sverige blev Sverige*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2017.
Sverker Oredsson. *Nils Edén. Demokratins statsminister*. Ekerlids, Stockholm 2017.

LYS OVER MØRKETS GJERNINGER

Det er ikke bare den sjangertypiske allitterasjonen som gjør det nærliggende å bruke ordet nestor i samme setning som *Nils Nordberg*. Han fremholder selv rasjonaliteten og oppmerksomheten mot leseren som kriminallitteraturens force. Under lesningen av *Mørkets gjerninger* blir det fort klart at han har de samme stilidealer for sin egen skrivning og tenkning om krim.

"Mørkets gjerninger" er en antologi, en samling artikler forfatteren har skrevet om kriminallitteratur over 40 år, minimalt redigert for å fjerne feil og unngå unødige repetisjoner. Dette kunne fort ha blitt en ganske oppstykket affære. Når det ikke blir det, skyldes det ikke bare at emnet, kriminallitteraturen, holder dette mangslungne kompendiet sammen. Også Nordbergs tone, hans holdning til stoffet, er forbausende stabil fra 70-tallet helt frem til vår tid: Den enorme sakkunnskapen, kjennskapen til kriminallitteraturen i alle dens former, som lett kunne ha blitt nerdete, pedantisk, om det ikke var for gløden, den uoppslitelige entusiasmen for disse fortellingene. Denne kombinasjonen av leksikalsk kunnskap med entusiasme og formuleringsevne, er kjennetegnet til en formidler av rang.

Antologien har en kronologisk struktur, i dobbelt forstand. Først og fremst forteller den kriminallitteraturens historie, fra de første, vitale spirer på

attenhundretallet frem til våre dagers *nordic noir*. Samtidig er antologien en kronologisk fremstilling av Nordbergs egen tenkning og skrivning om krim, fra 70-tallet til i dag.

Vi begynner på attenhundretallet, i den fascinerende perioden da ymse fortellinger om forbrytelser ble formet til det som skulle bli den moderne detektivroman. Denne skapelsesberetningen, fra Vidocq til Lecocq, via Dickens, Collins og Poe, til det dramatiske høydepunkt med Arthur Conan Doyle og Sherlock Holmes, blir repetert i flere artikler. Slikt er vanskelig å unngå i en antologi som dette, men historien er fascinerende, og tåler noen pedagogiske gjentakelser. Videre blir vi guidet gjennom det strengt formelbaserte, men også lekne og intelligente britiske mysteriet, frem til de amerikanske "hardkokte", med Hammett, Chandler og MacDonald. Og, som det blir antydnet, metaforen er jo ikke så dårlig som den kan høres ut. Til og med det hardkokte egget er jo temmelig *soft*, med en gang du kommer innenfor skallet.

I parentes bemerket: Nordberg sørger tidlig for å minne om det norske kravet om å stille med verdenshistoriens aller første detektivfortelling: *Mauritz Hanssens Mordet på maskinbygger Roolfsen* fra 1840, en fortelling som slo Poe med noen måneder. Nordmenn er kanskje ikke alltid best eller størst, men vi setter som kjent pris på å være først.

Videre går veien frem til moderne krim, fra 50-tallet og utover. Fortsatt er det briter og amerikanere som dominerer, mange kvinnelige forfattere, av mange valører og temperament. Ta for eksempel det fine portrettet av P.D. James, en kjølig, britisk forfatter, og et ytterst vennlig menneske. Det er i det hele tatt påfallende hvor mange krimforfattere som er stabile, hardtarbeidende typer, hvis de fører den samme kamp mot kaos i privatlivet som de spiller ut i romanene, skjuler de det godt. Unntak finnes, naturligvis. Patricia Highsmith hadde ifølge Nordberg et liv som matchet den svimle paranoiaen i bøkene hennes. Hun er ellers en forfatter som virker mer tidsriktig enn på lenge.

Etter hvert gjør skandinavene sin entre, ikke minst svenskene: Sjöwall og Wahlöö, Henning Mankell og Stieg Larsson. Det er likevel den hjemlige, norske tradisjon som blir viet mest oppmerksomhet. Som kronikør av utviklingen i det norske krimterreng er det ingen som kan matche Nordberg, og avdelingen med norske krimforfattere gir et presist, om ikke utfyllende bilde av en forfattergenerasjon som har satt et markant preg på samtidslitteraturen. Karin Fossum, Unni Lindell, Anne Holt, Gunnar Staalesen og Jon Michelet, de er alle med. Den som glimrer med sitt fravær er Jo Nesbø. Han lider muligens den samme skjebnen som The Beatles, som jo er så store at de lett blir utelatt når man skal skrive musikkhistorien om sekstitallet.

Sett under ett tegner alle disse beskrivelsene av enkelte forfatterskap opp et stort oversiktsbilde, som best kan sammenlignes med et tidevann. Først kommer en flom av angloamerikansk kriminalitteratur inn over Skandinavia; nå

har tidevannet snudd og den nordiske krimbølgen fosser den andre veien, til en verden sulten på historier om bleke etterforskere i nådeløse storbyer, mot en bakgrunn av skoger, fjell og rødmalte fritidsboliger.

Da Nils Nordberg begynte sitt virke som praktiserende krim-kjenner på syttitallet, som skribent, og ikke minst som primus motor i det norske Radioteaterets mange briljante krimdramatiseringer, var sjangeren fortsatt suspekt, uglesett, både blant borgerlige skjønnånder og hjemmesnekrede revolusjonære. Sistnevnte kunne til nød godta den som et nyttig verktøy for å drive politisk folkeopplysning, tungt iblandet propaganda.

Men Nordberg, som neppe har hatt noen strategiske planer med sitt virke, har trofast holdt frem med sin krim. I våre dager er sjangeren så dominerende at vi nærmest ikke legger merke til det. Kriminalfortellinger, både på bok og på skjerm, er allestedsnærværende. Og de som fortsatt ynder å markedsføre sin raffinerte litterære smak med å opplyse at de aldri leser krim, slapper gjerne av på kveldstid med den siste danske eller svenske tv-serie om onde gjerninger og aparte detektiver.

Nordberg skriver aldri «Hva var det jeg sa?», det er da heller ikke nødvendig. "Mørkets gjerninger" er blitt et ypperlig kompendium, en strålende innføring i krimlitteraturens internasjonale univers. Nordberg skriver innforlivet og presist om klassikerne: Conan Doyle, Agatha Christie, Raymond Chandler, Ed McBain. For oss som liker å tro at vi kjenner sjangeren, er det likevel enda mer inspirerende når han tryller frem mer ukjente perler fra sitt rikholdige arkiv. Stykket om C.G. Chesterton gir en nærmest ubendig lyst til å hive seg over flere av den vidløftige engelskmannens noveller. For ikke å snakke om Dickens' ufullendte, romanen hvor mordmysteriet aldri har blitt løst fordi forfatteren døde før han fikk skrevet slutten!

Når Nordberg mot slutten går i gang med å forklare likhetene mellom Sherlock Holmes og Winnie the Pooh, tenker man at nå, nå har han tatt seg vann over hodet. Det får da være måte på, kan han kikke hvor som helst og finne Sherlock Holmes? Men nei. Sammenhengen er klar og sterk, like overraskende som overbevisende. Opplevelsen av å lese Nordberg er slett ikke ulikt oppklaringen i en god detektivhistorie: funnet av skjulte sammenhenger, den deilige lyden av brikkene som faller på plass.

Ola Hegdal

Nils Nordberg. *Mørkets gjerninger – på sporet av det svarte bibliotek*. Bokvennen Forlag, Oslo 2016.

”SCENEN ÄR MIN PLATS PÅ JORDEN”

Marie Göranzons liv och skådespel

I biografen *Vrålstark & skiträdd* berättar den svenska skådespelaren Marie Göranzon för journalisten Stina Jofs om sitt liv. När boken kom ut är det 50 år sedan Marie Göranzon gick ut Dramatens elevskola i Stockholm. I dag är hon en av Sveriges största skådespelare.

Biografen bygger på månader av timplånga intervjuer med Marie Göranzon, oftast i hennes loge på Dramaten. Berättelsen kompletteras med samtal med familjemedlemmar, skådespelarkollegor, regissörer och teaterchefer. Boken visar att Marie Göranzons 75-åriga kvinnoliv kan kokas ner till att handla om två saker: familj och teater. ”Vrålstark & skiträdd” är en rak och öppenhjärtig bok som bjuder på uppslukande läsning. Det är svårt att lägga den ifrån sig när man väl börjat läsa.

Stina Jofs är senior editor på månadsmagasinet *Vi* där hon sedan år 2000 haft olika chefspositioner. Hon har under åren nominerats till Stora Journalistpriset, Årets journalist samt Årets stilist. Boken om Marie Göranzons liv har en diskuterande ansats där Stina Jofs aktivt ställer frågor men också gör egna påståenden.

Marie Göranzon beskrivs av sin omgivning som storslagen och vardaglig på samma gång. Hon är en arbetshäst, pålitlig, och hon säger vad hon tycker. Hon vet vad hon vill och ser till att saker blir gjorda. Hon är intresserad av människor, och en jäkel på att städa.

Marie Göranzon är född 1942 och uppväxt i Linköping där hennes föräldrar drev hotell Östergyllen vid järnvägsstationen. Bland hotellgästerna fanns många skådespelare resande på turné och de var Marie Göranzons första kontakt med teatervärlden. Familjen bodde i en fyrrumslägenhet högst upp, och Marie Göranzon är mellanbarn i en skara av tre. Syskonen fick känna att de dög redan som barn, ”du kan bli vad fan du vill!” brukade fadern säga.

1960 satte flickskolans teaterklubb upp ”My Fair Lady” och det blev succé. Klubben åkte sedan till Stockholm och såg samma pjäs på Oscarsteatern med skådespelaren Jarl Kulle. Då blev Marie Göranzon säker. Hon skulle till teatern.

Med sin teaterdröm och gott självförtroende for hon till Stockholm. Där insåg hon att det fanns hundratals flickor med samma dröm, bättre, snyggare, med kontakter. Hon sjönk ihop. Men längtan att stå på scen och gestalta människor var hon beredd att gå under för. Hon sökte och kom in på Calle Flygares teaterskola.

I arbetet med en Ferlin-föreställning i Kungsträdgården träffade hon skådespelaren Lars Amble. I hans lugna famn utvecklades en passion, och 1963 gifte sig paret. Samma år föddes dottern Lolo, och livet var enkelt och tryggt.

Marie Göranzon hade sökt till Elevskolan på Dramaten första gången 1962, men spruckit i andra omgången. 1964 sökte hon igen. Lolo var sex månader, hon själv 21 och osäker på att komma in. I uttagningsjuryn satt teaterchefen Ingmar Bergman som hade åtta barn. ”Hur fan ska hon klara det?” undrade han. Skådespelaren Bibi Andersson som också satt i juryn kom till räddning och sa till Ingmar Bergman ”Om ungen är ett sådant problem kan väl du sitta barnvakt, du vet ju hur man gör!”

Marie Göranzon blev den första kvinnan som kom in på Elevskolan och som också hade ett litet barn. Att Lars Amble som var far till barnet också gick på skolan sa ingen något om. Lolo höll Marie Göranzon borta från festande under utbildningen. Att hon var gift och hade barn var också ett skydd mot tafsande män på teatern, där många unga flickor bland skådespelarna nog tänkte att lite får man tåla. Marie Göranzon gick på Elevskolan 1964-67.

Så drabbades hon igen av en längtan så stark att man är beredd att gå under för den, precis som känslan för teatern. Men den här gången var orsaken skådespelaren Jan Malmsjö. Det var 1969 och regissören Vilgot Sjöman hade kontrakterat Marie Göranzon och Jan Malmsjö för pjäsen ”Pojken i sängen” på Scalateatern.

Skilsmässan från Lars Amble var lika smärtsam som oundviklig. Många kollegor var fördömande. Men skådespelaren Lena Nyman sa till Marie Göranzon om kärleken till Jan Malmsjö ”det där kommer hålla hela liiiivvet”. När Marie Göranzon träffade Jan Malmsjö var han redan en stjärna medan hon var i början av sin karriär. Hon fick dela honom med många och betraktades som ett bihang, det gjorde ont ibland.

Nu har Marie Göranzon och Jan Malmsjö levt ihop i 40 år, och är jämlika. Våningen som de bor i på Strandvägen inte långt från Dramaten, är en fast punkt i tillvaron. De har många barn i familjen. Förutom Lolo Amble gemensamma sonen Jonas Malmsjö, Jan Malmsjös fyra barn från ett tidigare äktenskap, nio barnbarn och Jans två barnbarnsbarn. Marie Göranzons barn har gått i hennes fotspår, Lolo Amble är journalist och dramatiker, Jonas Malmsjö skådespelare på Dramaten, i film och TV. Marie Göranzon berättar att hon ibland tänker att barnen har räddat henne. De har betytt älskade måsten som stagat upp vardagen och livet.

Jan Malmsjö säger om Marie Göranzon att hon är full av energi och livskraft, bra på att trösta och på att väcka livsgnistan i en. Och hon är bra på att hålla ordning. Hon säger om honom att han trivs själv och kan vara tyst en hel dag, ”Janne skulle kunna leva framför tv:n med lite vin och några korvar – och vara lycklig med det”.

Marie Göranzon och Jan Malmsjö är ett radarpar på scenen och har spelat mot varandra i pjäser som ”Pojken i sängen”, ”Hamlet”, ”Måsen”, ”Dödsdansen”, ”Vem är rädd för Virginia Woolf?” ”En familj”, cirka 20 pjäser

har de gjort tillsammans. De är aldrig så lyckliga privat som när de hatar varandra på scen. Skådespelandet har varit en jordmån för äktenskapet, där har de kunnat ventilerat sina känslor. De delar också loge på Dramaten, den är ärvd efter skådespelaren Bibi Andersson.

Dramaten har varit Marie Göranzons fasta punkt teatermässigt, där har hon varit en del av den fasta ensemblen ända sedan hon gick ut scenskolan. Bland hennes över fyrtio rolltolkningar är några i pjäserna "Påsk", "Fröken Julie" och "Lång dags färd mot natt". Hennes första genombrott kom när regissören Alf Sjöberg 1967 lät henne ta över den kvinnliga huvudrollen i Shakespeares "Troilus och Cressida" efter Anita Wall som blivit sjuk. Ett andra genombrott kom 1974 då hon spelade mot Jan Malmsjö i "Hamlet". Ett tredje genombrott kom 1982 när den experimentelle regissören Per Verner-Carlsson satte upp pjäsen "Kajakkvinnan", skriven för och med Marie Göranzon. Därefter har också författare som Kristina Lugn, Bodil Malmsten, Jonas Gardell och Marie-Louise Ekman skrivit dramatik för Marie Göranzon.

Några utflykter från Dramaten har det blivit, till privatteatrar, film och TV. På 1990-talet gjorde Marie Göranzon flera uppsättningar på privatteatrarna Maxim och Vasan där ex-maken Lars Amble lockade med komedier som "Skvaller", "Press" och "Dubbel-trubbel". På 2000-talet har det blivit en lång rad "Beck"-filmer för biograf och TV.

När Marie Göranzon läser in roller brukar hon ta cirka fem sidor i manuset åt gången. Hon läser och berättar för sig själv vad scenen handlar om. Texten behöver först inte vara exakt, det viktiga är att få grepp om innehållet och känslorna. Ett knep är att använda det privata utan att bli privat. Hon promenerar runt Djurgården eller stryker kläder medan hon repeterar. Om hon ska spela mot Jan Malmsjö brukar de sitta i köket och gå igenom scenerna.

Bland regissörer och medspelare beskrivs hon som skarp, lojal och en ensemblens stabilisator. Hon bidrar till ett lugn på scen som smittar av sig på medspelarna. Jan Malmsjö säger att hon tillhör den intellektuella sortens skådespelare, som tar sig an rollen med hjärnan först, sedan kommer hjärtat.

Marie Göranzons ritual innan hon ska gå in på scenen är att varva ner, inte upp, hon nollställer sig. Hon repeterar texten ett varv på eftermiddagen, för att sedan släppa pjäsen. Hon umgås med kollegor på teatern, de talar vardagligt och går in i en nära, familjär känsla. Processen påminner mycket om en idrottares förberedelser när det gäller anspänning, prestation och avslappning.

I val av anbud går kollegorna före pjäsen. En del arbetar hon inte med längre, det kostar för mycket. Det handlar framför allt om en typ av skådespelare som ser problem och hot överallt. Med andra skådespelare finns en särskild kemi. För Marie Göranzon är den kanske allra starkast med Jan Malmsjö, och Maria Bonnevie.

Marie Göranzon filmar gärna, men i valet mellan film och teater vinner alltid teatern. "Scenen är min plats på jorden". Filma är mer ensamt, splittrat, när man har gjort sin del är man ute. Teatern är mer av grupparbete, en bubbla.

På teatern är det en kamp om utrymmet, både internt och i medierna. Det handlar om vilka pjäser som ska spelas, vem som ska regissera. Går man inte hem hos kritikerna och hos publiken på ett par uppsättningar så åker man ut. Man fick misslyckas mer förr. Marie Göranzon trodde inte att skådespelaryrket skulle vara så hårt, svårt och krävande som det är, både fysiskt och psykiskt. Med arbetstider som omöjliggör ett vanligt familjeliv, låg lön och en beroendeställning i förhållande till regissörer, manusförfattare och teaterchefer. En skådespelare är ingen utan sin publik.

Hon oroar sig mycket. Oron kom i samma stund som hon fick barn och det äventyrliga hos henne försvann. Oron har växt med åren och handlar om rädsla för arbetslöshet, sjukdom, att inte kunna ta hand om sig själv, för barnen. Alkohol är en smärtpunkt, och vad den kan göra med människor. Hennes far befann sig i en gråzon och hans drickande skapade osäkerhet i familjen. Oron håller hon i schack med ordning i det yttre, genom att städa, stryka, hålla tider, vara barnvakt. På teatern kan hon oroa sig för att glömma texten eller få en panikångestattack. Den största maran är dock att drabbas av ihållande scenskräck, den sätter hela existensen som skådespelare på spel.

Drivkraften att fortsätta spela teater är den känsla av total lycka som infin- ner sig på scen. Det är samma känsla som första gången Marie Göranzon läste en dikt framme vid katedern i skolan och alla tystnade. Det är en känsla av trygghet, att komma hem. På scenen stillar sig oron.

Lena Wiklund

Stina Jofs, Marie Göranzon. *Vrålstark & skiträdd. Marie Göranzon berättar om sitt liv för Stina Jofs*. Norstedts, Stockholm 2017.

SKÅDESPELAREN MIKAEL PERSBRANDT MINNS

De två robotgräsklipparna hemma på Stora Lundby gård där Mikael Persbrandt och hans sambo Sanna Lundell numera bor, heter Bosse och Uffe, efter de bådass frånvarande fäder. Den smått komiska detaljen säger en del om tonen som genomsyrar *Mikael Persbrandts* memoarbok *Så som jag minns det*. Här har vi berättelsen om den ensamme, övergivne, svikne pojken hos vilken destruktiviteten och kreativiteten redan från början lever i symbios.

Pappa. Ordet känns konstigt för mig än i denna dag. Längre förstod jag inte ordets innebörd. När jag tänkte på ordet "pappa" så blev det helt tomt i mig. 'Pappa' var bara ett populärkulturellt fenomen – roller jag hade spelat eller figurer jag hade sett i pjäser och filmer.

Raderna slår an grundackordet i den utvecklingsroman som *Carl-Johan Vallgren* med lyhörd tonträff har skrivit efter timmar av samtal med huvudpersonen.

Inför boksläppet i november 2017 intervjuade jag dem båda. Mötet på ett hotell i Stockholm city var omgärdat av idel hemlighetsmakeri och hysch-hysch. Bokmanus hade jag fått på lösblad i kuvert budat från förlaget några dagar tidigare. När en av Sveriges största skådespelare, tillika enfant terrible, killen som fått sin historia utkavlad i medierna sedan ett par decennier, är i farten blir det så.

Ett par kvällar före intervjun ägnade jag åt att rasa genom de drygt 400 sidorna, och jag slogs då av dess obarmhjärtiga ärlighet. Vid intervjutillfället påstods boken ligga i tryckpressarna. Men strax därefter sköljde *Me too*-vågen över Sverige och i ljuset av denna tedde sig Persbrandts bok delvis som ett långt vittnesmål om hans egen del i det hela. Redogörelser kring hur han visat sitt kön under filminspelningar, dragit brallorna av en kvinnlig kollega inför en sexscen och varit notoriskt otrogen mot sina flickvänner. Ett par särskilt känsliga sidor, en drömsk berättelse om en sexuellt förnedrande provfilmning för Lars von Trier, visar sig också vara bortredigerade då boken slutligen hamnar på försäljningsdiskarna. Inför omläsningen letar jag fram dem ur mitt lösbladsmanus och viker in dem i mitt exemplar av den tryckta boken, som ett minne. Sedan tar jag itu med min andra och nu mer eftertänksamma och kritiska läsning av alstret.

Trots denna min kritiska blick slår texten an liknande strängar i mig som första gången. Den brutala ärligheten gör mig berörd. "Så som jag minns det" är berättelsen om en liten pojke, ett ensambarn som redan från början saknar det trygga fundament som kan ge en människa stadga och riktning i livet. Det här är berättelsen om en pojke med konstnärligt driv, killen från Orten, som mot de flesta odds letar sig in till de finare salongerna. Om killen som lyssnar på (den blivande svärfadern) Ulf Lundells musik och hittar från Jakobsberg till ett billigt andrahandskontrakt på Södermalm. Som svärmodig tonåring plöjer han Norman Mailer på Café Gråmunken i Gamla stan, liftar runt Staterna och får av en slump skjuts av Mailers före detta fru Beverly Bentley! Väl hemma igen söker han såväl Konstakademien som Operabalettens elevskola men kuggar till bägge. Något han för övrigt också gör i sista provet till Teaterhögskolan.

Ändå hittar han in till teatern. På Dramatens stora scen, den han kom att kalla "den stora svarta vaginan", står han för första gången i Ingmar Bergmans uppsättning av "Kung Lear." Som en i den stora skådespelartruppen är han knappast utmärkande, men det är där han finner sin plats och det är där han måhända får den riktning han dittills har saknat i sitt liv.

För nu bär resan lika raskt som någonsin de bilar han bränner iväg med på racingbanan, (hans andra passion i livet) in i teaterhistorien. O'Neill, Strindberg, Shakespeare, hans celler fylls av orden från de stora. Men parallellt med detta bäddas han undan för undan in i missbrukets bolster, inte minst via de linor av kokain han snortar i sig på Stockholmskrogarnas toaletter, där han inte sällan samtidigt passar på att ha sex med tjejer på löpande band.

Ja, det är en i sanning komplex bild vi får av vår huvudperson, en bild som förstärks av den blandning av kåkfararslang och akademikersvenska Carl-Johan Vallgren flyhänt nedtecknat hans historia med. Seriöst arbetande skådespelare tillika tung missbrukare. Känslösam mjukis tillika kriminellt belastad macho. Don Juans förförare tillika förlorare med brustet hjärta.

Den första riktiga kärlekshistorien har han med skådespelarkollegan Lena Nilsson. En relation inledningsvis så ung och vacker, men hon tycks nästan lika vilsen som han, och bedrar honom, något han under många år har svårt att acceptera. Förhållandet med Maria Bonnevie blir snabbt lika trasigt och spelas dessutom upp i offentligheten i samband med deras medverkan i *Fröken Julie* på Dramaten. Obarmhärtigt basunerar då löpsedlarna ut att han väntar barn med Sanna Lundell. Uppslitande skilsmässa och in i nästa stormiga förhållande.

Mitt i allt detta otaliga filminspelningar – *Beck*, Simon Stahos båda filmer *Dag och Natt* och *Bang Bang Orangutang*, Susanne Biers *Hämnden*, Jan Troells *Maria Larssons eviga ögonblick*, Kjell-Åke Anderssons *Mig äger ingen*. Många oförglömliga rolltolkningar också på scenen. I boken beskrivs arbetet med flera av rollerna utstuderat och omsorgsfullt, det är riktig mumma för ett teaterfreak! Men så, parallellt med detta redogörs för de långa perioderna av ohejdat missbruk. Flera gånger vill jag bara skrika ”Stopp, inte mer nu, hejda dig människa!”

Alla dessa turer, vad tjänar de till? Han drar in både vänner och kolleger i berättelsen och han namnger de flesta. Skvaller- och snaskighetsfaktorn är hög, och jag blir osäker på om det finns något verkligt värde i att rapportera om allt detta? Ett slags svar på det hittar jag i bokens titel – ”Så som jag minns det”. En blinkning till Ingmar Bergman och hans film *Såsom i en spegel* kan man tänka, men kanske allra mest en ödmjuk strävan: så här minns jag det – det kan vara annorlunda, men det här är min sanning.

En människa vars liv har gått ut på att ljuga, försöka komma undan och fly sanningen, står plötsligt för just den. Då krävs kanske att allt är med. Sanningen, hela sanningen och inget annat än sanningen, så som Mikael Persbrandt minns den.

Anna Hedelius

Mikael Persbrandt och Carl-Johan Vallgren. *Så som jag minns det*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm 2017.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Bjarnason, Björn, fd utbildningsminister, Reykjavik

Hedelius, Anna, litteraturkritiker, Stockholm

Hegdal, Ola, litteraturkritiker, Nesoddtangen

Höglander, Bo, redaktör, Oxelösund

Lindström, Guy, *NT*:s finländske redaktör, Grankulla

Lönnroth, Lars, prof. em i litteraturvetenskap, Göteborg

Lidegaard, Bo, dr. phil., fd chefredaktör för *Politiken*, Köpenhamn

von Sydow, Björn, docent, fd talman, Sigtuna

Tarschys, Daniel, fd generalsekr. i Europarådet, prof. em i statskunskap, Stockholm

Wiklund, Claes, *NT*:s huvudredaktör, Gnesta

Wiklund, Lena, *NT*:s redaktionssekreterare, Stockholm

SAMMANFATTNING

Det första numret i *Nordisk Tidskrifts* 141:a årgång inleds med Kristian Hvidts artikel om Bonnats målarskola i Paris dit många kända skandinaviska målare reste. Eva Pohl tar upp den danske *NT*-redaktören Henrik Wivels nya bok om konstnären Vilhelm Hammershøi. Teresa Nielsen skriver om den danska illustratören Ingrid Vang Nyman som bland annat är känd för sina illustrationer till Astrid Lindgrens böcker om Pippi Långstrump. *NT*:s norske redaktör Hans H. Skei har i ett långt tidsperspektiv fördjupat sig i den norska kriminallitteraturen. Styrmir Gunnarsson tecknar ett porträtt av *Morgunblaðiðs* mångåriga redaktör Matthías Johannessen. Peter Stadius' översikt handlar om tendenser i pågående Norden-forskning. Odd Inge Skjævesland skriver om sångarprinsen Gustaf som avled i tidig ålder 1852. *NT*-Intervjun med 2017 års nordiska litteraturpristagare Kirsten Thorup svarar Marianne Krogh Andersen för.

För egen räkning tar upp det allt viktigare samarbetet inom Arktiska rådet. *NT*:s finländska redaktör rapporterar från en konferens i Rovaniemi. Anders Ljunggren fortsätter sin *Krönika om nordiskt samarbete*.

Bokessän är skriven av Daniel Tarschys och handlar om historikern Dick Harrysons mäktiga biografi om Nordens mest långvariga statsminister Tage Erlander.

Kring böcker och människor inleds med Lars Lönnroths recension av Mikael Males bok om Snorre och sagorna. Huvudredaktören anmäler Björn Hägers biografi om den fd stats- och utrikesministern Carl Bildt. Bo Lidegaard tar upp Kaare R. Skous "Lov og land" som handlar om Danmarks grundlagar genom 800 år. Guy Lindström återkommer med en recension av Nils Erik Forsgårds antologi "Demokratins öde". Bo Högländer skriver om en biografi om den svenske bondehövningen Bo Dockered. Björn Bjarnason tar upp Guðmundur Magnússons biografi om juristen Eggert Claesson. Björn von Sydow anmäler Sverker Oredssons biografi om fd statsministern Nils Edén samt två böcker som anknyter till samma tid dvs 1918. Ola Hegdal har läst kriminallitteratur-experten Nils Nordbergs antologi "Mørkrets gjerninger". *NT*:s redaktionssekreterare Lena Wiklund tar upp en biografi över Dramatenskådespelaren Marie Göranson. Anne Hedelius avrundar recensionsavdelningen med en anmälan av skådespelaren Mikael Persbrandts memoarer "Så som jag minns det".

C W-d

TIIVISTELMÄ

Ensimmäisenä *Nordisk Tidskriftin* 141. vuosikerran ensimmäisessä numerossa on Kristian Hvidtin artikkeli Bonnatin taiteilijakoulusta Pariisista, jonne monet skandinaaviset taiteilijat matkustivat. Eva Pohl käsittelee *NT*:n tanskalaisen toimittajan Henrik Wivelin uutta kirjaa taiteilija Vilhelm Hammershøistä. Teresa Nielsen kirjoittaa tanskalaisesta kuvittajasta Ingrid Vang Nymanista, joka tunnetaan muun muassa Astrid Lindgrenin Peppi Pitkätossu -kirjojen kuvituksista. *NT*:n norjalainen toimittaja Hans H. Skei on syventynyt Norjan pitkän aikavälin kriminaalikirjallisuuteen. Styrmir Gunnarsson kuvaa Morgunblaðiin monivuotista toimittajaa Matthías Johannessenia. Peter Stadiuksen katsaus käsittelee tämänhetkisen Pohjolan-tutkimuksen tendenssejä. Odd Inge Skjævesland kirjoittaa laulajaprinsi Gustafista, joka kuoli nuorena 1852. *NT*:n haastattelussa on pohjoismaisen kirjallisuuspalkinnon 2017 saanut Kirsten Thorup, ja haastattelijana Marianne Krogh Andersen.

För egen räkning ottaa esille yhä tärkeämmäksi käyvän yhteistyön Arktisessa neuvostossa. *NT*:n suomalainen toimittaja raportoi Rovaniemen konferenssista. Anders Ljunggren jatkaa palstaansa Krönika om nordiskt samarbete.

Bokessän on Daniel Tarschysin kirjoittama ja käsittelee historioitsija Dick Harrysonin mahtavaa, Pohjoismaiden pitkäaikaisimman pääministerin Tage Erlanderin elämäkertaa.

Kring böcker och människor alkaa Lars Lönnrothin arvostelulla Mikael Malen Snorrea ja saagoja käsittelevästä kirjasta. Päätoimittaja ilmoittaa Björn Hägerin kirjoittaman, entisen pää- ja ulkoministerin Carl Bildtin elämäkerran. Bo Lidegaard ottaa esille Kaare R. Skoun Lov og land, joka käsittelee Tanskan perustuslakeja 800 vuoden ajalta. Guy Lindström kirjoittaa arvostelun Nils Erik Forsgårdin antologiasta Demokratins öde. Bo Högländer käsittelee ruotsalaisen maataloustuottajapäällikön Bo Dockeredin elämäkertaa. Björn Bjarnason ottaa esille Guðmundur Magnússonin kirjoittaman juristi Eggert Claessonin elämäkerran. Björn von Sydow ilmoittaa Sverker Oredssonin laatiman, entisen pääministerin Nils Edénin elämäkerran sekä kaksi samaan aikaan, vuoteen 1918, liittyvää kirjaa. Ola Hegdal on lukenut kriminaalikirjallisuusasiantuntija Nils Nordbergin antologian Mørkrets gjerninger. *NT*:n toimittussihteeri Lena Wiklund ottaa esille Dramatenin näyttelijän Marie Göranzonin elämäkerran. Anne Hedelius päättää arvosteluosaston ilmoittamalla näyttelijä Mikael Persbrandtin muistelmat "Så som jag minns det".

C W-d

Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. Tidskriften vill framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Tidskriften har en samnordisk redaktion och arbetsspråken är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken.

I Nordisk Tidskrift publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor samt under rubriken För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återkommer ett temanummer om Politik och ekonomi i Norden respektive Litteraturen i Norden under det gångna året.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2018 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2018 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Box 1083, SE-101 39 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen arbetar sedan 1875 med att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Föreningen delar ut anslag till nordiska ändamål, arrangerar nordiska seminarier, utdelar en nordisk förtjänstmedalj och ett översättarpris samt ger ut Nordisk Tidskrift.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress c/o Föreningen Norden, Drottninggatan 30, Stockholm
Tel +46-(0)8-654 75 70. Telefontid fredagar 10-12
E-post: info@letterstedtska.org
Redaktionssekreterare: Fil.kand. Lena Wiklund

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Tel +46-(0)70-6457404. E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavnsgade 26, 3. tv., DK-2100 København Ø
Tel +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla
Tel +358-(0)50 552 1151. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-104 Reykjavík
Tel +354-854 21 70. E-post: sngola@simnet.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo
Tel +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no